

ШКІЛЬНА

БІБЛІОТЕКА

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ ТА ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

ШКІЛЬНА

БІБЛІОТЕКА

*Заснована
в 1964 році*

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ ТА ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

ЗБІРНИК

Для середнього та старшого
шкільного віку

Упорядкування та примітки
Олени Таланчук

Передмова
Бориса Кирдана

Художник
Костянтин Музика

ББК 82.3Ук—6
У45

До книжки ввійшли найяскравіші й найвідоміші народні думи та історичні пісні — неоціненні пам'ятки духовної скарбниці українського народу, в яких відбито героїчні й драматичні події його історії, звитяжної боротьби за визволення з-під соціального та національного гніту.

Редакційна колегія:
Василяшко В. Ф., Міщенко Л. І.,
Олійник Б. І., Погрібний А. Г.,
Хропко П. П., Шинкарук Н. І.

Редактор М. О. Кучеренко

У $\frac{4803640104-224}{M206(04)-90}$ 88.90.

ISBN 5-301-00670-3

© Олена Таланчук, упорядкування, примітки, 1990
© Борис Кирдан, передмова, 1990
© Костянтин Музика, обкладинка, шмуцтитули, 1990

З ДУХОВНОЇ СКАРВНИЦІ НАРОДУ

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!

Т. Г. Шевченко

Протягом століть напруженої боротьби за національне і соціальне визволення український народ творив сувору, мужню, й водночас ліричну поезію — думи та пісні. Ці перлини народної творчості не втратили і ніколи не втратять свого наукового та культурного значення, адже в них відбито світогляд народу на кожному етапі його історичного розвитку, його морально-етичні норми, погляди, естетичні смаки.

Про значення народної поетичної творчості дуже точно висловився М. Гоголь: «Пісні малоросійські можуть з повним правом називатися історичними тому що вони не відриваються ні на мить від життя і завжди вірні тодішній хвилині й тодішньому стану почуттів...» І ще: «Історик не повинен шукати в них вказання дня й числа битви або точного пояснення місця, вірної реляції; з цього погляду небагато пісень допоможе йому. Та коли він захоче взнати вірний побут, стихії характеру, всі вигини й відтінки почуттів, хвилювань, страждань, веселоців зображуваного народу, коли він захоче випитати дух минулого віку, загальний характер всього цілого й порізно кожного окремого, тоді він буде задоволений цілком; історія народу розкриється перед ним у ясній величі»¹.

Народ не створював та й не міг створити дум і пісень, одірваних від дійсності, які не відповідали б завданням, висунутим ходом національно-визвольної боротьби — це суперечило б самій природі народної поезії. Захисникам рідної землі потрібна була не безпристрасна оповідь про давно минулі часи, а сувору, мужню поезію, яка відповідала б їхнім прагненням, інтересам, яка мобілізувала б на боротьбу за своє визволення.

¹ Н. В. Гоголь. Собр. соч.: В 6 т.— Т. 6.— М., 1950.— С. 68.

Арабський мандрівник XVII століття Павло Алеппський, подорожуючи по Україні, вражений і захоплений духовним потенціалом українського народу, його життєствердним духом, у своїх подорожніх нотатках записав: «Усяке місто й містечко в землі козаків багаті мешканцями, надто ж маленькими дітьми. У кожному місті безліч дітей, і всі вміють читати, навіть сироти. Вдів і сиріт у цій країні дуже багато, чоловіків їхніх повбивано у безперервних війнах. Але в них є гарний звичай: вони одружують своїх дітей зовсім юними, і з цієї причини вони численніші від зір небесних та піску морського». Так уже склалося, що вижити, вистояти — було найпекучішою проблемою українського народу впродовж століть. Однак навіть у такій жорстокій, кровопролитній боротьбі народ не змілів душею, не розтратив своїх духовних сил. Дух непокори, вічне прагнення до волі, незалежності — ці риси, генетично притаманні нашому народові, гартувалися у горнилі безперервної боротьби з численними загарбниками. Тяжіння до духовності — не менш важлива риса, яка витримала цей гарт.

Пісня, дума і є одним із проявів цього прекрасного тяжіння. Ось що писав про це Микола Добролюбов: «Пісня, дума становлять там народну святиню, кращу рису українського народу, в них горить любов до батьківщини, виблискує слава минулих подвигів; в них дихає ніжне почуття жіночої любові, особливо материнської... Все коло життєвих насущних інтересів охоплюється в пісні, зливається з нею, і без неї саме життя стає неможливим»².

Думи та історичні пісні супроводжували тривалий шлях визвольної боротьби українського народу. Покликані до життя насущними проблемами тогочасної дійсності, ці твори через століття дають нам змогу всім серцем відчувати історію своєї рідної землі, глибше зрозуміти характер свого народу, збагнути принциповість, крицевість його життєвого кредо, так влучно означеного козацьким полковником Іваном Богуном: «Скидаю шапку лише перед богом, та й то за власною охотою!»

Українські думи (їх ще називали козацькими піснями, поважними піснями) відомі у всьому світі. Це глибоко самобутні епічні та ліро-епічні твори, які виконувалися у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

² Добролюбов М. О. Літературно-критичні статті.— К., 1950.— С. 457—458.

Як жанр народної поезії, думи виникли в XV—XVI століттях на основі найкращих досягнень усієї народної поетичної творчості. Неабияку роль у цьому відіграли народні історичні та соціально-побутові пісні. Деякі з цих пісень у виконанні кобзарів набували рис, притаманних думам. Так дуже близькі за змістом рекрутські пісні й дума «Проводи козака», пісні про брата і сестру та дума «Сестра та брат», пісня про сина, котрий вигнав матір, і дума «Бідна вдова і три сини». Відома також пісня, близька за змістом до думи «Отаман Матяш старий», хоч це і не дає підстав говорити, що одна виникла з другої.

Основний пафос дум — оспівування ратних подвигів українського народу, проповідування здорової суспільної та сімейної моралі. Історична пісня, як і дума, збагачувалась кращими надбаннями близьких їй жанрів народнопоетичної творчості, хоч завжди була цілком самостійним, самобутнім жанром, мала свої художньо-стильові засоби відображення дійсності на різних історичних етапах.

Однією з найтрагічніших сторінок нашого народу, що знайшла своє відображення в думках та піснях, були численні набіги на українські землі турецько-татарських людоловів. Український народ не знаходив анінайменшого захисту з боку польсько-литовської держави, під владою якої тоді перебував. Кримські й турецькі ринки були переповнені українськими бранцями. «Уся Україна, — писав відомий історик, професор М. Грушевський, — саме повітря її наповнилося невільницьким плачем, який нині ще бринить і плаче в наших піснях на протязі стількох віків...» І далі: «Думки про полонеників, невільників, їх нечувані безвихідні страждання, їх туга за рідним краєм, опанували сучасну творчість, відтиснувши на далекий план інші теми»³.

Найдавніші в часі — так звані «невільницькі думи» — являють собою своєрідний тематичний цикл. До нас дійшло 9 дум про поневіряння у турецько-татарській неволі: «Невольники на каторзі», «Невольницький плач», «Маруся Богуславка», «Утеча із турецької неволі морем», «Утеча невольників з каторги», «Самійло Кішка», «Втеча трьох братів із города Озова, з турецької неволі», «Сокіл і соколя» та «Іван Богуславець». Думи ці сповнені високої емоційної напруги, у них — і гаряча мольба, і надривний стогін, і всеспопеляюче прокляття землі та вірі бусурманській.

³ Ілюстрована історія України. — К.-Львів, 1912. — С. 202.

Герої дум та історичних пісень завжди були носіями моральності, виразниками загальнонародних інтересів і сподівань. Вони всім корінням своїм міцно зв'язані з рідною землею. Незважаючи на багатолітні страждання в неволі, вони не забувають ані мови своєї, ані звичаїв, не втрачають надії на повернення

на тихі води,
на ясні зорі,
у край веселий,
у мир хрещений,
в города християнські.

У думках та історичних піснях про турецько-татарську неволю знайшли втілення кращі риси українського народу: любов до рідної землі, почуття власної гідності, стійкість. Зрадник, запроданець, за народною мораллю, був гірший за ворога-чужинця.

У думі «Самійло Кішка» славний козацький ватажок, незломлений ані щоденними галерними тортурами, ані спокусами життєвого благополуччя, з гідністю відповідає потурченому намовнику ляху Бутурлаку:

Бодай же ти того не дождав,
Щоб я віру християнську під нозі топтав!
Хоч буду до смерті біду та неволю приймати,
А буду в землі козацькій голову християнську
покладати!

З гнівом відкидає пропозицію потурчитися і легендарний Байда:

Твоя, царю, віра проклятая,
Твоя царівночка поганая!

Навіть висячи на гаку, терплячи нелюдські муки, він знаходить у собі сили, щоб послати стрілу в царя.

Безмежна любов до рідної землі, вірність вірі християнській наснажує серця героїв численних дум та історичних пісень, додає сил. З великим драматизмом змальовано в одній із пісень цього періоду сцену зустрічі матері з потурченою дочкою. Рада такій негаданій зустрічі, дочка вмовляє матір:

Мати моя, мила мати!
Скидай з себе тії лати,
Возьми дорогії шати,
Будеш з нами панувати.

Та жодні страждання не страшні так матері, як потурчення, побасурманення:

Ліпше мої вбогі лати,
Ніж дорогії твої шати;
Я не хочу панувати,
Піду в свій край загигати.

Розквіт українських народних дум та історичних пісень пов'язаний з піднесенням козацького руху, пробудженням активності народних мас. У кінці XVI — на початку XVII століття українське козацтво зважується на великі походи до Криму та Туреччини. Козацькі походи на «чайках» викликають захоплення всього світу. Можна тільки уявити, скільки потрібно було мати мужності, військової хитрості, яка потрібна була витримка, щоб на вбого оснащених човнах брати такі великі міста-фортеці як Козлов, Синоп, Царгород! Кримський хан засипає скаргами на козацтво польського короля Жигимонта Старого. Король марно намагається приборкати «розбійників».

Слава про подвиги українських козаків шириться за межі українських земель. «Козаки — це надзвичайно симпатичні типи слов'янського племені, горді, відважні лицарі, які сміливо дивляться у вічі смерті, завжди готові на двобій з нею. Шабля — його хрест, перемога — його бог, а пісня є його молитвою...» — захоплено писав про козацтво італійський професор Доменіко Чамполі.

Якщо стійкість, громадянська мужність, вірність колективним інтересам, любов до батьківщини героїв невольницьких дум та історичних пісень виявлялись і розкривались в неймовірно важких умовах рабства, то в думках та історичних піснях про бойові подвиги козацтва ці ж якості героїв розкриваються в боротьбі з ворогами — на рідній землі а чи в морі під час захоплення галери.

У думках та історичних піснях цього періоду набирає великої ваги мотив уславлення воїна-козака. Ці твори сповнені віри у власні сили, почуття людської гідності.

Один з найулюбленіших героїв українського народу — козак Голота, котрий «не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота», котрий «ні города, ні села не займає», та вміє постояти за свою честь, за честь рідної землі. Образ козака Голоти уособлює військову доблесть,

мужність, лицарську відвагу народу, який виборює своє право на свободу і незалежність, і водночас — миролюбність, гуманізм. Від думи вже віє духом оптимізму, вірою у перемогу. А оптимістичний настрій, в свою чергу, спонукає до гумору, до висміювання переможеного ворога, котрий не хоче жити в мирі:

Ой ще козак не примірівся,
А татарин ік лихий матері з коня покотився.
Він йому віри не донімає,
До його прибуває,
Келепом межі плечі гримає,
Коли ж оглядиться — аж у його духу немає.

Народна мораль, її високий гуманістичний дух освячує народні думи та пісні. Показові з цього погляду думи «Розмова Дніпра з Дунаєм», «Отаман Матяш старий», «Смерть козака бандуриста», «Олексій Попович», «Три брати Самарські», «Івась Удовиченко, Коновченко». На передньому плані тут — священність родових зв'язків, проповідування доброти, справедливості — всього того, що складає основу народної моралі.

У думі «Івась Коновченко» юний герой вирушає у військовий похід проти волі матері, чим викликає материнський гнів. Сила материного прокльону вбиває сина. Помираючи на полі бою, вояк приходиться до думки:

Не булатними шаблями мене рубали,
Не ординськими стрілами з коня збивали,—
Се мене отцева молитва та материні сльози побили.

В одному з варіантів думи «Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі», старші брати, залишивши в голому степу на вірну смерть свого молодшого брата «пішого-піхотинця», теж гинуть од рук яничарів. Смерть братів трактується як кара за жорстокість, несправедливість щодо молодшого брата. В іншому варіанті думи батьки, дізнавшись про смерть молодшого сина, про бездушність старших братів, проклинають їх і виганяють з дому.

Материнське прокляття вбиває, благословення — захищає від куль, від меча. Культ матері, материзни, рідної землі пронизує героїчний епос українського народу світлом священності, надає йому глибокого гуманістичного змісту.

З великою художньою силою й глибоким ліризмом народ змалював у думках та історичних піснях смерть козака на полі бою. У думі «Федор безродний, бездольний» уся природа — трави, птиці, дерева — тужить за козаком, оплакує його ранню смерть.

Зворушливо зображено смерть козака-воїна у пісні «В чистім полі возок біжить»:

В чистім полі возок біжить
Мальований,
На возику козак лежить
Зарубаний.
В правій руці шабля стримить
Каленая,
А по шаблі річка біжить
Кровавая.
Над річкою ворон криче
Смутнесенько,
Над козаком мати плаче
Ріднесенька.
«Не плач, мати, по дитяті,
Не журися,
Ще я, молод козаченько,
Не скончився.
Збудуй мені світільнюку
Новесеньку,
Без оконце і без дверей —
Темнесеньку.
Мені в двері не ходити
Вже по світу,
А в віконце не глядіти
Вже до віку».

Можна лише подивуватися великому поетичному хисту народу, його душевному багатству, котрий здатен з таким глибоким трагізмом, з таким емоційним наддривом передати смерть свого воїна, свого захисника.

У часи визвольної війни 1648—1654 років народжується своєрідний цикл дум та історичних пісень про боротьбу українського народу з польсько-шляхетськими поневолювачами. З цих поетичних творів постають образи славетних ватажків — Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Данила Нечая, Максима Кривоноса та інших. Народ наділяв своїх улюблених героїв небувалою силою й відвагою. Ось як розправляється із шляхтою козак Нечай у пісні «Ой з-за гори високої»:

Ой кинувся козак Нечай
Від дому до дому
Та зложив же ляхів тисяч
З коней як соломуч.
Повернувся козак Нечай
На ліве плече,
А вже у ляхків вражих синів
Кров ріками тече.

Народ не хотів миритися зі смертю своїх улюблених героїв. Тому-то нерідко у думках та піснях спостерігаємо відхід від історичної правди. У пісні «Ой, усе лужком, та все бережком» легендарний Максим Кривоніс виступає учасником подій, які відбувалися вже після його загибелі. Завдяки думам та історичним пісням козацькі ватажки продовжують жити, боротися і після смерті.

Чільне місце у цій групі дум та історичних пісень займає постать Богдана Хмельницького — «гетьмана Чигиринського», видатного полководця, керівника визвольної війни українського народу 1648—1654 років проти польсько-шляхетських загарбників. «Батьку Зинов» — так любовно називав народ свого ватажка, високо шануючи його за політичну мудрість. Під керівництвом Богдана Хмельницького український народ здобув ряд блискучих перемог над шляхетською Польщею, навіки уславивши свого гетьмана в думках та піснях:

Чи не той то хміль,
Що у пиві кисне?
Ой той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.
Гей, поїхав Хмельницький
К Золотому Броду,—
Гей, не один лях лежить
Головою в воду.
(Пісня «Чи не той то хміль»)

Думи та пісні про боротьбу українського народу проти польсько-шляхетських поневолювачів представляють багато козацьких ватажків, виняткових особистостей,— та все ж, в першу чергу, засвідчують істину, що рушійною силою історії завжди був, є і буде народ.

Із історико-героїчним циклом тісно пов'язаний цикл соціально-побутових дум та пісень. У репертуарі кобза-

рів та лірників соціально-побутові думи та пісні посідали чільне місце. Були співці-музики, котрі зовсім не знали історико-героїчних дум і в той же час охоче виконували побутові думи. Та й попит на них був великий. Деякі з цих дум мають до 50-ти варіантів, що свідчить про їх популярність у виконавців та слухачів. У соціально-побутових думках (як і в соціально-побутових піснях) художньо розробляються теми, пов'язані з громадськими та родинними протиріччями. Розкриваючи причини станової нерівності козацтва, вони виразно засвідчують зростання соціальної активності мас, пробудження класової свідомості.

У думі «Козак-нетяга Фесько Ганжа Андибер» бідні козаки побили дуків-сребряників, примовляючи:

Ей, дуки, ви, дуки!
За вами всі луги і луки! —
Нігде нашому брату, козаку-летязі, стати
И коня попасти!

У думі «Козацьке життя» йдеться про те, як занепало господарство, поки козак боронив рідну землю:

Знати, знати козацьку хату,
Скрізь десяту:
Вона соломою не покрита,
Приспою не осипана,
Коло двора нечиста-ма й кола,
На дровітні дров ні поліна.
Сидить в ній козацька жінка — околіла.
Знати, знати козацьку жінку,
Що всю зиму боса ходить,
Горшком воду носить,
Полоником діти напуває.

Часи спустошливих турецько-татарських набігів, гніт шляхетської Польщі відійшли в історію, і вже дум на ці теми кобзарями у XVIII—XIX століттях не складалося. Та цей факт не означає занепаду народного поетичного епосу — успішно розвивається соціально-побутовий цикл дум, в якому з великою поетичністю розробляються проблеми моралі, людських взаємин, з'являється й нове коло тем, народжене характером нової доби.

Шлях кобзарів — це шлях народу!

Михайло Стельмах

Хто ж вони, оті талановиті співці-музики, котрі створили й донесли до нас невмирущі перлини — народні думи й історичні пісні?

Історія кобзарства та лірництва на Україні доволі багата й складна і до сьогодні ще не достатньо вивчена.

Назви народних співців-музик походять від назв музичних інструментів, на яких вони грали: кобзи, бандури та ліри.

Улюбленим музичним інструментом українського народу була кобза. Як свідчать найдавніші джерела, кобза була досить розповсюдженим музичним інструментом, і попервах грали на ній не лише сліпі люди, як це склалось пізніше.

Найдавніша кобза мала тільки три струни. З часом інструмент ускладнювався. Це, зокрема, засвідчує збільшення кількості струн. У ХІХ столітті, особливо у другій половині, кількість струн і приструнків (так називаються короткі струни, що розміщуються на правій стороні деки) збільшується. Наприклад, на бандурі кобзаря М. Ригоренка з Харківщини їх було вісім. На бандурі О. Вересая з Полтавщини — дванадцять, на бандурі П. Братиці з Чернігівщини — двадцять, на бандурі І. Кравченка-Крюковського з Полтавщини — двадцять вісім, на бандурі Ф. Гриценка-Холодного теж з Полтавщини — сорок п'ять!

Зрозуміло, що збільшення кількості струн до декількох десятків потребувало дедалі більшого хисту, спеціальної навчальної підготовки. Усе це призводило до поступової професіоналізації. З'являється особлива категорія народних співців-музик: кобзарі та бандуристи. Відомості про це можна зустріти в художній літературі. Чудовий образ такого кобзаря створив Т. Шевченко в поемі «Невольник». Для нас особливо цікава дума Степана, в якій він розповідає свою історію: шалена буря прибила козацькі чайки до ворожого берега. Степан потрапив у неволю. Утікав, але його ввіймали й осліпили:

І згадав сирота Степан в неволі
Свою далеку Україну,

Нерідного батька старого,
І коника вороного,
І нерідною сестру Ярину.
Плаче-ридає,
До бога руки здіймає,
Кайдани ламає,
Утікає на вольную волю...
Уже на третьому полю
Турки-яничари догнали,
До стовпа в'язали,
Очі виймали,
Гарячим залізом випікали...

Повернувшись з неволі, обдаровані сліпці, як і Степан, навчались грати на кобзі-бандурі. Одні з них мандрували селами, грою та співом заробляючи на прожиття. Інші приставали до козаків і супроводили їх у походах. Кобзарів цінували тут як ніде інше. Часті війни, бойові сутички з військами кримських ханів, турецьких султанів та польських магнатів, повстання проти своїх визискувачів... А кобзарі пробуджували волелюбний дух народу, закликали до боротьби за національне та соціальне визволення, оспівували ратні подвиги.

Кобзарі творили, боролись і помирали, як і сотні тисяч безіменних козаків та селян-повстанців. Та залишались чудові думи та пісні, які вони складали в турецько-татарській неволі чи у час коротких перепочинків між жорстокими боями. Кобзарі не були та і не могли бути безсторонніми літописцями. Вони оспівували те, що хвилювало їх до глибини душі. Тому й нині, через віки, не можна спокійно слухати їхні думи та пісні.

Конкретні відомості про народних співців-музик України дійшли до нас із XVIII століття. Є відомості про те, що майстерність, мистецтво українських кобзарів були відомі далеко за межами України. Їх запрошували, а то й силоміць забирали до Польщі, Росії, де примушували грати та співати царям та вельможам.

Цікава доля Григорія Михайловича Любистка. Він був бандуристом у дочки Петра Першого, цесарівни Єлизавети. Не подобалось йому в царських палацах, усе прагнув повернутися до рідного краю «на тихі води, на ясні зорі», як мовиться в невольницьких думках. Відомо, що 15 грудня 1730 року Григорій Любисток утікає на Україну. Волелюбного бандуриста пій-

мали далеко від російської столиці — аж у Києво-Печерській лаврі, й повернули-таки назад до Петербурга. Якщо без нього не могли обійтись при царському дворі, він мав неабиякий хист.

Любисток грав та співав у Петербурзі багато років. Цариця Єлизавета (на престолі з 1741 року) прихильно ставилась до нього і тоді, коли він осліп; його заслуги були щедро відзначені. Відомо, що 14 листопада 1742 року було весілля сліпого бандуриста, яке справили не де-небудь, а в царському палаці. Наступного року йому, як і деяким іншим співакам та музикам, за багаторічну вірну службу при царському дворі було надане спадкове дворянство. 1748 року сліпому бандуристові Любистку був присвоєний високий військовий чин полковника.

Цікаво познайомитись з тим, що писав 1769 року про українських бандуристів німецький автор Штелін: «Усі співають, танцюють і грають у цій країні (на Україні.— Б. К.). Найбільш використовуваний інструмент — бандура, на якій талановиті українці грають найчудовіші польські та українські танці й звуками якої вони вміють супроводжувати численні, вельми ніжні свої пісні. Оскільки на Україні дуже багато молодих людей з особливою старанністю навчається грати на цьому інструментові, з давніх-давен там багато бандуристів. Минулих років чимало з них час від часу відправлялося до Москви та Петербурга, де їх приймали в будинках російських вельмож як домашніх музик або бандуристів, з обов'язком грати та співати під час барського столу; вони ж мусили навчати грі на своєму інструменті того чи іншого з кріпосних слуг — хто виявив любов та здібності до музики». Далі Штелін дав коротеньку загальну характеристику бандуристів, у якій використав і власні спостереження: «Ці українські бандуристи здебільшого дуже веселі й рухливі, як птахи, вміють під час співу вельми жваво виражати пристрасті мімікою й жестами і взагалі пустувати».

Такі свідчення сучасників мають неабияке значення. Завдяки їм до нас дійшли конкретні відомості про деяких талановитих бандуристів XVIII століття. Свідчення сучасників доводять, що у XVIII столітті бандура була досить розповсюдженим, улюбленим музичним інструментом українців, що на ній грали не лише сліпі бандуристи, а навіть діти, а подеколи й жінки.

На відміну від бандуристів, які грали й співали у багатих палацах, про народних співців-музик XVIII століття, що ділили зі своїм народом горе і радість, що брали участь у його боротьбі з гнобителями, майже не писали. Тому про них до нас дійшли лише короткі, випадкові відомості — головним чином із судових справ. З них дізнаємося про те, що у XVIII столітті бандуристи брали активну участь у антифеодальній боротьбі, за що їх суворо карали.

За участь у гайдамацькому русі 1761 року був заарештований кобзар Данило Бандурка на прізвисько «Малий». З протоколів допитів відомо, що Бандурка народився в Києві біля 1738 року. Десяти років він пристав до бандуриста, рік навчався в Польщі, затим став бандуристом київського губернатора. Після смерті останнього Бандурка пішов на Січ, де, як записано у протоколі, «упражнявся при охотних казаках бандурною грою». Грав він цим козакам і тоді, коли вони пішли в гайдамаки. Данило Бандурко стеріг майно народних месників, за що дістав од них нагороду: старенький кунтуш, два карбованці й бандуру. Вирок суду цьому двадцятитрьохрічному бандуристові невідомий. Ймовірно, що суд не пощадив бандуриста-гайдамаку, як не пощадив і його друзів-повстанців.

У другій половині XVIII століття назріває повстання на Правобережній Україні. Соціальний гніт тут був нестерпним, як і національний. Тож тут з особливою силою — не як спомин про минуле, а як заклик до боротьби — лунають думи про національно-визвольну війну 1648—1654 рр. проти магнатської Польщі, за воз'єднання України з Росією. Польська шляхта добре розуміла силу цих дум і забороняла їх виконувати. Дочка уманського губернатора Младановича згадувала: «Якось мій батько почув, що в одному місці козаки співали думи про Хмельницького. Він зараз же покликав Обуха (полковника — Б. К.) і попрохав його раз назавжди заборонити співання подібних дум...»⁴

1768 року вибухнуло повстання, що дістало назву Коліївщина, очолюване Залізняком і Гонтою. Після його придушення в містечку Кодні на Житомирщині відбувся судовий процес, на якому над народними

⁴ Уманская резня / Записки Вероники Кребе; Перевод с предисловием И. М. Ревы.— К., 1879.— С. 17.

месниками було вчинено жорстоку розправу. Понад двісті повстанців засудили до страти через четвертування, посадження на палю, відрубання голови, повішення. Було страчено й бандуристів: Михайла з села Шаржиполя та Василя Варченка зі Звенигородки — за те, що гайдамакам грали на бандурах, і Прокопа Скрягу з Остапова — за те, що, як сказано у судовому акті, «навів донських козаків (допсѡв) на грабіж пана Спендовського, і сам його взяв, і бив, і грабував». Факт промовистий: донські козаки брали безпосередню участь у повстанні на Україні, а бандурист Прокіп Скряга їм допомагав і сам чинив розправу над гнобителями. Наведені факти взяті з коденської судової книги. Можна припустити, що кобзарів, які брали участь у повстанні, було значно більше.

Тарас Григорович Шевченко, якому коденська книга не була відома — її знайшли й описали лише наприкінці XIX століття — створив чудовий образ кобзаря — учасника повстання 1768 року. Кобзар Волох у поемі «Гайдамаки» славить народних месників, розважає їх жартівливими піснями, грає мелодії до танців... Ймовірно, що у Волоха був історичний прототип. У кожному разі, в примітках до поеми «Гайдамаки» Тарас Григорович писав: «За гайдамаками ходив кобзар: його називали сліпим Волохом». І далі в дужках зазначив, що так дід розказував. Поему Т. Г. Шевченко написав 1841 року, тобто через 73 роки після повстання. У пам'яті діда, а потім онука могло зберегтись ім'я кобзаря, що ходив за гайдамаками. Геніальний поет добре розумів роль кобзарів у боротьбі. Тож образ народного співця-музики у поемі не випадковий.

З XV—XVI століть, як вважають дослідники музичних інструментів, на Україні була поширена й ліра (інші назви: рила, рила). Відомостей про ліру й лірників до XIX століття, на відміну від кобзарів, не збереглося.

Зате маємо чимало фактів, що свідчать про жорстоке переслідування кобзарів та лірників у XIX та на початку XX століття. Царський уряд добре розумів силу кобзарського співу, тому й чинив усілякі перепони. Наприклад, у сімдесятих роках минулого століття уряд заборонив жебрацтво. Під цю статтю нарівні з жебраками було підведено й кобзарів та лірників. Народні співці-музики не старцювали, хоч і жили в злиднях, заробляли собі на прожиття грою та співом. Відтоді

почалось іще жорстокіше їх переслідування. Кобзарям та лірникам забороняли появлятися у великих містах, вільно співати та грати на ярмарках — одним з основних місць заробітку тощо. Про утиски й знущання дійшло до нас багато спогадів. Ось що розповідав кобзар О. Бар відомому художникові та збирачеві народних творів Опанасові Сластіону: «Ех, що нам усюди буває від тих городових, урядників, станових! І струни тобі на бандурі порве, і бандуру грозиться поламати, а посперечайся — то й у боки наштотва — не ходи та й годі! «Де ж я, ваше благородіє, того хліба шматок візьму? Адже мені додому його ніхто не принесе». — «То й так, — каже, — здихай, а щоб не ходив, бо ніззя». А ось свідчення кобзаря М. Кравченка: «Так од них і ховаємось, неначе, нехай бог милує, ми злодії які абощо. Як зачуєм, що йде або їде, то так куди влучив, туди й упав, аби біда минула!»⁵ Кобзар П. Дривченко: «Уже, дивись було, пристав так і нишпорить по базарю, ти ж не бачиш, а граєш собі, а тут тобі чоботякою у кобзу — бах! — тільки струни заскиглять, а кобза на щепки геть розсипеться, а тебе по голові нагаєм — торох: «Пошёл вон, слепая собака, я тебе сыграю, ишь ты, крамола слепая!»⁶

Посилення переслідування певною мірою позначилось і на загальному розвитку кобзарства та лірництва. Так, кобзар М. Кравченко розповідав, як батько одного сліпого здібного хлопця не віддав його у кобзарську науку: «Нехай лучче так хліба просить, як його будуть по поліцях тягати та під арешти сажать»⁷. Однак ні переслідування, ні тяжкі умови життя не зламали духу кращих співців-музик. Вони і далі були виразниками мрії і помислів рідного народу.

Скрутне матеріальне й громадське становище, беззахисність кобзарів та лірників змусили їх об'єднуватися в організації, які б захищали їхні інтереси. Уже наприкінці XVII століття на зразок міських ремісничих цехів почали виникати братства (гурти) кобзарів та лірників. Організацію братств (гуртів), їх діяльність народні співці-музики держали в таємниці. Тож зібрати

⁵ Сластіон А. Г. Кобзарь Михайло Кравченко и его думы // Киев. старина. — 1902. — Май. — С. 313—314.

⁶ Кирдан В. П., Омельченко А. Ф. Народні співці-музиканти на Україні. — К.: Муз. Україна, 1980. — С. 37.

⁷ Сластіон А. Г. Кобзарь Михайло Кравченко и его думы. — С. 313.

матеріал про братства (гурти) стало можливим тоді, коли вони почали втрачати своє значення й занепадати. Деякі цікаві подробиці про об'єднання народних співців-музик стали відомі лише за нашого часу.

У кобзарсько-лірницьких братствах (гуртах), як і в цехах ремісників, були керівники-«цехмайстри», «майстри», вчителі та учні (підмайстри). Вони мали свої статут, касу, хоругву, особливу таємну мову, що називалась «лебійською», свій суд.

Братства (гурти) регламентували діяльність кобзарів та лірників, піклувалися про підготовку молодих співців-музик тощо. Кобзарям і лірникам відводилась певна територія, на якій кожний із них мав право грати та співати. Правда, траплялися випадки, коли окремі кобзарі ще до того, як братства розпались, пускались у мандри (Остап Вересай за це навіть дістав прізвисько «Лабза»). Виконувати думи, пісні та грати на бандурі та лірі, як правило, братство (гурт) надавало право тому, хто пройшов повний курс навчання у свого вчителя. Окремі здібні хлопці з дозволу майстра-вчителя могли до закінчення обумовленого терміну навчання дістати дозвіл самостійно грати та співати. Таке право, наприклад, дістав Остап Вересай.

Правом брати учнів володів не кожний співець-музика, а лише той, хто мав відповідний стаж, за деякими свідченнями, з десять років.

У кобзарську, лірницьку науку брали лише незрячих здібних дітей. «Майстер» (панотець) сам підбирав собі учнів, хоч мали місце й випадки, коли й хлопчики або їхні батьки підшукували вчителя. Навчання тривало переважно три роки. Інколи й довше. Так кобзар Ф. Гриценко-Холодний, за його ж свідченням, навчався у свого «майстра» п'ять років, а той, у свою чергу, аж дванадцять. Хлопчик навчався грати й співати, вивчав пісні, думи, псалми. Дуже важливо було засвоїти й моральні правила — бути чемним, ввічливим, поважати старших тощо.

Після закінчення навчання відбувалась посвята в кобзарі та лірники — своєрідні випускні іспити. Церемонія посвяти називалась «одкліщинами». У ній брали участь учитель і ще декілька (не менше трьох) повноправних «майстрів». Перед майбутніми співцями-музикантами ставились досить суворі вимоги — мусили показати, як засвоїли кобзарську, лірницьку науку, як навчилися грати, співати. Учитель характеризував поведінку впро-

довж усього навчання. «Одкліщини» проходили неформально. Бували випадки, коли учень не виявляв необхідних знань. Через деякий час його слухали знову. Якщо і при повторному іспиті учень не діставав визвілки (так називалось право на самостійне кобзарювання, лірництво), то інколи братство (гурт) карало вчителя («майстра»). Так, на Поділлі такого вчителя позбавляли права мати учнів один, два, а то й три роки (мова йшла про вчителя-лірника). Останнє, безперечно, примушувало «майстрів» підбирати не лише здібних учнів, а також (що дуже важливо) сумлінно, з повною відповідальністю ставитись до виконання взятих на себе обов'язків учителя і наставника.

На Поділлі після успішного іспиту один з дідів-лірників, найчастіше сам учитель, подавав учневі хліб. Той відрізав від нього три окрайці, посипав їх сіллю і клав собі за пазуху: це й називалося «взяти визвілку» і було найважливішим актом, що надавав право носити ліру. Молодий співець-музика ставав повноправним членом братства (гурту). На Чернігівщині була своя традиція: тут хліб і сіль передавав не «майстер» учневі, а навпаки — учень «майстрові». Подекуди після успішного навчання кобзар-учитель передавав своєму учневі й кобзу-бандуру. Після іспиту та прийняття до братства (гурту) молодий кобзар чи лірник повинен був почастивати «панотців».

Репертуар народних співців-музик залежав насамперед від попиту слухачів. Кобзарі та лірники мусили виконувати ті твори (пісні, думи, псалми), які цікавили людей, подобалися їм, хвилювали їх, інакше б їх не слухали, не запрошували грати та співати, а відтак не платили б. Попит слухачів враховувався ще в період навчання. Наприклад, кобзар І. Кравченко-Крюковський з Полтавщини, добрий знавець і талановитий виконавець українських народних дум, не передавав їх своїм учням, бо у другій половині ХІХ століття великого попиту на історичні думи та пісні вже не було. Відійшли в минуле боротьба проти турецько-татарської навали, події визвольної війни проти польських магнатів — зменшилась і потреба в героїчних думках та історичних піснях, що відбивали ті події. На перший план висувались проблеми соціальної нерівності, родинного життя, морально-етичні. У період загострення класової боротьби та піднесення революційного руху в народі зростав попит на твори революцій-

ного змісту, і співці-музиканти прагнули його задовольнити (Ф. Кушнерик, Є. Мовчан та інші).

Попит слухачів був визначальним — від його задоволення залежав добробут кобзарів та лірників. Але, поряд з ним, істотне значення для репертуару кожного співця-музики мали його світогляд, художньо-естетичні смаки та розуміння своєї ролі в житті народу. Саме тому одні кобзарі серед інших творів часто виконували історично-героїчні думи та пісні, гостро-соціальні думи «Козак-нетяга Фесько Ганжа Андібєр» та «Козацьке життя», сатиричні пісні; інші — здебільшого родинно-побутові твори. У репертуарі лірників переважали моралістичні думи та псалми, пісня про сирітку.

Звичайно, у вступній статті не маємо змоги висвітлити усі сторони життя й творчості співців-музик та умови, що визначали їхній репертуар, громадську активність. Але треба підкреслити: серед них були люди талановиті, що зробили помітний внесок у розвиток музично-пісенного мистецтва на Україні.

Остап Вересай — найвідоміший кобзар XIX століття. Народився він 1803 року в селі Калюжинцях Прилуцького повіту Полтавської губернії у сім'ї кріпаків. Батько Остапа був сліпим, грав на скрипці, чим і заробляв собі на хліб. На четвертому році життя втратив зір і Остап. Коли хлопцеві було п'ятнадцять літ, його віддали в науку до одного кобзаря, та не пощастило з учителем — не вчив він Остапа. Тоді віддав його батько до іншого кобзаря на три роки, але через тиждень забрав назад — той запив. Невдача за невдачею, а потяг до бандури був великий. Остап не міг спокійно слухати захожих кобзарів: їх гра та спів справляли на нього велике враження.

У 1873 році О. Вересай розповідав: «Коли ось собі сиджу я годів два, годів три, годів сиджу чотири дома, — то кобзарі було ходять (тоді кобзарі ще були, тепер нема); то як кобзар прийде в хату до мого батька, стане грать, співать, до я коло його так не знаю, чи йому у пазуху уліз, тому кобзарю, або його собі у пазуху взяв. Да той кобзар розбирає діло, що, мабуть, люди були б з мене, та й каже: «Ти, Микито, оцього хлопця оддай між люди в науку — може, з його кобзар буде»⁸.

⁸ Записки Юго-Западного отдела Русского географического общества. — Т. 1 за 1873 год. — К., 1874. — С. 318.

У Ромнах на ярмарку Остап сам знайшов собі кобзаря-вчителя. Шість тижнів ходив з ним, а потім прийшов додому й захворів. А там помер кобзар. Остап пристав до другого — знову на три роки. Цей жорстоко експлуатував хлопця, примушуючи частіш за інших учнів ходити побиратися, а одного разу навіть сильно вдарив. І Остап не стерпів — покинув учителя і повернувся додому.

Через деякий час той учитель сам прийшов до батька Остапа з проханням віддати йому сина в науку. Домовились, що Остап буде у нього 35 тижнів, тобто менше року. Але Остап не добув і цього скороченого терміну навчання: захворів, і жінка учителя наполягла на тому, щоб його відрядили додому. Одужавши, Остап повернувся до свого наставника: дуже вже йому хотілося закінчити навчання, бо боявся, що на нього будуть нападати за те, що не добув строку у «майстра». Але той порадив не йти більше в науку, а якщо будуть нападати за те, що не добув строку, — звертати на нього, він буде відповідати.

Остап Вересай навчався у трьох майстрів, але повного, трирічного строку так і не добув. Удосконалював свою майстерність гри на бандурі самотужки. Сам поповнював і свій репертуар, переймаючи думи та пісні від інших кобзарів.

Подорожуючи, він зайшов у село Сокиринці і затримався: тут жила вдова Пріська, яку Остап любив ще дівчиною. Цілих сім років кобзар добивався її згоди на шлюб і добився-таки. «Ох! Одружила мене з цим дідом його бандура: як прийде мене сватати — то й вижену, а як заграє на бандурі — то й заверну»⁹, — розповідала жінка. Вересай випросив у пана визвольного листа (бо був кріпаком), одружився й оселився в Сокиринцях.

Саме тоді в Сокиринці приїхав Л. Жемчужников (протягом 1852—1856 років приїздив на Україну кілька разів). Російський художник потоваришував з кобзарем і залишив чудові спогади про цього народного музику і співця, намалював його портрет, записав кілька пісень і дум. Завдяки Л. Жемчужникову ми знаємо про манеру виконання О. Вересаєм дум та пісень значно більше, ніж про будь-якого іншого кобзаря середини ХІХ століття.

⁹ Записки Юго-Западного отдела... — С. 327.

Думи та пісні О. Вересай виконував дуже проникливо, що дуже зворушувало слухачів. Не залишався байдужим і сам кобзар. Особливо він хвилювався, навіть плакав, коли виконував думу «Бідна вдова та три сини», — та дума нагадувала йому його власну долю. При виконанні пісні «Нема в світі правди» О. Вересай повторював і виділяв інтонацією ті рядки, на які хотів наголосити, на які хотів звернути увагу слухачів. За свідченням Л. Жемчужникова, рядок «Що тепер неправда увесь світ зажерла!» кобзар «повторив, і при тому особливо виразно, хоч усі інші співав по одному разу». Повторив він і рядок: «Тільки сріблом-злотом панів наситити». Слід зазначити, що цю пісню Л. Жемчужников записував після розповіді О. Вересая про його лиху долю, про те, як зять вигнав його з хати, а урядник став на бік кривдника.

Особливу увагу О. Вересай привернув до себе у вересні 1873 року. У Києві проводили позачергове засідання Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, на якому виступив і сам кобзар. Наступного року вийшов друком перший том «Записок Юго-Западного отдела Русского географического общества». Тут, між іншим, було надруковано виголошені у Києві реферати про О. Вересая О. Русова «Остап Вересай — один из последних кобзарей малорусских» та М. Лисенка «Характеристика музыкальных особенностей малорусских дум и песен, исполняемых кобзарем Вересаем». У розділі «Материалы» було вміщено «Думы и песни, исполняемые Вересаем и записанные гг. Чубинским и Русовым», а саме: думи «Буря на Чорному морі», «Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі», «Бідна вдова і три сини», «Проводи козака» («Отчим»), «Сокіл і соколя», «Федір безродний, бездольний», сатиричні пісні «Нема в світі правди», «Щиголь», «Дворянка», «Хома та Ярема», «Кисіль», «Бугай», а також десять псалмів релігійного змісту. Далі йдуть «Причитания Вересая при выпрашивании милостыни» («Прощение» і «Благодарение»). В кінці тому надруковано записані М. Лисенком мелодії дум, пісень, псалмів, а також танців та пісень танцювального характеру. Завдяки рефератам О. Русова та М. Лисенка дослідники народної поезії та численні її шанувальники познайомилися з біографією О. Вересая, особливостями виконуваних ним дум та пісень.

У 1874 році О. Вересая слухали учасники III Археологічного з'їзду у Києві, серед них — французький дослідник А. Рамбо, який згодом написав дві статті про враження від з'їзду і виступу О. Вересая. Таким чином український кобзар став відомим далеко за межами України.

Наступного року, в лютому, О. Вересай прибув до Петербурга. У лютому й березні виступав у клубі художників — на сніданку, влаштованому на відзнаку пам'яті Т. Г. Шевченка, в Слов'янському благодійному комітеті, відділі етнографії Російського географічного товариства (з доповіддю про думи тут виступив дослідник билин Орест Міллер), Благородному зібранні, Археологічному товаристві, університеті, Соляному містечку на слов'янсько-етнографічному концерті, влаштованому М. Лисенком... Скрізь О. Вересая слухали дуже уважно й зацікавлено.

Після виступів у Петербурзі О. Вересай жив іще п'ятнадцять років, але такої уваги його особа вже не привертала до себе.

Водночас із О. Вересаєм на Полтавщині жив і талановитий кобзар Іван Григорович Кравченко-Крюковський. До речі, Вересай ставив його вище від себе. 25 лютого 1875 року під час перебування в Петербурзі він казав П. Мартиновичу — тодішньому студентові Академії мистецтв: «Ось іще єсть у Лохвиці Іван Крюковський. Так ото кобзар!.. Той і зна багато цих пісень козацьких, невольницьких, і гра добре. Колись чув я в шинку, як він грав; у шинку в місті колись були ізійшлись, та він грав на бандуру, та ловко грав!.. То от того якби списать!..» Іншим разом Вересай знову заговорив про Івана Кравченка-Крюковського: «У Лохвиці єсть кобзар, луччий од мене: Іван Крюковський. У його кобза на багато струн; у його кобза не така, як у мене. Крюковський Іван дуже добре гра...»¹⁰. Справді, І. Кравченко-Крюковський був великий кобзар. Його бандура мала двадцять вісім струн. Багатшим був і епічний репертуар. Опанас Сластіон — художник і збирач творів народної поезії, який зустрічався з обома співцями, — вважав, що І. Кравченко-Крюковський як кобзар на голову вищий від Остапа Вересая¹¹.

¹⁰ Ці записи П. Мартиновича зберігаються в архіві. Уперше надруковані в книзі: Кирдан Б. П., Омельченко А. Ф. Народні епічні музиканти на Україні. — К., 1980. — С. 111—112.

¹¹ Сластіон А. Кобзарь Михайло Кравченко и его думы. — С. 311.

Іван Григорович Кравченко народився 1820 року у місті Лохвиці Полтавської губернії в сім'ї кріпака дрібнопомісних дворян Крюковських. Від них і дістав прізвисько — Крюковський.

Тяжке було дитинство майбутнього кобзаря. Коли Іванко мав три роки, його взяли до панських покоїв на забаву паничеві, який був на кілька тижнів старший. Потім його зробили лакеєм-попихачем. Згодом панича віддали в училище Гадяча, відвезли туди й Івана. Панич дуже знущався з однолітка-кріпака. Не можна спокійно читати розповідь кобзаря про те, як цей молодий нелюд скуб, щипав, бив його. Десь близько десяти років у Івана почали боліти очі, а через три роки він почав сліпнути. Панич не вірив і тоді, і, як потім розповідав кобзар, продовжував знущатися.

Батьки Івана робили все можливе для того, щоб вилікувати сина: спочатку показували знахарям, а потім возили до лікарів у Полтаву, Катеринослав, Київ. Важко навіть уявити собі, чого це коштувало кріпакам. Але все було марно — Іван осліп. Тоді старий пан відпустив його на волю, не давши ні хати, ні поля. «Ти сліпий, — сказав йому, — нащо тобі хата? Ти у людей де-небудь проживеш».

Хлопця на три роки віддали в науку до кобзаря. Думи та пісні Іван вивчав не лише од свого «майстра», а й від інших кобзарів.

Студент Петербурзької Академії мистецтв П. Мартинович почув про кобзаря з Лохвиці від Остапа Вересая у лютому 1875 року, а в травні наступного, 1876 року, він приїхав до нього разом з О. Сластіоном — тодішнім студентом тієї ж академії. Двадцять шість років по тому О. Сластіон коротко описав цю поїздку, подавши кілька цікавих подробиць про кобзаря.

Кравченко-Крюковський користувався надзвичайним авторитетом у кобзарів та лірників: по-перше, як людина високообізнана; по-друге, як «панмайстер», тобто, за висловом О. Сластіона, президент доволі складної кобзарсько-лірницької організації; по-третє, як людина надзвичайно справедлива — усі справи він вирішував по совісті, дотримуючись усіх звичаїв та церемоній своєї корпорації.

Зовнішність кобзаря була вельми показовою — це був сухорлявий, вище середнього зросту дід з майже білим волоссям до пліч. Він дуже дорожив своєю шевелюрою, кажучи, що йому як кобзареві та панмайстру вона личить.

Цілий тиждень записував П. Мартинович думи від Кравченка-Крюковського. В результаті записав тоді десять дум: «Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі», «Олексій Попович», «Федір безродний, бездольний», «Самійло Кішка», «Три брати самарські», «Івась Удовиченко, Коновченко», «Сокіл і соколя», «Проводи козака», «Сестра та брат», «Бідна вдова і три сини», а також занотував від цього кобзаря пародію на думи «Про Михія», соціально гостру пісню «Нема в світі правди», п'ять псалмів, стільки ж пісень («Чечітка», «Міщанка», «Хома та Ярема», «Гарбуз», «Вербунка»). Втім, Мартинович записав далеко не все, що знав кобзар. Так, з дванадцяти псалмів, що знав кобзар, збирач записав лише п'ять, не занотував жодної історичної, ліричної, побутової пісні, танцювальної мелодії. Свої записи П. Мартинович передав М. Драгоманову для публікації в третьому томі «Исторических песен малорусского народа», але том не вийшов — М. Драгоманов емігрував за кордон. Понад десять років П. Мартинович добивався повернення своїх записів і надрукував їх лише в лютому 1904 року в журналі «Киевская старина».

У 1882 році, незалежно від П. Мартиновича, думи від Кравченка-Крюковського записав В. Горленко, надрукувавши їх того ж року з короткою біографією бандуриста.

Кобзар розповідав В. Горленкові про те, що раніше знав більше дум та пісень, але позабував, бо рідко доводиться співати.

Після 1882 року І. Кравченко-Крюковський жив ще три роки (помер у 1885 році), але ніхто більше від нього не записував дум і пісень. Мало про нього й писали. Так сталося, що мистецтво цього «великого кобзаря», як називали його сучасники, залишилось недостатньо вивченим, невідомий навіть увесь його репертуар, немає жодного зразка мелодій дум, пісень та танців, які він виконував.

Така ж доля спіткала й ще одного дуже талановитого кобзаря кінця ХІХ століття — Федора Гриценка-Холодного. Це на його бандурі було аж 45 струн. Кобзар Опанас Бар, із захопленням розповідаючи О. Сластіону про гру Ф. Гриценка-Холодного, запевняв, що нічого подібного він іще не чув: «Було, як сяде, як зашкряба, як затужить, то й сам плаче, і всі за ним, а мідяки то, як той горох, у коновочку тільки

тр... тр... тр...»¹². Той же Бар казав, що Ф. Гриценко-Холодний міг босими ногами грати на бандурі будь-якого козачка.

Про надзвичайну талановитість і майстерність Ф. Гриценка-Холодного писав і П. Мартинович, який записував від нього думи, псалми та пісні у 1885—1886 роках, тобто через десять років після записів від І. Кравченка-Крюковського. «Дуже дивний кобзар був Холодний, — писав П. Мартинович у листі від 3 серпня 1932 року до Гната Хоткевича. — Іноді, як грав на бандуру, так у його звуки зливались, і така гра його була, як гра на скрипці, що не чути бренькання!.. І грав на кобзі так, неначе говорила кобза його, словами вимовляла. У мене дух захватило, як я його вперше почув! І як він спитав мене, як мені здається його гра, то я довгенько мовчав од захвату духа, од великого дива, не міг зразу й слова промовити»¹³. Таке велике враження справила гра Ф. Гриценка-Холодного на П. Мартиновича, який до нього зустрічався з багатьма кобзарями й добре розумівся на їхньому мистецтві.

Про життя Ф. Гриценка-Холодного відомо дуже мало. З нотаток П. Мартиновича відомо, що у 1885—1886 роках йому було 72 роки. Осліп майбутній кобзар тринадцяти літ. П'ять років навчався у кобзаря Назаренка, а потім пішов до Кочерги. Від останнього вивчив думи «Відна вдова і три сини», «Сестра та брат». Від першого, хоч той і дуже багато знав, — мало що засвоїв. Свій репертуар поповнював від інших кобзарів та лірників. Колись знав думи «Козак-нетяга Фесько Ганжа Андибер» («Бендиберя»), «Маруся Богуславка», «Три брати Самарські», але забув. Про це він розповідав П. Мартиновичу 20 вересня 1886 року.

Незважаючи на неабиякий талант, Ф. Гриценко-Холодний не любив свого мистецтва. «Мені якби місце трапилось тихе, — говорив він, — то я і грать би не грав. Хай їй лиха година зовсім».

З репертуару Ф. Гриценка-Холодного надруковано лише три думи: «Івась Удовиченко, Коновченко», «Відна вдова і три сини», «Сестра та брат». Числен-

¹² Сластѣн А. Г. Кобзарь Михайло Кравченко и его думы. — С. 308.

¹³ Відділ рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського АН УРСР, ф. 8—4, од. зб. 310, арк. 11. Переважну більшість відомостей про Ф. Гриценка-Холодного ми запозичили з цього відділу рукописів.

ні ж записи — дума «Втеча трьох братів із города Азсва, з турецької неволі», псалми та пісні — зберігаються в архіві Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського АН УРСР.

У Ф. Гриценка-Холодного навчався відомий згодом кобзар М. С. Кравченко.

Михайло Степанович Кравченко відомий не лише як талановитий виконавець дум і пісень, а й як автор дум про події 1905 року.

Народився Кравченко 1858 року в селі Великі Сорочинці Миргородського повіту Полтавської губернії. Тут 21 квітня 1917 року й помер.

М. Кравченко осліп на п'ятнадцятому році життя. Сімнадцяти років почав навчатися грі на бандурі та співу у кобзаря Яшного, який жив у Миргороді, затим майже дев'ять місяців навчався у Гриценка-Холодного.

У лютому 1902 року від М. Кравченка записав думи О. Сластіон, які надрукував у травні того ж року разом із статтею про кобзаря. Завдяки О. Сластіонові ми знаємо, як жив кобзар у 1901—1902 роках, маємо опис його портрета і, що особливо цінно, — докладний перелік виконуваних ним тоді творів.

Мешкав М. Кравченко в невеликій хаті. Перша жінка померла, і він залишився з трьома дітьми. Одружився вдруге. У 1901—1902 роках жив у одній хаті зі своїм братом та його дружиною — людьми хворими і нездатними до жодної праці. М. Кравченко дуже бідував. Щоб прожити самому й утримати таку рідню (як до нього А. Шут, А. Никоненко й деякі інші співці-музики), заробляв не лише кобзарством, а й плетінням шнурів. Робота ця була тяжкою, псувала пальці. «Як попов'єш, — говорив кобзар Ф. Колессі, — отих верьовок з місяць, так з пучок дванадцять шкур злізе, — куди вже там грати»¹⁴.

М. Кравченко був середнього росту, кремезний; голова у нього була майже кругла, чуб темно-русий. Симпатичний з обличчя, як писав О. Сластіон, з добрим, привітним виразом. Зауваження його були влучні, думки тверезі й вірні. Про себе розповідати не любив.

У 1902 році М. Кравченко знав чотири думи (О. Сластіон писав, що п'ять, але п'ятою він назвав варіант думи «Маруся Богуславка» — «Про дівку-бранку»),

¹⁴ Колесса Ф. Мелодії українських народних дум.— К., 1969.— С. 101.

а також вісімнадцять псалмів, дванадцять сатиричних пісень. Крім того, знав багато інших пісень, чимало танців і маршів.

До репертуару М. Кравченка входили: думи — «Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі», «Бідна вдова і три сини», два невольницькі плачі; сатиричні пісні — «Дворянка», «Чечітка», «Сусідка» та інші, а також пісні різноманітного змісту.

З відомостей, наведених О. Сластіоном та Г. Хоткевичем, бачимо, що в 1901—1902 роках репертуар М. Кравченка був досить різноманітний. Співвідношення в ньому дум, псалмів, пісень тощо було таке саме, як і в інших кобзарів. Правда, до зустрічі зі збирачами в репертуарі М. Кравченка було більше дум, ніж у 1901—1902 роках. Їх кількість зменшилась під впливом об'єктивних обставин. «Я дечого й більше знав,— розповідає кобзар Г. Хоткевичу,— та ото, як почали нас переслідувати, так я й повикидав усе з голови,— думка така: нащо воно тепер і здалося»¹⁵.

За свідченням О. Сластіона, співав добре, хоч мав не дуже чистий голос. Особливо любив виконувати думи. Їх він повторював не дослівно. На запитання О. Сластіона про те, чого він в думи іноді вставляє нові слова, звороти і навіть цілі вірші (рядки), яких раніше не співав, кобзар відповів: «Е, то вже всякий так, се ж не пісня. Як підійде, знаєте: іноді й коротко, а іноді й довше буде... То вже всякий так: те забуде — друге вигада, або й од іншого згадає що-небудь. То вже у пісні друге діло, а то ж таки!..»¹⁶.

На початку 1902 року О. Сластіон улаштував поїздку М. Кравченка на кустарну виставку до Петербурга, де той мав виступати зі своїми думами та піснями. Зробити це пощастило на кошт Російського географічного товариства. О. Сластіон сам проводжав М. Кравченка. Посадивши кобзаря у вагон, запитав: «А що, дядьку Михайле, якби й вам Бог дав те, що тому Рябініну (виконавцеві билін.— Б. К.),— якби й вам довелось співати перед самим царем, що б ви тоді?»— «А що ж,— відповідав кобзар,— якщо Бог приведе до того, то прохатиму, щоб усій нашій братії було вільно ходити,

¹⁵ Хоткевич И. Несколько слов об украинских бандуристах и лирниках // Этнографич. обозрение.— М., 1903.— № 2.— С. 96.

¹⁶ Сластион А. Кобзарь Михайло Кравченко и его думы.— С. 313.

де хочеш, а мені самому нічого не треба». О. Сластіон був вражений усвідомленням цією простою людиною інтересів «свої братії», інтересів, які вона ставила вище за свої особисті.

М. Кравченко виступав у Петербурзі, але нам невідомо, як слухачі сприймали його гру та спів. У серпні того ж 1902 року М. Кравченко грав та співав разом з іншими кобзарями на XII Археологічному з'їзді у Харкові.

Крім Петербурга й Харкова, побував він і в Катеринославі, Одесі, Ялті. У Москві спробували було записати його гру та спів на фонограф, але спроба ця не вдалася.

На початку ХХ століття М. Кравченко познайомився з видатним російським письменником-демократом В. Г. Короленком. Колишній поводитир кобзаря Г. Г. Легейда так згадує ті відвідини: «Прийшли ми одного разу до с. Хатки, де тоді літом відпочивав В. Г. Короленко. Письменник був росту середнього, борода менша, ніж на портретах, і молодший був. Дуже привітний. Зустрів він Кравченка дуже ласкаво. «Моє шанування!» — сказав і подав руку кобзареві. Потім грали і говорили, говорили... Коли ми зібралися іти, Короленко знову міцно потиснув руку Кравченкові і сказав: «До побачення!» Ішов я тоді додому і думав: «Ні, не старець дядько Михайло, коли йому такі люди в дружбу йдуть»¹⁷.

В. Г. Короленко записав одну з його дум — «Чорна неділя в Сорочинцях».

М. Кравченко був свідком повстання селян у його рідному селі Великих Сорочинцях, яке спалахнуло 1905 року. У село було послано каральний загін на чолі з помічником міргородського повітового справника Барабаша. Повстанці відбили карателів, а Барабаша вбили. В ніч з 21 на 22 грудня до Великих Сорочинців прибув другий загін — цього разу з двома гарматами. Очолював його статський радник Полтавської земської управи Філонов. Повстання було придушене. Карателі провели масові арешти, жорстоко знущались із селян.

Події у Великих Сорочинцях викликали протест демократичної громадськості. Письменник В. Г. Короленко написав статтю «Сорочинська трагедія», в якій заставував карателів.

¹⁷ Кінько А. Відзначення 100-річчя з дня народження кобзаря Михайла Кравченка // Народна творчість та етнографія. — 1959. — № 1. — С. 152.

Повстання селян та жорстока розправа над ними залишили глибокий слід у серці М. Кравченка. Він склав дві думи: «Чорна неділя в Сорочинцях» та «Про Сорочинські події 1905 року». Завдяки оригінальному поєднанню традиційних і нових художніх засобів думи сприймаються як мистецькі твори. Незважаючи на трагічний кінець повстання, М. Кравченко вірив у те, що прийде розплата, і втілював цю віру в думі «Про Сорочинські події 1905 року».

До жанру дум у зображенні революційних подій нашої епохи звертатимуться кобзарі й пізніше, але М. Кравченко зробив це вперше.

У вступній статті нема можливості охарактеризувати всіх видатних співців-музикантів. Тому ми обмежились загальними відомостями про кобзарство та лірництво, а також зупинилися на найвідоміших постатях, розповіли більш докладно про талановитих людей з дуже важкою долею¹⁸.

Український народ створив велику кількість дум та історичних пісень, в яких показав, як він жив, за що боровся, на що сподівався; прославив героїв боротьби за свою незалежність, за краще майбутнє. Деякі з них уже забулись, деякі виконуються рідко. Та вони продовжують жити на сторінках збірників та книжок. Шанувальники народної поезії та фахівці доклали багато зусиль до того, щоб зібрати ці перлини усної поезії і зберегти їх для наступних поколінь. Завдяки їх копіткій праці й нині маємо змогу знайомитись із думами та піснями, які були складені й у далекому минулому, і за пізніших часів.

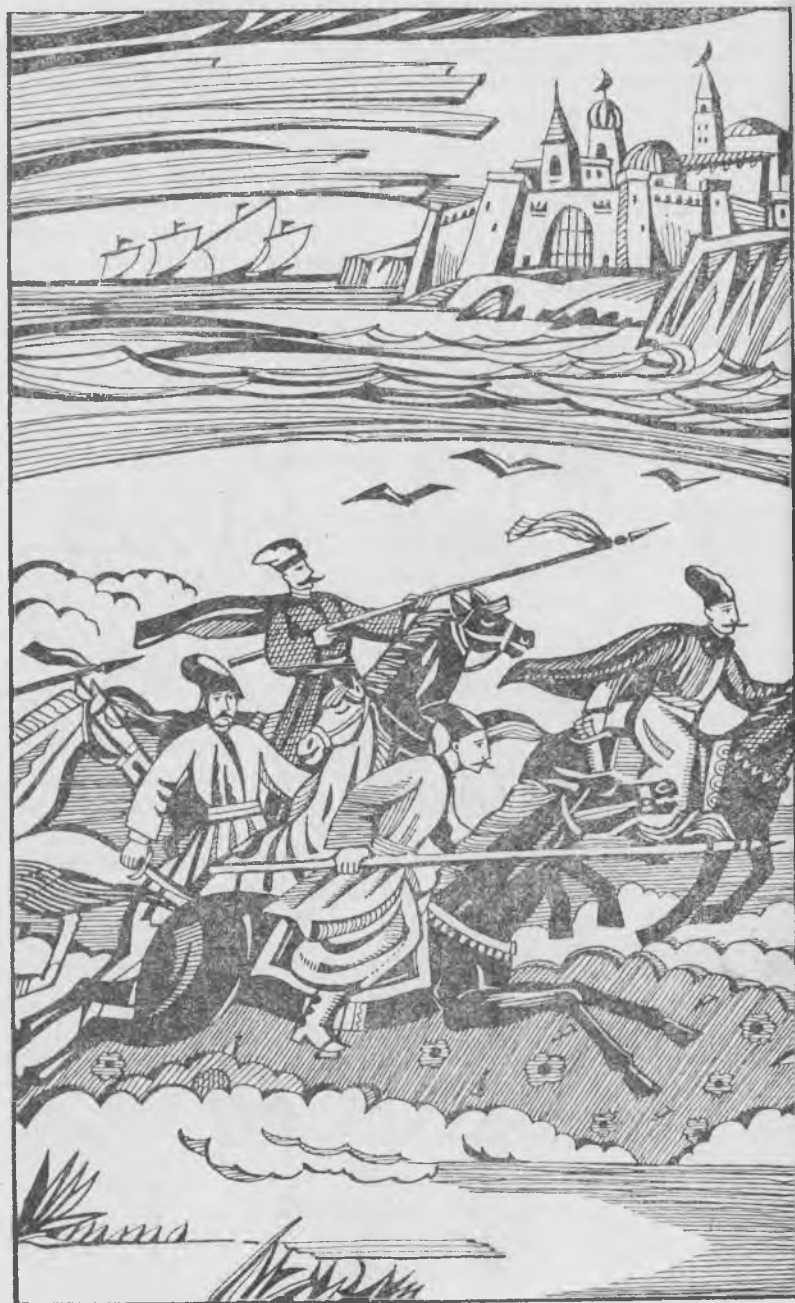
Перефразовуючи Т. Г. Шевченка, можна з упевненістю сказати: наша дума, наша пісня не вмерла, не загинула. І не вмере, не загине!

Борис Кирдан

¹⁸ Більш докладно про кобзарів та лірників можна прочитати в книгах: Кирдан Б. П., Омельченко А. Ф. Народні співці-музиканти на Україні.— К., Муз. Україна, 1980; Лавров Ф. І. Кобзарі / Відповід. редактор Б. П. Кирдан.— К., Мистецтво.— 1980.

Думи

КОЗАК ГОЛОТА

Ой полем киліімським,
То шляхом битим гординським,
Ой там гуляв козак Голота,
Не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота.
Правда, на козакові шати дорогії —
Три семирязі лихії:
Одна недобра, друга негожа,
А третя й на хлів незгожа.
А ще, правда, на козакові
Постоли в'язові,
А онучі китайчані —
Щирі жіноцькі рядняні;
Волоки шовкові —
Удвоє жіноцькі щирі валові.
Правда, на козакові шапка-бирка —
Зверху дірка,
Травною пошита,
Вітром підбита,
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохолоджає.
То гуляє козак Голота, погуляє,
Ні города, ні села не займає,—
На город Килію поглядає.
У городі Килії татарин сидить бородатий,
По горницях похожає,
До татарки словами промовляє:
«Татарко, татарко!
Ой, чи ти думаєш те, що я думаю?
Ой, чи ти бачиш те, що я бачу?»
Каже: «Татарине, ой, сідий, бородатий!
Я тільки бачу, що ти передо мною по горницях
похожаєш,
А не знаю, що ти думаєш да гадаєш».
Каже: «Татарко!
Я те бачу: в чистім полі не орел літає,—
То козак Голота добрим конем гуляє.
Я його хочу живцем у руки взяти

Да в город Килию запродати,
Ще ж ним перед великими панами-башами вихваляти,
За його много червоних не лічачи брати,
Дорогії сукна не мірячи пощитати».
То тес промовляє,
Дороге плаття надіває,
Чоботи обуває,
Шлик бархатний на свою голову надіває,
На коня сідає,
Безпечно за козаком Голотою ганяє.
То козак Голота добре козацький звичай знає,—
Ой на татарина скрива поглядає,
Каже: «Татарине, татарине!
На віщо ж ти важиш:
Чи на мою ясненькую зброю,
Чи на мого коня вороного,
Чи на мене, козака молодого?»
«Я,— каже,— важу на твою ясненькую зброю,
А ще лучче на твого коня вороного,
А ще лучче на тебе, козака молодого.
Я тебе хочу живцем у руки взяти,
В город Килию запродати,
Перед великими панами-башами вихваляти
І много червоних не лічачи набрати,
Дорогії сукна не мірячи пощитати».
То козак Голота добре звичай козацький знає.
Ой на татарина скрива поглядає.
«Ой,— каже,— татарине, ой сідий же ти, бородатий!
Либонь же ти на розум небагатий:
Ще ти козака у руки не взяв,
А вже за його й гроші пощитав.
А ще ж ти між козаками не бував,
Козацької каші не їдав
І козацьких звичаїв не знаєш».
То тес промовляв,
На присішках став.
Без міри пороху підсипає,
Татарину гостинця у груди посилає:
Ой ще козак не примірівся,
А татарин ік лихий матері з коня покотився!
Він йому віри не донімає,
До його прибуває,
Келепом межі плечі гримає,
Коли ж огледиться, аж у його й духу немає.
Він тоді добре дбав,

Чоботи татарські істягав,
На свої козацькі ноги обував;
Одежу істягав,
На свої козацькі плечі надівав;
Бархатний шлик іздіймає,
На свою козацьку голову надіває;
Коня татарського за поводи взяв,
У город Січі припав,
Там собі п'с-гуляє,
Поле киліімське хвалить-вихваляє:
«Ой поле киліімське!
Бодай же ти літо й зиму зеленіло,
Як ти мене при нещасливій годині сподобило!
Дай же, боже, щоб козаки пили да гуляли,
Хороші мислі мали,
Од мене більшу добичу брали
І неприятеля під нозі топтали!»
Слава не вмре, не поляже
Од нині до віка!
Даруй, боже, на многі літа!

ФЕДОР БЕЗРОДНИЙ, БЕЗДОЛЬНИЙ

Ой по потребі,
По потребі барзе царській,
То там-то много війська, гей, понажено
Да через мечу положено,
Да й не єдиного тіла козацького молодецького
Живого не остановлено.
Тільки поміждо тим трупом
Федор бездольний,
Посічений да порубаний,
Да й на рани смертельнії не змагає,
А коло його джура Ярема, гей, промешкає!
То Федор бездольний, безродний,
Гей, промовляє словами
Да обіллється гірко сльозами:
«Гей, джуро Яремо!
Дарую я тобі по смерті своїй
Коня вороного,
Ей, а другого білогривого
І тягеля червонії,
Од піл до коміра золотом гаптовані,
І шаблю булатную,

Пищаль семип'ядную!
Ой да добре ж ти дбай.
Да на коня сідай,
Да передо мною повертай;
Да нехай я буду знати,
Ай, чи удобен ти будеш проміждо козаками
пробувати!»

То джура Ярема,
Ой да добре дбає,
Да на коня сідає,
Ой да перед ним повертає.
То Федор бездольний, безродний,
Ей да промовляє словами,
Да обіллється гірко сльозами:
«Ой да благодарю же тебе, господа милосердного,
Ой, що не ледай-кому, гей, моя худоба буде
доставати,

То він буде за мене господа милосердного прохати.

Ей, джуро Яремо!
Да добре ж ти дбай,
Да на коня сідай,
Да їдь понад лугом-Базалугом,
Та понад Дніпром-Славутою!
То як ушкала гудуть —
Ей, то ти схоронися,
А як лебеді ячать —
Ей, то ти озовися,
А як козаки йдуть Дніпром-Славутою —
Ой то ти об'явися
Да шличок на копію іскладай,
Ой да сам низенько укланяй
Наперед господу богу
І батькові кошовому,
Отаману військовому,
І всьому товариству кривному, сердечному».
Ой добре ж то він дбає.
Ой да на коня сідає.
Да понад лугом-Базалугом проїжджає,
Понад Дніпром-Славутою,
Ей, да козаків стрічає,
Да шличок на копію складає,
А сам низько укланяє,
Наперед батькові кошовому,
Отаману військовому,
І всьому товариству кривному й сердечному.

То батько кошовий,
Отаман військовий,
Промовляє словами:
«Ей, джуро Яремо!
Да не своїми ж ти кіньми гуляєш
І не свої тягеля червонії,
Од піл до коміра золотом гаптовані,
І не свою шаблю булатную,
Не свою пищаль семип'ядную маєш,
А десь ти свого пана убив
Або істребив,
Або ж ти молодого душі ізбавив».
«Ой, батьку кошовий,
Отамане військовий!
Я свого пана ані вбив,
Ні стребив.
Ані молодого душі я не збавив,
А мій пан лежить у лузі
В Базалугі
Постріляний да порубаний
І на рани смертельнії не змагає.
Да прошу я вас всенижающе
У луг-Базалуг прибувати,
Ой да тіло козацькеє молодецькеє поховати
Да звіру-птиці на поталу не дати!»
То батько кошовий,
Отаман військовий,
Да добре він дбав,
Да в суботу із семисот
П'ятдесят козаків вибирав,
Да в суботу проти неділі
У четвертій полуночній годині
У луг-Базалуг козаків вислав.
Ой то вони прибували
Да тіло козацькеє молодецькеє знаходили,
На червону китайку клали,
Тіло козацькеє молодецькеє обмивали,
А шаблями суходіл копали,
А шапками да приполами персть носили
Да високу могилу висипали
І прапорок у головах, ей, устромили
Да премудрому лицарю славу учинили,
А тим його поминали,
Що в себе мали —
Цвіленькими військовими сухарями.

Услиши, господи,
У просьбах,
У молитвах,
Люду царському,
Народу християнському
І всім головам слухацям
На многії літа,
До кінця віка,
До кінця віка!

СОКІЛ І СОКОЛЯ

У неділю барзе рано-пораненьку
Налетіли соколи з чужої далекої сторони,
Да сіли-упали в лісі на преудобному дереві
на орісі,
Да звили собі гніздо шарлатное,
Знесли яйце жемчужное,
Да і сплодили собі дитя —
Бездольное, безродное соколя.
Як полетів ясен сокіл у чистее поле
Живності доставати;
Ой да живності не достав,
А соколя своє, бездольне, безродне дитя, утеряв.
То сокіл прилітає —
Аж його соколяти немає.
То сокіл літає
Та орла питає:
«Орле-брате, чи не бачив ти мого соколяти,
Безродного, бездольного дитяти?
Чи його сильні дощі затопили,
Чи буйні вітри заносили?»
«Соколе-брате, твого соколяти
Ні сильні дощі не затопили,
Ні буйні вітри не заносили:
А йшли стрільці-булахівці,
Та й набачили твое гніздо шарлатное,
Та взяли твое соколя, бездольне, безродне дитя,
Та у срібні пута запутали,
Жемчужжю очі завішали,
Та понесли у город, у Царигород
До Івана Богословця.
А Іван Богословець по ринку ходить,
Твое соколя безродне, бездольне на руці носить».

НЕВОЛЬНИЦЬКИЙ ПЛАЧ

Що на Чорному морю,
На тому білому каменю,
У потреби царській,
У громаді козацькій
Много там війська понажено,
У три ряди бідних безщасних невольників
посажено,
По два та по три докупи посковано,
По двоє кайданів на ноги покладено,
Сирою сирицею назад руки пов'язано.
Ой у святу ж то було неділю — не сизі
орли заклекотали,
Як то бідні безщасні невольники
у тяжкій неволі заплакали,
На коліна упадали,
Угору руки підіймали,
Кайданами забряжчали,
Господа милосердного прохали та благали:
«Подай нам, господи, з неба дрібен дощик,
А з низу буйний вітер!
Хоча й би чи не встала на Чорному морі
бистрая хвиля,
Хоча й би чи не повиривала якорів
з турецької каторги!
Да вже ж ся нам турецька-бусурменська
каторга надоїла:
Кайдани-залізо ноги повривало,
Біле тіло козацьке молодецьке
коло жовтої кості пошмугляло!»
Баша турецький, бусурманський,
Недовирок християнський,
По ринку він похожає,
Він сам добре тее зачуває,
На слуги свої, на турки-яничари
зо зла гукає:
«Кажу я вам, турки-яничари,
добре ви дбайте!
Із ряду до ряду захожайте,
По три пучки тернини і червоної таволги
набирайте,
Бідного невольника по тричі в однім місці
затинаяте!»

То ті слуги, турки-яничари, добре дбали,
Із ряду до ряду захожали,
По три пучки тернини і червоної таволги
у руки набирали,
По тричі в однім місці бідного невольника
затинали,
Тіло біле козацьке молодецьке
коло жовтої кості оббивали,
Кров християнську неповинно проливали.
Стали бідні невольники на собі
кров християнську зобачати,
Стали землю турецьку, віру бусурменську
клясти-проклинати:
«Ти земле турецька, віро бусурменська,
Ти розлуку християнська!
Не одного ти розлучила мужа з жоною,
Брата з сестрою,
Діток маленьких з отцем і маткою!
Хто у тобі срібло-золото заробляє,
В чужі землі несе, п'с-гуляє,
У турецькій землі од радості собі не має.
Визволь, господи, всіх бідних невольників
З тяжкої неволі турецької,
З каторги бусурменської
На тихі води,
На ясні зорі,
У край веселий,
У мир хрещений,
На святоруський берег,
В городи християнські!
Даруй, боже, милості вашій,
І всьому війську запорозькому
На многая літа!»

ДВОХ БРАТІВ НЕВОЛЬНИКІВ ПІСНЯ

Там не сокіл хвилить-прохвиляє
Як син до отця до матері з тяжкої неволі поклон
посилає,
Сокола ясного рідним братом називає:
«Соколе мій ясенький,
Братику мій рідненький!
Ти ж далеко літаєш,
Чом ти в мого отця, у матусі у гостях не буваш?»

Соколе мій ясенький,
Братуку мій рідненький!
Ти хочь у християнський край полети
І в мого отця, в матусі коло воріт упади
І жалібненько прохвили.
Нехай отець і матуся добре знають,
Нехай своє багатство збувають,
Нехай скарби великії збирають
І нехай своїх синів
Із проклятої
З бусурманської
З турецької землі викупають».
А брат його, товариш його,
Ції речі зачуває
І до свого братика жалібненько промовляє:
«Нащо ж, брате, наш батько буде багатство збувати
І скарби великії собирати?
То він не зна, куди нам посилати?
Як стане Чорнеє море согравати,
Стануть турки-яничари набігати
І стануть нас у Царьград-город запродавати,
Срібла й золота за нас багато щитати
І сукна, не мір'яючи, дорогого брати».
Тоді вдалася бідним невольникам
Турецькая бусурманська земля
Далася знати:
Кайдани руки й ноги, тіло пооб'їдали,
На бідних невольниках
Од їх одежі
І тіло попріло...
Як вони вже, бідні невольники,
Із неволі додому тікали
І турецьку землю бусурманську вони проклинали:
«Будь же ти, турецька земля бусурманська,
проклята,
Як ти розлучила з отцем і матір'ю
І зо мною рідного брата,
І з цією війною
І мужа з жоною,
І брата з сестрою...
Визволь нас, господи,
І в мир християнський,
І в край веселий,
І в мир хрещений,

На тихій воді,
На ясній зорі,
На місяць ясний
І в світ прекрасний,
До роду родини
І до вірної дружини».
Дай бог на здоров'я
Усьому миру хрещеному
Слухащому
На многії літа
До кінця віку.

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная.
Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видають.
То до їх дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Приходжає,
Словами промовляє:
«Гей, козаки,
Ви, біднії невольники!
Угадайте, що в нашій землі християнській за день
тепера?»

Що тоді бідні невольники зачували,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
По річах познавали,
Словами промовляли:
«Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславо!
Почім ми можем знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм,
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера».
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,

«Ой, козаки,
Ви, бідні невольники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте,
Тільки, прошу я вас, одного города Богуслава
не минайте,
Моєму батьку й матері знати давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Грунтів, великих маєтків нехай не збуває,
Великих скарбів не збирає,
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупає,
Бо вже я потурчилась, побусурменилась
Для роскоші турецької,
Для лакомства нещасного!»
Ой визволи, може, нас, всіх бідних невольників,
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!
Вислухай, боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невольників!

САМІЙЛО КІШКА

Ой із города із Трапезонта виступала галера,
Трьома цвітами процвітана, мальована.
Ой первим цвітом процвітана —
Златосиніми киндяками пообивана;
А другим цвітом процвітана —
Гарматами арештована;
Третім цвітом процвітана —
Турецькою білою габою покровена.
То в тій галері Алкан-паша,
Трапезонськеє князя,
Гуляє,
Собі ізбраного люду має:
Сімсот турків, яничар штириста
Да бідного невольника півчвартаста
Без старшини військової.

Первий старший між ними пробувас
Кішка Самійло, гетьман запорозький;
Другий — Марко Рудий,
Суддя військовий;
Третій — Мусій Грач,
Військовий трубач;
Четвертий — Лях Бутурлак,
Ключник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський,
Що був тридцять літ у неволі,
Двадцять штири як став по волі,
Потурчився, побусурманився
Для панства великого,
Для лакомства нещасного!..
В тій галері од пристані далеко одпускали,
Чорним морем далеко гуляли,
Проти Кефи-города приставали,
Там собі великий да довгий опочинок мали.
То представиться Алкану-пашаті,
Трапезонському княжаті,
Молодому паняті,
Сон дивен, барзо дивен, напрочуд...
То Алкан-паша,
Трапезонськеє князя,
На турків-яничар, на бідних невольників покликає:
«Турки,— каже,— турки-яничари,
І ви, біднії невольники!
Которий би міг турчин-яничар сей сон одгадати,
Міг би йому три гради турецькії дарувати;
А которий би міг бідний невольник одгадати,
Міг би йому листи визволенні писати,
Щоб не міг ніхто нігде зачіпати!»
Сеє турки зачували,
Нічого не сказали,
Бідні невольники, хоч добре знали,
Собі промовчали.
Тільки обізветься між турків Лях Бутурлак,
Ключник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський:
«Як же,— каже,— Алкане-пашо, твій сон одгадати,
Що ти не можеш нам повідати?»
«Такий мені, небожата, сон приснився,
Бодай ніколи не явився!

Видиться: моя галера цвіткована, мальована,
Стала вся обідрана, на пожарі спускана;
Видиться: мої турки-яничари
Стали всі впень порубані;
А видиться: мої бідні невольники,
Которії були у неволі,
То всі стали по волі;
Видиться: мене гетьман Кішка
На три часті розтяв,
В Чорнеє море пометав...»
То скоро тее Лях Бутурлак зачував,
К йому словами промовляв:
«Алкане-пашо, трапезонський княжату,
Молодий паняту!
Сей тобі сон не буде ні мало зачіпати,
Скажи мені получче бідного невольника доглядати,
З ряду до ряду сажати,
По два, по три старії кайдани і новії ісправляти,
На руки, на ноги надівати,
З ряду до ряду сажати.
Червоної таволги по два дубця брати,
По шиях затинати,
Кров християнськую на землю проливати!»
Скоро-то сее зачували,
Од пристані галеру далеко одпускали.
Тогді бідних невольників
До опачин руками приймали,
Щироглибокої морської води доставали.
Скоро-то сее зачували,
Од пристані галеру далеко одпускали,
До города до Козлова,
До дівки Санджаківни на зальоти поспішали.
То до города Козлова прибували,
Дівка Санджаківна навстрічу виходжає,
Алкана-пашу в город Козлов
Зо всім військом затыгала,
Алкана-пашу за білу руку брала,
У світлиці-кам'яниці зазивала,
За білу скам'ю сажала,
Дорогими напитками напувала,
А військо серед ринку сажала.
То Алкан-паша,
Трапезонськеє князя,
Не барзо дорогії напитки уживає,
Як до галери двох турчинів на підслухи посилає,

Щоб не міг Лях Бутурлак
Кішку Самійла одмикати,
Упоруч себе сажати!
То скоро ся тії два турчини до галери прибували...
То Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Словами промовляє:
«Ай, Ляше Бутурлаче,
Брате старесенький!
Колись і ти був в такій неволі, як ми тепера,
Добро нам вчини,
Хоч нас, старшину, одімкни —
Хай би і ми у городі побували,
Панське весілля добре знали».
Каже Лях Бутурлак:
«Ой, Кішко Самійлу, гетьмане запорозький,
Батьку козацький!
Добро ти вчини,
Віру християнську під носі підтопчи.
Хрест на собі поламни!
А ще будеш віру християнську під носі топтати
Будеш у нашого пана молодого за рідного брата
пробувати!»

То скоро Кішка Самійло тее зачував,
Словами промовляв:
«Ой, Ляше Бутурлаче,
Сотнику переяславський,
Недовірку християнський!
Бодай же ти того не діждав,
Щоб я віру християнську під носі топтав!
Хоч буду до смерті біду да неволю приймати,
А буду в землі козацькій голову християнську
покладати!»

Ваша віра погана,
Земля проклята!»
Скоро Лях Бутурлак тее зачував,
Кішку Самійла у щоку затинає:
«Ой, — каже, — Кішко Самійлу, гетьмане
запорозький!»

Будеш ти мене в вірі християнській укоряти,
Буду тебе паче всіх невольників доглядати,
Старії і новії кайдани направляти,
Ланцюгами за попереk втрое буду тебе брати!»
То ті два турчини тее зачували,
До Алкана-паші прибували,
Словами промовляли:

«Алкане-пашо,
Трапезонськеє князя!
Безпечно гуляй!
Доброго і вірного ключника маєш:
Кішку Самійла в щоку затинає,
В турецьку віру ввертає!»
То Алкан-паша,
Трапезонськеє князя,
Великую радість мало,
Пополам дорогії напитки розділяло:
Половину на галеру одсилало,
Половину з дівкою Санджаківною уживало.
Став Лях Бутурлак дорогії напитки пити-підпивати,
Стали умисли козацьку голову ключника розбивати:
«Господи, єсть у мене що і спити і ісходити,
Тільки ні з ким об вірі християнській розговорити».
До Кішки Самійла прибуває,
Поруч себе сажаяє,
Дорогого напитка метає,
По два, по три кубки в руки наливає.
То Самійло Кішка по два, по три кубки в руки брав,
То у рукав, то в пазуху, крізь хусту третю додолу
пускав.

Лях Бутурлак по єдиному випивав,
То так напився,
Що з ніг звалився.
То Кішка Самійло да угадав:
Ляха Бутурлака до ліжка вмісто дитяти спати клав,
Сам вісімдесят чотири ключі з-під голів виймав,
На п'яти чоловік по ключу давав,
Словами стиха промовляв:
«Козаки-панове!
Добре майте,
Один другого одмикайте,
Кайдани із ніг, із рук не кидайте,
Полуночної години дожидайте!»
Тогді козаки один другого одмикали,
Кайдани із рук, із ніг не кидали,
Полуночної години дожидали.
А Кішка Самійло чогось догадав,
За бідного невольника ланцюгами втрое себе приняв,
Полуночної години дожидав.
Стала полуночная година наступати,
Став Алкан-паша з військом до галери прибувати,
То до галери прибував,

Словами промовляв:
«Ви, турки-яничари,
Помаленьку ячіте,
Мойого вірного ключника не збудіте!
Самі же добре поміж рядами проходите,
Всякого чоловіка огляньте,
Бо тепера він підгуляв,
Щоби кому пільги не дав».
То турки-яничари свічі у руки брали.
Поміж рядів проходили,
Всякого чоловіка оглянули,
Бог поміг — за замок руками не приймали!
«Алкане-пашо, безпечно спивай!
Доброго і вірного ключника маєш:
Він бідного невольника з ряду до ряду посажав,
По три, по два старії кайдани і новії посправляв,
А Кішку Самійла ланцюгами утрос прийняв».
Тогді турки-яничари у галеру вхожали,
Безпечно спати полягали;
А котрії хмельні бували,
На сон знемагали,
Коло пристані козловської спати полягали...
Тогді Кішка Самійло полуночної години дождав,
Сам між козаків устав,
Кайдани із рук, із ніг у Чорнеє море пороняв;
У галеру вхожає,
Козаків побужає,
Саблі булатнії на вибір вибирає,
До козаків промовляє:
«Ви, панове-молодці,
Кайданами не стучіте,
Ясини не вчиніте,
Нікотрого турчина в галері не збудіте...»
То козаки добре зачували,
Самі з себе кайдани скидали,
У Чорнеє море кидали,
Ні одного турчина не збудили.
Тогді Кішка Самійло до козаків промовляє:
«Ви, козаки-молодці,
Добре, братіс, майте,
Од города Козлова забігайте,
Турків-яничар упень рубайте,
Которих живцем у Чорнеє море бросайте!»
Тогді козаки од города Козлова забігали,
Турків-яничарів упень рубали,

Которих живих у Чорнеє море бросали.
А Кішка Самійло Алкана-пашу із ліжка взяв,
На три часті розтяв,
У Чорнеє море побросав,
До козаків промовляв:
«Панове-молодці!
Добре дбайте,
Всіх у Чорнеє море бросайте,
Тільки Ляха Бутурлака не рубайте,
Между військом для порядку
За яризу військового зоставляйте!»
Тогді козаки добре мали,
Всіх турків у Чорнеє море пометали,
Тільки Ляха Бутурлака не зрубали,
Между військом для порядку
За яризу військового зоставляли.
Тогді галеру од пристані одпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли...
Да ще у неділю барзо рано-пораненьку
Не сива зозуля закувала,
Як дівка Санджаківна коло пристані похожала
Да білі руки ламала,
Словами промовляла:
«Алкане-пашо,
Трапезонськеє княжату,
Нащо ти на мене такеє великеє пересердіє маєш,
Що од мене сьогондя барзо рано виїжджаєш?
Когда би була од отця і матусі
Сорома і наруги приняла,
З тобою хоч єдину ніч переночувала!..»
Скоро ся теє промовляли,
Галеру од пристані одпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли.
А ще у неділеньку,
У полуденну й годиноньку,
Лях Бутурлак од сна пробуджає,
По галері поглядає,
Що не єдиного турчина у галері немає.
Тогді Лях Бутурлак із ліжка вставає,
До Кішки Самійла прибуває,
У ноги впадає,
Словами промовляє:
«Ой, Кішко Самійлу, гетьмане запорозький,
Батьку козацький!
Не будь же ти на мене,

Як я був на останці віка мого на тебе!
Бог тобі да поміг неприятеля побідити,
Да не умітимеш у землю християнськую входити!
Добре ти учини:
Половину козаків у окови до опачин посади,
А половину у турецькеє дорогее плаття наряди,
Бо ще будемо од города Козлова до города Цареграда
гуляти,
Будуть із города Цареграда дванадцять галер вибігати,
Будуть Алкана-пашу з дівкою Санджаківною
По зальотах поздравляти,
То як будеш отвіт оддавати?»
Як Лях Бутурлак научив,
Так Кішка Самійло, гетьман запорозький, учинив:
Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину у турецькеє дорогее плаття нарядив.
Стали од города Козлова до города Цареграда
гуляти,
Стали із Цареграда дванадцять галер вибігати
І галеру із гармати торкати,
Стали Алкана-пашу з дівкою Санджаківною
По зальотах поздравляти.
То Лях Бутурлак чогось догадав,
Сам на чердак виступав,
Турецьким біленьким завивалом махав;
Раз то мовить по-грецьки,
Удруге по-турецьки.
Каже: «Ви, турки-яничари, помаленьку, братія, ячіте,
Од галери одверніте,
Бо тепера він підгуляв, на упокої почиває,
На похмілля знемагає,
До вас не встане, голови не зведе,
Казав: «Як буду назад гуляти,
То не буду вашої милості і повік забувати!»
Тогді турки-яничари од галери одвертали,
До города Цареграда убігали,
Із дванадцяти штук гармат гримали,
Ясу воздавали.
Тогді козаки собі добре дбали,
Сім штук гармат собі арештували,
Ясу воздавали,
На Лиман-ріку іспадали,
К Дніпру-Славуті низенько уклоняли:
«Хвалим тя, господи, і благодарим!
Були п'ятдесят штири годи у неволі,

А тепер чи не дасть нам бог хоч час по волі!»
А у Тендрові-острові Семен Скалозуб
З військом на заставі стояв
Да на тую галеру поглядав,
До козаків словами промовляв:
«Козаки, панове-молодці!
Що сія галера чи блудить,
Чи світом нудить,
Чи много люду царського має,
Чи за великою добиччю ганяє?
То ви добре майте,
По дві штуки гармат набирайте,
Тую галеру із грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте!
Еслі турки-яничари, то упень рубайте!
Еслі бідні невольники, то помочі дайте!»
Тогді козаки промовляли:
«Семене Скалозубе, гетьмане запорозький,
Батьку козацький!
Десь ти сам боїшся
І нас, козаків, страшишся,
Еслі сія галера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду царського має,
Ні за великою добиччю ганяє,
Се, може, є давній бідний невольник із неволі
утікає».

«Ви віри не доймайте,
Хоч по дві гармати набирайте,
Тую галеру із грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте!
Як турки-яничари, то упень рубайте,
Еслі бідний невольник, то помочі дайте!»
Тогді козаки, як діти, негаразд починали,
По дві штуки гармат набирали,
Тую галеру із грозної гармати привітали,
Три доски у судні вибивали,
Води дніпровської напускали...
Тогді Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Чогось одгадав,
Сам на чердак виступав,
Червонії, хрещатії давнії хорогви із кишені виймав,
Розпустив, до води похилив,
Сам низенько уклонив:
«Козаки, панове-молодці!

Сія галера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду царського має,
Ні за великою добиччю ганяє —
Се єсть давній, бідний невольник
Кішка Самійло із неволі утікає;
Були п'ятдесят штири годи у неволі,
Тепер чи не дасть бог хоть на час по волі...»
Тогді козаки у каюки скакали.
Туу галеру за мальовані облавки брали
Тогді: златосинії киндяки — на козаки,
Златоглави — на отамани,
Турецькую білую габу — на козаки, на біляки,
А галеру на пожар спускали,
А срібло, злато — на три часті паювали:
Первую часть брали, на церкви накладали,
На святого Межигорського спаса,
На Трехтемирівський монастир,
На святую Січовую покрову давали,
Которі давнім козацьким скарбом будували,
Щоб за їх, вставаючи і лягаючи,
Милосердного бога благали;
А другуу часть поміж собою паювали;
А третюу часть брали,
Очертами сідали,
Пили да гуляли,
Із семип'ядних пищалей гримали,
Кішку Самійла по волі поздоровляли:
«Здоров, — кажуть, — здоров, Кішко Самійле,
Гетьмане запорозький!
Не загинув esi у неволі,
Не загинеш і з нами, козаками, по волі!»
Правда, панове,
Полягла Кішки Самійла голова
В Києві — Каневі монастирі...
Слава не вмере, не поляже!
Буде слава славна
Поміж козаками,
Поміж друзями,
Поміж рицарями,
Поміж добрими молодцями!
Утверди, боже, люду царського,
Народу християнського,
Війська запорозького,
Донського,

З усією черню дніпровою,
Низовою,
На многія літа,
До кінця віка!

ВТЕЧА ТРЬОХ БРАТІВ ІЗ ГОРОДА ОЗОВА, З ТУРЕЦЬКОЇ НЕВОЛІ

Ой та то ж не пили пилили
І не тумани вставали,
Як із землі турецької
Та із віри бусурменської
З города Озова, з тяжкої неволі
Три брати утікали.
Що двоє та брати кінних,
А третій піший-пішаниця,
Що як він чужий-чужениця,
За кінними біжить-підбігає,
На сире коріння
Та на біле каміння
Ніжки свої козацькі молодецькі посікає
Та сліди свої кровію заливає,
До кінних братів добігає,
За стремечка хапає,
Словами промовляє:
«Станьте ж, братці, коней попасіте,
І мене подождіте,
І з собою на коней возьміте,
До городів християнських хоч мало підвезіте.
Та й нехай же я буду знати,
Куди в городи християнські до отця, до матері
доходжати».

І ті брати теє зачували
Та словами промовляли:
«Братику наш менший, милий,
Як голубонько сивий!
Що ми самі не втечемо
І тебе не ввеземо,
Бо буде з города Озова велика погоня вставати,
То тебе, пішого, в тернах, в мілюсах, в байраках
минати,
А нас, кінних, буде доганяти,
Стріляти й рубати
Або живцем у полон завертати.
Як жив ти, здоров будеш,

То й сам в землю християнську прибудеш».
І тії брати сеє промовляли,
Відтіль побігали.
А менший брат,
Піший-пішаниця,
За кінними братами уганяє,
Коней за стремена хапає,
Та словами промовляє,
І сльозами обливає:
«Братики мої рідненькі, миленькі,
Як голубоньки сивенькі!
Коли ж, братці, не хочете ждати,
Хоч одно ви милосердіє майте:
Назад коней завертайте,
Із піхов шаблі виймайте,
І мені з пліч голову здіймайте,
І тіло мов порубайте,
В чистім полі поховайте,
А звірям і птицям на поталу не оддайте».
І тії брати сеє зачували
Та словами промовляли:
«Братику милий,
Голубонько сивий!
Що кажеш, мов наше серце ножем пробиваєш,
Що наші мечі на тебе не здіймуться,
На дванадцять частей розлетяться,
І душа наша гріхів до віку не викупиться.
Сього, брате, нігде ізроду не чували,
Щоб рідною кровію шаблю обмивали
Або гострим списом опрощеніє брали».
«Коли ж мене, братця, не хочете рубати,
То прошу вас, братця,
Як будете до байраків прибувати,
Тернові віття в запілля рубайте,
А мені, меншому брату, в предмету покидайте!»
То вже два козаки у байраки уїжджає,
Середульший же брат милосердіє має,
Терновії віття верхи істинає
І пішому брату, меншому, у предмету покидає.
Отоді ж то до Савур-могили добігали,
І на Савур-могілі три дні й три ночі спочивали,
І свого меншого брата, пішого-пішаницю, піджидали.
А менший брат, піший-пішаниця,
До тернів, байраків добігає,
Терновії віття у руки бере-хапає,

До серця козацького прикладає
 Та сльозами обливає:
 «Осюди же то мої два братики кінних прибігали,
 Терновії віття в тернові стинали,
 А мені, меншому брату, пішому-пішаниці,
 В признаку кидали,
 Щоб же я знав, куди з тяжкої неволі
 В городи християнські
 До отця, до матері,
 До роду утікати».

Тут сее промовляє,
 Відтіль побігає,
 Із байраків, із мілюсів вибігає:
 Не було ні тернів, ні байраків, ніяких признаков,
 Тільки поле леліє,
 А на йому трава зеленіє.
 Та став же старший брат та середульший
 На полівку вибігати,
 На степи високі,
 На великі дороги розхідні,
 Та й не стало ні тернів, ні байраків рубати
 І меншому брату у признаку покидати.
 То став же середульший брат
 До старшого брата словами промовляти:
 «Нум, брате, із себе зелені жупани скидати
 І червону та жовту китайку віддирати,
 А нехай та нехай же він, бідний, знає,
 Куди за нами, кінними, утікати».

То старший же брат до середульшого брата став гордо
 промовляти:
 «Чи подобенство, брате, щоб я своє добро турецьке
 На шматки драв
 Та меншому брату у предмету давав!
 А як же він жив-здоров буде,
 То сам в городи християнські
 Без наших предметів усяких прибуде».

То середульший брат милосердіє має,
 То він із свого жупана
 Червону та жовту китайку видирає
 І по шляху стеле-покладає,
 А меншому брату, пішому, у предмету зоставляє.
 Та став же середульший брат
 До старшого брата словами промовляти:
 «Братуку мій старший, ріднесенький,
 Як голубонько, сивесенький!

Тут же трави зелені,
І води здорові,
І очерети вдобні,
Станьмо ми, брате, тут хоч мало-немного
Своїх коней попасімо,
І свого меншого брата, пішого-пішаницю, подождімо,
І на коні возьмімо,
До городів християнських трохи підвезімо,
Нехай же наш брат, піший-пішаниця,
Буде знати, куди в городи християнські
До отця, до матері доходжати».

То став же брат старший до середульшого промовляти:
«Ой та чи ще тобі, брате, каторга турецька не ввірялась,
Чи сириця в руки не в'їдалась?
Що як будемо, брате,
Свого пішого меншого брата підждати,
То буде з города Озова
Велика погоня уставати,
То буде нас, кінних, доганяти,
То буде нас на три штуки рубати
Або в гіршу неволю живцем завертати,
То буде же нашого брата меншого, пішого,
У тернах і байраках на спочині минати.
То ми свого брата меншого не ввеземо
І самі із озівської турецької неволі не втечемо».

То став же пішоходець із тернів виходити,
То став червону китайку находити,
Та у ручки бере-хапає,
Словами промовляє:
«Недурно червона китайка по шляху валяє,
Що, мабуть, моїх братиків ріднесенських
В живих на світі немає.
А коли б же я міг знати,
Чи їх постріляно, чи їх порубано,
Чи живими в руки забрано,
Гей, то пішов би я по тернах, по байраках блукати,
Тіла козацького молодецького шукати.
Та тіло козацьке молодецьке в чистім полі поховати,
Звірям і птицям на поталу не оддати».

На шлях Муравський вибігає,
Та тільки трошки своїх братиків рідненьких сліди
забачає.

Та побило меншого брата в полі три недолі:
Одно — безвіддя,
А друге — безхліб'я,
А третє — буйний вітер у полі повіває

Та бідного козака з ніг валяє.
До Савур-могили прибуває,
І на Савур-могилу ісходжає,
І там собі дев'ятого дня спочивок має.
Дев'ятого дня з неба води-погоди вижидає
І мало-немного спочиває,
І ось до нього вовки-сіроманці находжали,
І орли-чорнокрильці налітали,
В головах сідали,
Хотіли заздалегodi живота темний похорон
одправляти.

То він їх забачає
Та словами промовляє:
«Вовки-сіроманці і орли-чорнокрильці,
Гості мої милі,
Хоч мало-немного підждіте,
Поки душа козацька з тілом розлучиться.
Отоді ж ви будете на чорні кудрі наступати,
Із-під лоба чорні очі висмикати,
Попід зеленими яворами ховати
І комишами укривати».
І мало-немного спочивав,
От руками не візьме,
Ногами не піде,
Ясно очима на небо не згляне,
На небо взирає і тяжко вздыхає:
«Голово ж ти моя козацька!
Голово ж ти моя молодецька!
Бувала ж ти у землях турецьких
І в вірах бусурменських,
А тепер припало на безвідді, на безхліб'ї погибаю».
Та став же він на Савур-могілі спочивати
І на небо взирати,
Доброї години вижидати.
Важенько вздыхає
Та словами тихо промовляє:
«Ой горе бідній сиротині, не пивши,
А ще й к тому і не ївши,
Що довелось мені в тяжкій неволі пробувати,
А тепер прийдеться на Савур-могілі і голову
покладати».

Цес промовляє
І головку свою козацькою ісклоняє.
Стали ж до нього вовки-сіроманці прибувати,
Із темних лісів сизі орли-чорнокрильці налітати,

То стали його тіло козацьке молодецьке терзати та
пожирати,
І став же він ще мало-маненько своїми очима
вовків-сіроманців забачати,
Став він до них стиха промовляти:
«Любі вовки-сіроманці,
І ви, орли-чорнокрильці,
Погодіте ж ви, спочивайте,
Козацького тіла молодецького не терзайте,
Поки душа з тілом розлучиться.
Отоді ж то ви будете на мої чорнії кудрі наступати
І будете мої очі із лоба виймати,
А тіло моє козацьке молодецьке терзати і пожирати
Та жовтую кість по чистому полю будете розношати,
Бо нікому буде в сирій землі мене поховати».
Ой не чорная хмара налітала,
Не буйні вітри війнули,
Як душа козацька з тілом розлучалась.
Отоді ж до його вовки-сіроманці находжали
І тіло козацьке молодецьке жвакували,
І орли-чорнокрильці налітали,
В головах сідали
І чорні очі із-під лоба висмикали;
Ще й дрібная птиця налітала,
Коло жовтої кості тіло обдирала;
Ще й зозулі налітали,
В головах сідали,
Як рідні сестри кували;
Ще й вовки-сіроманці находжали
І жовтую кість по тернах, по балках розтаскали,
Попід зелененькими яворами ховали,
Комишами укривали
Та жалібно квилили і проквіляли —
То ж вони козацький похорон одправляли.
Та стали два брати кінних до річки Самарки прибігати,
Стала їх темная нічка обнімати,
То став же старший брат
До середульшого брата словами промовляти:
«Станьмо, брате, тута —
Тут могили високі,
І трава хороша,
І вода погожа.
Станьмо ж, брате, хоч мало-немного
Коней попасімо;
Станьмо, брате, поки сонце обігріє,

Чи не прибуде к нам брат наш менший,
Піший-піхотинець:
Тоді ж на його великоє усердіє маю
І всю добичу іскидаю,
А його, пішого, межі коні хапаю».
«Тоді ж було, брате, хапати, як я казав,—
Уже дев'ятий день минув,
Як хліб-сіль їв і воду пив,
Досі на світі немає».
Отоді ж вони коней пустопаш попускали
І кульбаки під себе постеляли,
А оружжа по комишах поховали
Та безпечно спать полягали,
Світової зорі дожидали.
Як став же божий світ світати,
Стали вони на своїх коней сідати,
Через річку Самарку в городи християнські утікати,
То став же старший брат до середульшого словами
промовляти:
«Що як будем же ми свого брата найменшого тут
наджидати,
То будуть же турки-яничари другими дорогами нас
переймати,
То будуть нас стріляти та рубати
А лібо живцем у плін завертати».
Та як стали ж вони річку Самарку переїжджати,
То середульший же брат милосердіє має,
Він же до свого брата добрими словами промовляє:
«Братуку мій милий,
Голубчику сивий!
Тут же трави зелені і очерети угодні,
Давай же ми, брате, своїм коням козацьким спочинок
даймо,
А на зеленій траві їх попасаймо».
Ой як стала тих двох козаків темная нічка обнімати,
Стали тії козаки із коней уставати
І своїх добрих коней у пустопаш пускати.
Вони рушниці свої у комиш поховали,
А самі собі кульбаки у голови поклали
І безпечно спати полягали,
Ранньої зорі дожидали.
То скоро вони ясною зорею вставали
Та своїх добрих коней засідлали,
Отоді-то найстарший брат милосердіє мав
То словами істиха промовляв:

«Ой коли б же наш брат найменший, піший-піхотинець,
До нас він сюди прибував,
Ото б же я всю здобичу із коня скидав,
А свого брата найменшого, пішого-піхотинця, із собою
взяв».

То середульший же брат тее зачуває,
То до свого старшого брата словами промовляє:
«Отож би було, брате, свого найменшого брата із собою
взяти,

Як він же за нами гнався
І на коні прохався,
А тепер уже, брате, нам з тобою свого найменшого брата
і повік його не видати —

Що вже дев'ятий день минає,
Як хліб і сіль він поїдав».

То це вони промовляли
І своїх добрих коней дальше поганяли.
То вже не сизі орли заклекотали,
А то ж турки-яничари бідних двох козаків та коло
могили хапали,

Постріляли їх і порубали,
А коней їх із добичою в городи озівські назад забрали.
Полягли двох козаків голови вище річки Самарки,
А третього, найменшого,
Пішого-піхотинця, на Савур-могілі.
А сая слава не вмре, не поляже однині й до віка,
А вам, братця, всім слухаючим головам на многая літа!

ОТАМАН МАТЯШ СТАРИЙ

На усті Самари — Богу,
Семенова козацького рогу,
Усі поля самарськії пожарами погоріли;
Тільки два терни-байраки не горіли,
Що під собою гостей великих іміли:
Там пробувало дванадцять козаків
Бравославців-небувальців,
Між ними був отаман Матяш старенький.
Стали козаки вечора дожидати,
Стали терновії огні розкладати,
Стали по чистому полю коні козацькії пускати,
Стали козацькії сідла од себе далеко одкидати,
Стали козацькії семип'яднії пищалі кущами ховати.
Отамане Матяш старенький тее зачуває,

Кобзар Остап Вересай. Портрет роботи Л. Жемчужникова

XII

Кобзар Андрій Шут. Портрет роботи П. Куліша

Кобзар Петро Сіроштан. Портрет роботи О. Сластіона

Кобзар Самійло Яшний. Портрет роботи О. Сластіона

Кобзар Степан Пасюга. Портрет роботи О. Сластіона

Кобзар Семен Зезуля. Портрет роботи О. Сластіона

Кобзар Михайло Кравченко. Портрет роботи О. Сластіона

Кобзар Федір Кушнерик. Портрет роботи О. Славського

Словами промовляє:

«Козаки, панове-молодці!

Не безпечно ви майте,—

Козацьких коней із припона не пускайте,

Сідла козацькії під голови покладайте,

Бо се долина Кайнарська,

Недалече тут земля татарська».

Тогда козаки з отамана Матяша насміхали:

«Десь ти, отамане,

Матяшу старенький,

Між козаками не бував,

Десь ти козацької каші не їдав,

Десь ти козацьких звичаїв не знав,

Що ти нам, козакам-бравославцям,

Великий страх задав».

Тогда отаман Матяш од них далеко одступав,

Терновий огонь розкладав,

Коня свого козацького осідлав,

Біля себе припинав.

То саме вночі, заждав малую годинку,

Невелику часинку —

Як не буйні вітри повівали,—

Як турки-яничари з чистого поля в долину припали,

Дванадцять козаків

Бравославців-небувальців

В полон забрали.

Отаман Матяш старенький на доброго коня сідає,

Шість тисяч турок-яничар побіждає,

Бравославців-небувальців із полону одбиває

Ще й словами промовляє:

«Козаки бравославці-небувальці!

На коні козацькії сідайте,

М'ні, старому, помочі давайте!»

Тогда козаки на коні сідали,

Чотири тисячі безбожних бусурманів побіждали.

Серебро і злото турецьке од них забирали,

До города Січі швиденько поспішали,

В городі Січі безпечно себе мали,

Серебро і золото турецьке между собою розділяли,

За отамана Матяша господа бога прохали:

«Десь твоя мати в небі пресвятилась,

Що тебе, лицаря, да породила,

Що ти в чистім полі пробував

І з нас, бравославців-небувальців,

Ні одного козака із війська не утеряв».

КОЗАК НЕТЯГА ФЕСЬКО ГАНЖА АНДИБЕР

Ой полем, полем Киліємським,
Битим шляхом ордиїнським,
Ей, гуляв, гуляв козак, бідний летяга,
Сім год і чотири
Да потеряв з-під себе три коні воронії,
На козаку, бідному летязі,
Три серомязі,
Опанчина рогожовая,
Поясина хмеловая;
На козаку, бідному летязі, сап'янці —
Видні п'яти і пальці,
Де ступить — босої ноги слід пише;
А ще на козаку, бідному летязі, шапка-бирка —
Зверху дірка,
Шовком шита,
Буйним вітром підбита,
А околиці давно немає.
Іще ж то козак, бідний летяга,
До города Килії прибуває
Та не питається, де б то стати
Коня попасти,
А питається, де корчма новая,
Шинкарка молодая,
Настя кабачна:
«Тая на нас, на бідних летяг,
Хоч зла, да й обачна».
Городом Килією іде,
Слухає-прислухається,
Чи не радиться хто на славне Запорожжя гуляти.
Аж тільки радяться-поражаються
Три дуки сребраники
На кабак іти
Меду та оковитої горілки попивати.
Тоді-то козак добре дбав,
Попереду собі у кабаку квартиру займав,
Край груби сідає,
Плечі свої козацькі пригріває.
Тогді дуки-сребраники у кабак уходжали,
У стола сідали,
По цебру меду, оковитої горілки постановляли.
Первий дука-сребраника Гаврило Довгополенко
пераяславський,
А другий Войтенко ніженський,

Третій Золотаренко черніговський.
Ще ж бідного козака-летяги не вітають
Ні медом шклянкою,
Ні горілки чаркою;
То козак, бідний летяга,
На дуків-сребраників скося поглядає;
То один дука-сребраника був обачний, —
Гаврила Довгополенко переяславський, —
Із кармана людську денежку виймав,
Насті кабачній до рук добре отдавав,
А ще стиха словами промовляв:
«Ей, — каже, — ти, шинкарко молода,
Ти, Насте кабачна!
Ти, — каже, — до сих бідних козаків-летяг
Хоч злая, да й обачна:
Коли б ти добре дбала,
Сю денежку до рук приймала,
До погребя одходила,
Хоч норцового пива уточила,
Сьому козаку, бідному летязі,
На похмілле живіт його козацький скріпила».
Оттогді-то Настя кабачна денежку приймала,
До погребя одходила,
Меду та оковитої горілки вточила,
Козаку, бідному летязі,
Коновку в руки втербила.
Оттогді козак, бідний летяга,
Як узяв коновку за ухо,
Оглядиться — аж і в дні сухо.
Оттогді-то козак, бідний летяга,
Як став у собі хміль козацький зачувати,
Став коновкою по мосту погримати, —
Стали в дуків-сребраників
Із стола чарки й шклянки літати.
Оттогді ж то козак, бідний летяга,
Як став у собі більший хмель зачувати,
Став з-під опанчини рогожової,
З-під поясини хмелової,
Щирозлотний обушок виймати,
Став шинкарці молодій за цебер меду застановляти;
Стали дуки-сребраники
Один до одного стиха словами промовляти:
«Ей, шинкарко молода,
Настя кабачна!
Нехай сей козак, бідний летяга,

Не мається в тебе сеї заставщини викупляти,
Нам, дукам-сребраникам.
Нехай не зарікається воли поганяти,
А тобі, Насті кабачній, груб топити!»
Оттогді-то козак, бідний летяга,
Як став сії слова зачувати,
Так він став по кінець стола сидати,
Став чересок винімати,
Став шинкарці молодій,
Насті кабачній,
Увесь стіл червінцями устилати.
Тогді дуки-сребраники,
Як стали в його червінці зоглядати,
Тогді стали його вітати
Медом шклянкою
І горілки чаркою.
Тогді й шинкарка молода,
Настя кабачна,
Істиха словами промовляє:
«Ей, козаче, — каже, — козаче!
Чи снідав ти сьогодні, чи обідав?
Ходи зо мною до кімнати,
Сядем ми з тобою поснідаєм
Чи пообідаєм».
Тогді то козак, бідний летяга,
По кабаку походжає,
Кватиру отчиняє,
На бистрії ріки поглядає,
Кличе, добре покликає:
«Ой, ріки, — каже, — ви, ріки низовії,
Помошниці дніпровії!
Або мені помочі дайте,
Або мене з собою візьміте!»
Оттогді один козак іде,
Шати дорогії несе,
На його козацькі плечі надіє;
Другий козак іде,
Боти сап'янові несе,
На його козацькі ноги надіє;
Третій козак іде,
Шличок козацький несе,
На його козацьку главу надіє.
Тогді дуки-сребраники
Стиха словами промовляли:
«Ей, не єсть же се, братці,

Козак, бідний летяга,
А єсть се Фесько Ганжа Андибер,
Гетьман запорозький!
Присунься ти до нас, — кажуть, — ближче,
Поклонимось ми тобі нижче;
Будем радиться,
Чи гаразд-добре на славній Україні проживати».
Тоді стали його вітати
Медом шклянкою
І горілки чаркою.
То він теє од дуків-сребраників приймав,
Сам не випивав,
А все на свої шати проливав:
«Ей, шати мої, шати!
Пийте, гуляйте:
Не мене шанують,
А вас поважають;
Як я вас на собі не мав,
Ніхто мене й гетьманом не почитав».
Тоді-то Фесько Ганжа Андибер,
Гетьман запорозький,
Стиха словами промовляв:
«Ей, козаки, — каже, — діти, друзі, молодці!
Прошу я вас, добре дбайте,
Сих дуків-сребраників за лоб, паче волів,
Із-за стола виводжайте,
Перед окнами покладайте,
У три березини потягайте!»
Тоді ж то козаки, діти, друзі, молодці
Добре дбали —
Сих дуків-сребраників за лоб брали,
Із-за стола, паче волів, виводжали,
Перед окнами покладали,
У три березини потягали,
А ще стиха словами промовляли:
«Ей, дуки, — кажуть, — ви, дуки!
За вами всі луги і луки, —
Нігде нашому брату, козаку-летязі, стати
І коня попасти!»
Тоді-то Фесько Ганжа Андибер,
Гетьман запорозький,
Хоча помер,
Дак слава його козацька
Не вмере,
Не поляже!

Дружино моя,
Бандуро моя мальована!
Де ж мені тебе діти:
А чи в чистому степу спалити
І попілець на вітер пустити,
А чи на могилі положити?
А будуть буйні вітри по степу пролітати,
Твої струни зачіпати
І жалібно вигравати,
І будуть козаки подорожні проїжджати,
І твій голос зачувати,
І до могили будуть привертати...»

ПРО СУЛИМУ, ПАВЛЮКА ЩЕ Й ПРО ЯЦЬКА ОСТРЯНИЦЮ

Не схотіли пани-ляхи
Попустити ї трохи,
Щоб їздили в Січ бурлаки
Та й через пороги, —
Спорудили над Кодаком
Город-кріпосницю
Ще прислали в Кодак військо,
Чужу-чужаницю.
Їде бурлак чи комишник
Порогом-водою,
Його лове чуже військо
Й оддає в неволю.
Зажурились запорожці,
Що нема їм волі
Ні на Дніпрі,
Ні на Росі,
Ні в чистому полі.
Обізвався серед Січі
Курінний Сулима:
«Гей, давайте, хлопці, зварим
Вражим ляхам пива!»
Обізвався Павлюк-хорунжий:
«Допомоги дати!
Щоб ту людську перепону
Нацент зруйнувати!»
Добре Павлюк та Сулима
Ляхів частували —
Військо вибили доценту,

Кодак зруйнували.
Як зачув це Конецпольський,
Зібрав своє військо,
Обступили пани-ляхи
Всю Січ Запорізьку.
А ще й взяв той Конецпольський
З козаків данину —
Хорунжого Павлюка
Ще й Павла Сулиму.
Та й повезли ж у Варшаву
Павлюка й Сулиму
Та й на тяжку муку-кару,
Всім ляхам на диво.
Наробили вражі пани
У Варшаві дива,
Як помирав на майдані
Курінний Сулима.
А Павлюк, на диво шляхті,
Жив-здоров лишився,
Бо Замойко Хома, писар,
За його вступився.
Повернувсь Павлюк додому,
У Січ Низовую,
Та й задумав Павлюк знову
Бить шляхту гнилюю.
Знайшов Павлюк побратима —
Орла Остряницю,
Що не раз пускав із ляхів
Шляхетську кровіцю.
То не хмари з буйним вітром
З Дніпра налягають —
То Павлюк та Остряниця
Ляхів обступають.
Силу ж панів перебила
Голота бурлацька,
Та не хтіла в одно стати
Старшина козацька.
Звеселився пан Потоцький
Про таку нагоду,
Під Кумейками в неділю
Напав на голоту.
Ой, превражі пани-ляхи,
Що ж ви наробили?
Скільки ж бідних запорожців
Ви з світу згубили.

А старшини боровецькі
Лиш про себе дбали.
Потоцькому Павлюка
Самі упіймали.
Везуть пани Павлюка
Селом Боровицею
Ще й скрутили йому рученьки
Назад сирицею.
Ой повезли ж Павлюка
Ляхи у Варшаву,
Шляхті вражій на потіху,
На тяжкую кару.
За отаманом Остряницею
Женуть ляхи кіньми
Ще й біжать пішаницею;
Пани хочуть Остряницю упіймати,
А славне військо запорозьке
Щоб посікти-порубати.
А що ж отаман Остряниця?
Перелетів Дніпро з Кошом,
Як лебідь-птиця.
Що за річкою за Сулою
Остряниця прогнав панів-ляхів
До болота до Супою...
Та й повів свій Кіш
Отаман Остряниця
У московські землі,
Щоб там поселиться...

ІВАН БОГУН

У Вінниці на границі,
Під могилою над Бугом-рікою —
Там стояв Іван Богун вільницький
Під обителем-монастирем кальницьким.
Під кальницькою обителлю
Богун стояв,
Із турками-пашами,
Крулевськими ляхами,
Камлицькими князями
Богун воював!
Силу він ляхів-турків стріляв
І шабельками рубав,
На аркан забирав,

В річку Буг їх утоплюв.
А лясський круль
І турецький коноїд-паша,
Нехрещена душа,
Силу війська збирали
Івана Богуна і його військо
Хмарою бусурманською обступали.
Веселились ляхи-турки,
Круль і князь раділи,
Що обложили Богуна
На довгі неділі.
Обступили ляхи-турки,
Кругом обложили,
Козаченьків Богунових голодом морили.
Три тяжкі неділі
Богун з військом
У тяжкій облозі бував...
Од свого ума білими руками
Хмельницькому листа писав,
Богун у Хмельницького батьківської поради питав
Та собі підмоги з Чигрина прохав:
«Просю бога й тебе,
Дай помочі, порадь і повесели нас!..
Бо вже нас ляхи й турки обступають,
Кругом знаменами своїми обкидають
І кругом нас облягають,
І дуже сильно побіждають».
Як Хмельницький цес зачуває,
До Вінниці за штири доби прибуває.
Його військо гетьманське морем нахлинас,
Турецько-польське крульське військо знищожас,
Богуна з козаками з неволі визволяє.
А сам Хмельницький
До Богуна під'їжджас
І словами промовляє:
«Не сам бог вас спасав —
І я не менше помогав!»
Іван Богун відмовляє:
«Слава богу і хвала гетьману,
Що не дав нас у неволю, ляхам на поталу!»
Все козацтво
І вояцтво
У ряди ставало,
На всі голоси кричало,
Промовляло,

А кобзарі грали,
В струни дотинали
Та Богдана із Богуном
Піснями хваляли!

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ТА БАРАБАШ

Як із день-години
Зчиналися великі війни на Україні,
Оттогді ж то не могли обібрати,
За віру християнську одностайно стати;
Тільки обібрався Барабаш да Хмельницький,
Да Клиша білоцерківський.
Оттогді вони од своїх рук листи писали,
До короля Радислава послали.
Тогді ж то король Радислав листи читав,
Назад одсилає,
У городі Черкаськім Барабаша гетьманом настановляє:
«Будь ти, Барабаш, у городі Черкаськім гетьманом,
А ти, Клиша, у городі Білій Церкві полковничим,
А ти, Хмельницький, у городі Чигирині хоть писарем
військовим».
Оттогді ж то небагато Барабаш,
Гетьман молодий, гетьманував —
Тільки півтора года.
Тогді ж то Хмельницький добре дбав,
Кумом до себе гетьмана молодого Барабаша зазивав,
А ще дорогими напитками його вітав
І стиха словами промовляв:
«Ей, пане куме, пане Барабаше,
Пане гетьмане молодий!
Чи не могли б ми з тобою удвох
Королевських листів прочитати,
Козакам козацькі порядки подавати,
За віру християнську одностайно стати?»
Оттогді ж то Барабаш, гетьман молодий,
Стиха словами промовляє:
«Ей, пане куме, пане Хмельницький,
Пане писарю військовий!
Нащо нам з тобою королевські листи удвох читати,
Нащо нам, козакам, козацькі порядки давати?
Чи не лучче нам із ляхами,
Мостивими панами,
З упокоєм хліб-сіль по вік-вічний уживати?»

Оттогді-то Хмельницький на кума свого Барабаша
Велике пересердіє має,
Ще кращими напитками вітає.
Оттогді-то Барабаш, гетьман молодий,
Як у кума свого Хмельницького
Дорогого напитку напивсь,
Дак у його і спать поваливсь.
Оттогді-то Хмельницький добре дбав,
Із правої руки, із мезинного пальця
Щирозлотний перстень ізняв,
Із лівої кишені ключі виймав,
З-під пояса шовковий платок висмикав,
На слугу свого повіреного добре кликав—
покликав:

«Ей, слуго ти мій, повірений Хмельницького!

Велю я тобі добре дбати,

На доброго коня сідати,

До города Черкаського,

До пані Барабашевої прибувати,

Королевські листи до рук добре приймати».

Оттогді-то слуга, повірений Хмельницького,

Добре дбав,

На доброго коня сідав,

До города Черкаського скорим часом,

Пильною годиною прибував,

До пані Барабашевої у двір уїжджав,

У сїни ввійшов — шличок із себе скидав,

У світлицю ввійшов — низький поклон послав,

Тїї значки на скам'ї покладав,

А ще стиха словами промовляв:

«Ей, пані,— каже,— ти, пані Барабашева, гетьманова
молодая!

Уже ж тепер твій пан Барабаш, гетьман молодий,

На славній Україні з Хмельницьким великі банкети
вчиняють,

Веліли вони тобі сїї значки до рук приймати,

А мені листи королевські оддати,

Чи не могли б вони із кумом своїм Хмельницьким

Удвох прочитати

І козакам козацькі порядки давати?»

Оттогді ж то пані Барабашева, гетьманова,

Удариться об поли руками,

Обіллється дрібними сльозами,

Промовить стиха словами:

«Ей, не з горя-бїди мойому пану Барабашу

Схотілося на славній Україні з кумом своїм
Хмельницьким

Великі банкети вчиняти!
Нащо б їм королевські листи удвох читати?
Не лучче б їм із ляхами,
Мостивими панами,
З упокоєм хліб-сіль вічнії часи уживати?
А тепер нехай не зарікається Барабаш, гетьман
молодий,

На славній Україні огнів да тернів ізгашати,
Тілом своїм панським комари годувати —
Од кума свого Хмельницького».
Оттогді ж то пані молодая Барабашева
Стиха словами промовляє:
«Ей, слуго, повірений Хмельницького!
Не могу я тобі листи королевські до рук подати,
А велю я тобі до воріт отходжати,
Королевські листи у шкатулі із землі виймати».
Оттогді-то слуга, повірений Хмельницького,
Як сі слова зачував,
Так скорим часом, пильною годиною
До воріт одходжав,
Шкатулку з землі з королевськими листами виймав,
Сам на доброго коня сідав,
Скорим часом, пильною годиною
До города Чигрина прибував,
Своєму пану Хмельницькому
Королевські листи до рук добре отдавав.
Оттогді-то Барабаш, гетьман молодий, од сна уставає,
Королевські листи у кума свого Хмельницького
зоглядає;

Тогді й напитуку дорогого не попиває,
А тільки з двора тихо з'їжджає
Да на старосту свого Крачевського кличе, добре
покликає:

«Ей, старосто, — каже, — ти мій, старосто Крачевський!
Коли б ти добре дбав,
Кума мого Хмельницького живцем узяв,
Ляхам, мостивим панам, до рук подав, —
Ще б нас могли ляхи,
Мостивії пани,
За білозорів почитати».
Оттогді-то Хмельницький
Як сії слова зачував,
Так на кума свого Барабаша

Велике пересердіє мав,
Сам на доброго коня сідав,
Слугу свого повіреного з собою забирав.
Оттогді-то припало йому з правої руки
Чотири полковники:

Первий полковниче — Максиме ольшанський,
А другий полковниче — Мартине полтавський,
Третій полковниче — Іване Богуне,
А четвертий — Матвій Бороховичу.

Оттогді-то вони на славу Україну прибували,
Королевські листи читали,
Козакам козацькі порядки давали.
Тогді-то у святий день, у божествений, у вівторник
Хмельницький козаків до сходу сонця пробуджає
І стиха словами промовляє:

«Ей, козаки, діти, друзі, молодці!

Прошу я вас, добре дбайте,

Од сна уставайте,

Руський очинаш читайте,

На лядські табори наїжджайте,

Лядські табори на три часті розбивайте,

Ляхів, мостивих панів, упень рубайте,

Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішайте,

Віри своєї християнської у поругу вічні часи

не подайте!»

Оттогді-то козаки, друзі, молодці, добре дбали,

Од сна уставали,

Руський очинаш читали,

На лядські табори наїжджали,

Лядські табори на три часті розбивали,

Ляхів, мостивих панів, упень рубали,

Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішали,

Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подали.

Оттогді-то Барабаш, гетьман молодий,

Конем поїжджає,

Плаче-ридає

І стиха словами промовляє:

«Ей, пане куме, пане Хмельницький,

Пане писарю військовий!

Нащо б тобі королевські листи у пані Барабашевої
визволяти?

Нащо б тобі козакам козацькі порядки давати?

Не лучче б тобі з нами, із ляхами,

З мостивими панами,

Хліб-сіль з упокоєм уживати?»

Оттогді-то Хмельницький
Стиха словами промовляє:
«Ей, пане куме, пане Барабашу,
Пане гетьмане молодий!
Як будеш ти мені сими словами докоряти,—
Не зарікаюсь я тобі самому з пліч головку, як галку,
зняти.

Жону твою і дітей у полон живцем забрати,
Турському султану у подарунку одіслати».
Оттогді-то Хмельницький, як сі слова зговорив,
Так гаразд-добре й учинив:
Куму своїому Барабашеві, гетьману молодому,
З пліч головку, як галку, зняв,
Жону його і дітей живцем забрав,
Турському султану у подарунку одіслав.
З того ж то часу Хмельницький гетьманувати став.
Оттогді ж то козаки, діти, друзі, молодці,
Стиха словами промовляли:
«Ей, гетьмане Хмельницький,
Батьо наш, Зинов Богдане чигиринський!
Дай, боже, щоб ми за твоєю головою пили да гуляли,
Віри своєї християнської у поругу вічні часи
не подавали!»

Господи, утверди люду царського,
Народу християнського,
Всім слушащим,
Всім православним християнам
Пошли, боже, много літ!

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І ВАСИЛІЙ МОЛДАВСЬКИЙ

(Похід в Молдавію)

Як із низу із Дністра тихий вітер повіває,
Бог святий знає,
Бог святий і відає,
Що Хмельницький думає-гадає,
Тогді ж то не могли знати
Ні сотники,
Ні полковники,
Ні джури козацькі,
Ні мужі громадські,
Що наш пан гетьман Хмельницький,
Батьо Зинов Богдану чигиринський

У городі Чигрині задумав вже й загадав:
Дванадцять пар пушок вперед себе одіслав,
А ще сам з города Чигрина рушав;
За ним козаки йдуть,
Яко ярая пчола, гудуть;
Котрий козак не міє в себе шаблі булатної,
Пищалі семип'ядної,
Той козак кий на плечі забирає,
За гетьманом Хмельницьким
В охотне військо поспішає!
Оттогді ж то, як до річки Дністра прибував,
На три часті козаків переправляв,
А ще до города Сороки прибував,
Під городом Сорокою шанці копав,
У шанцях куренем стояв,
А ще од своїх рук листи писав,
До Василя молдавського посилав,
А в листах приписував:
«Ей, Василю молдавський,
Господарю волоський!
Що тепер будеш думати й гадати:
Чи будеш зо мною битися,
Чи мириться?
Чи города свої волоські уступати,
Чи червінцями полумиски сповняти?
Чи будеш гетьмана Хмельницького благати?»
Тогді ж то Василій молдавський,
Господар волоський,
Листи читає,
Назад одсилає,
А в листах приписує:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батьку Зинов Богдану чигринський!
Не буду я з тобою ні битися,
Ні мириться,
Ні городів тобі своїх волоських уступати,
Ні червінцями полумисків сповняти:
Не лучче б тобі покориться меншому,
Ненужлі мені тобі, старшому?»
Оттогді ж то Хмельницький, як сії слова зачував,
Так він сам на доброго коня сідав,
Коло города Сороки поїжджав,
На город Сороку поглядав
І ще стиха словами промовляв:
«Ей, городе, городе Сороко!

Ще ти моїм козакам-дітям не заполоха,
Буду я тебе доставати,
Буду я з тебе великії скарби мати,
Свою голоту наповняти,
По битому тарелю на місяць жаловання давати».
Оттогді-то Хмельницький як похвалився,
Так гаразд-добре й учинив:
Город Сороку у неділю рано задобідде взяв,
На ринку обід пообідав,
К полудній годині до города Січави припав,
Город Січаву огнем запалив
І мечем ісплюндрував.
Оттогді-то інії січавці гетьмана Хмельницького
у вічі не видали,

Усі до города Ясси повтікали,
До Василія молдавського стиха словами

промовляли:

«Ей, Василію молдавський,
Господарю наш волоський!
Чи будеш за нас одностайне стояти?
Будем тобі голдувати;
Коли ж ти не будеш за нас одностайне стояти,
Будем іншому пану кров'ю вже голдувати».
Оттогді-то Василій молдавський,
Господар волоський,
Пару коней у колясу закладав,
До города Хотині од'їжджав,
У Хвилецького-капітана станцією стояв.
Тогді ж то од своїх рук листи писав,
До Івана Потоцького,
Кроля польського, посилав:
«Ей, Івану Потоцький,
Королю польський!
Ти ж бо то на славній Україні п'єш-гуляєш,
А об моїй ти пригоді нічого не знаєш;
Що ж то в нас гетьман Хмельницький, русин,
Всю мою землю волоську обрушив,
Все моє поле коп'єм ізорав,
Усім моїм волохам, як галкам,
З пліч головки познімав;
Де були в полі стежки-доріжки,—
Волоськими головками повимощував,
Де були в полі глибокії долини,—
Волоською кров'ю повиповнював».
Оттогді-то Івану Потоцький,

Кролю польський,
Листи читає,
Назад одсилає,
А в листах приписує:
«Ей, Василю молдавський,
Господарю волоський!
Коли ж ти хотів на своїй Україні проживати,
Було тобі Хмельницького у вічнії часи не займати.
Бо дався мені гетьман Хмельницький гаразд-добре
знати:

У первій війні —
На Жовтій Воді —
П'ятнадцять моїх лицарів стрічав,
Невеликий їм одвіт оддав —
Всім, як галкам, з пліч головки поздіймав,
Трьох синів моїх живцем узяв,
Турському салтану в подарунку одіслав,
Мене, Івана Потоцького,
Кроля польського,
Три дні на прикові край пушки держав.
Ані пить мені, ні їсти не дав.
То дався мені гетьман Хмельницький гаразд-добре
знати:

Буду його во вік вічний пам'ятати!»
Оттогді-то Хмельницький помер,
А слава його козацька
Не вмере,
Не поляже!
Теперешнього часу, господи, утверди і подержи
Люду царського
І всім слушащим,
І всім православним християнам,
Сьому домодержавцю,
Хазяїну й хазяйці,
Подай, боже, на многа літа!

ПЕРЕМОГА КОРСУНЬСЬКА

Ой обізветься пан Хмельницький,
Отаман-батько чигиринський:
«Гей, друзі-молодці,
Браття, козаки-запорожці!
Добре дбайте,
Барзо гадайте,

Із ляхами пиво варити зачинайте:

Лядський солод —

Козацька вода,

Лядські дрова —

Козацькі труда».

Ой з того пива

Зробили козаки з ляхами превеликеє диво.

Під городом Корсунем вони станом стали,

Під Стеблевом вони солод замочили, *

Ще й пива не зварили,

А вже козаки Хмельницького з ляхами барзо

посварили.

За ту бражку

Зчинили козаки з ляхами велику драчку;

За той молот

Зробили ляхи з козаками превеликий колот;

А за той не знать-який квас

Не одного ляха козак, як би скурвого сина, за чуба

страєс.

Ляхи чогось догадались,

Від козаків чогось утікали,

А козаки на ляхів нарікали:

«Ой ви, ляхове,

Пеські синове!

Чом ви нас не дожидаєте,

Нашого пива не допиваєте?»

Тогді козаки ляхів доганяли,

Пана Потоцького піймали,

Як барана, зв'язали

Та перед Хмельницького-гетьмана примчали.

«Гей, пане Потоцький!

Чому у тебе й досі розум жіноцький?

Не вмів ти еси в Кам'янськім Подільці

побувати,

Печеного поросяти,

Куриці з перцем та з шапраном уживати,

А тепер не зумієш ти з нами, козаками, воювати

І житньої соломахи з тузлуком уплітати.

Хіба велю тебе до рук кримському хану дати,

Щоб навчили тебе кримські нагаї сирої кобилинни
жувати!»

Тогді ляхи чогось догадались,

На рандарів нарікали:

«Гей, ви, рандарі,

Поганські сини!

Нащо то ви великий бунт-тривоги зривали,
На мильо по три корчми становили,
Великі мита брали:
Від возового —
По півзолотого,
Від пішого — по два гроші,
А ще не минали сердешного старця —
Відбирали пшоно та яйця.
А тепер ви тії скарби збирайте
Та Хмельницького їдняйте,
А то як не будете Хмельницького їднати,
То не зарікайтесь за річку Віслу до Полонного прудко
тікати».

Рандарі чогось догадались,
На річку Случу тікали.
Которі тікали до річки Случі,
То погубили чоботи й онучі;
А которі до Прута,
То була від козаків Хмельницького доріженька барзо
крута.

На річці Случі
Обломили міст ідучи,
Затопили усі клейноди
І всі лядські бубни.
Которі бігли до річки Росі,
То zostалися голі й босі...
Отсе, панове-молодці,
Над Полонним не чорна хмара вставала,—
Не одна пані-ляшка удовою zostалась.
Озоветься одна пані-ляшка:
«Нема мого пана Яна!
Десь його зв'язали козаки, як би барана,
Та повели до свого гетьмана».
Озоветься друга пані-ляшка:
«Нема мого пана Кардаша!
Десь його Хмельницького козаки повели до свого
коша».

Озоветься третя пані-ляшка:
«Нема мого пана Якуба!
Десь узяли Хмельницького козаки
Та, либонь, повісили його десь на дубі».

ПРО ХМЕЛЬНИЦЬКОГО БОГДАНА СМЕРТЬ,
ПРО ЄВРАСЯ ХМЕЛЬНИЧЕНКА І ПАВЛА ТЕТЕРЕНКА

(Про смерть Богдана Хмельницького)

Ей, зажуриться, заклопочеться Хмельницького старая
голова,
Що при йому-то не було ні сотників, ні полковників
нема;

Тільки пробував при йому Іван Луговський,
Писар військовий,
Козак лейстровий.
Тогді-то вони стали у раді,
Як малії діти,
Од своїх рук листи писали,
По городах по полкових, по сотенних розсилали,
А до козаків у листах приписували:
«Ей, козаки, діти, друзі!
Прошу вас, добре дбайте,
Борошно зсипайте,
До Загребельної могили прибувайте,
Мене, Хмельницького, к собі на пораду ожидайте!»
Оттогді ж то козаки добре дбали,
Борошно зсипали,
До Загребельної могили прибували,
Воскресення Христового дожидали,—
Хмельницького в вічі не видали,
Вознесення Христового дожидали,—
Хмельницького в вічі не видали,
Духа-тройці дожидали,—
Хмельницького в вічі не видали,
Петра й Павла дожидали,—
Хмельницького в вічі не видали,
Іллі-пророка дожидали,—
Хмельницького в вічі не видали.
Тогді ж то козаки стали у раді,
Як малії діти:
«Хвалився нам гетьман Хмельницький,
Батю Зинов Богдану чигиринський,
У городі Суботові
На спаса-преображення ярмарок закликати...»
Тогді ж то козаки добре дбали,
До города Суботова прибували,
Хмельницького стрічали,
Штихи у суходіл стромляли,

Шлики із себе скидали,
Хмельницькому низький поклон послали:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зинов наш чигиринський!
Нащо ти нас потребуєш?»
Тоді ж то Хмельницький стиха словами промовляє:
«Ей, козаки, діти, друзі!
Прошу я вас, добре дбайте,
Собі гетьмана настановляйте.
Чи нема міждо вами которого козака старинного,
Отамана курінного?
Вже ж я час од часу хорію,
Міждо вами гетьманувати не здолію;
То велю я вам міждо собою козака на гетьманство обирати.
Буде міждо вами гетьманувати,
Вам козацькі порядки давати».
Тоді-то козаки стиха словами промовляли:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зинов наш чигиринський!
Не можем ми самі міждо собою, козаками, гетьмана
обібрати,

А жолаєм од вашої милості послухати».
Оттоді ж то Хмельницький стиха словами промовляє:
«Ей, козаки, діти, друзі!
Прошу я вас, добре дбайте,
Єсть у мене Іван Луговський,
Которий у мене дванадцять літ за джуру пробував,
Всі мої козацькі звичаї познав,
Буде міждо вами, козаками, гетьманувати,
Буде вам козацькі порядки давати».
Тоді-то козаки стиха словами промовляли:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зинов наш чигиринський!
Не хочем ми Івана Луговського!
Іван Луговський близько ляхів, мостивих панів,
живе,—

Буде з ляхами, мостивими панами, накладати,
Буде нас, козаків, за невіщо мати!»
Тоді-то Хмельницький стиха словами промовляє:
«Ей, козаки, діти, друзі!
Коли ви не хочете Івана Луговського,
Єсть у мене Павел Тетеренко».
«Не хочем ми Павла Тетеренка!»
«Дак скажіте,— говорить,— кого ви жолаєте?»
«Ми,— кажуть,— жолаєм Євраха Хмельниченка».

«Ще ж,— каже,— мойому Євраху Хмельниченку
Тільки всього дванадцять літ од роду,
Ще він возрастом мал, розумом не дійшлий».
«Будем,— говорять,— попліч його дванадцять парсон сажати,
Будуть його добрими ділами науцати,
Буде міждо нами, козаками, гетьманувати,
Нам порядки давати».
Оттогді-то козаки добре дбали,
Бунчук, булаву положили,
Єврася Хмельниченка на гетьманство настановили,
Тогді із разних пищаль погримали —
Хмельниченка гетьманом поздоровляли.
Оттогді Хмельницький, як благословення синові здав,
Дак і в дом одправився
І сказав йому:
«Гледи ж,— говорить,— си́ну мій!
Як будеш немного Ташликом-рікою гуляти,
На бубни, на цуромки вигравати,
Дак будеш отця живого заставати.
А як будеш много Ташликом-рікою гуляти,
На бубни, на цуромки вигравати,
Дак не будеш отця живого заставати».
Тогді ж то Єврась, гетьман молодий,
Ташликом-рікою довго гуляв,
На бубни, на цуромки вигравав,
Додому приїжджав
І отця живого не заставав.
Тогді-то велів у Штоминім дворі
На високій горі
Гроб копати.
Тогді ж то козаки штихами суходіл копали,
Шликами землю виносили,
Хмельницького похоронили;
Із разних пищаль подзвонили,
По Хмельницькому похорон зчинили.
Тогді ж то козаки поки старую голову Хмельницького
зачували,
Поти і Єврася Хмельниченка за гетьмана почитали,
А як не стали старої голови Хмельницького зачувати,
Не стали і Єврася Хмельниченка за гетьмана почитати:
«Ей, Єврасю Хмельниченку, гетьмане молодий!
Не подобало б тобі над нами, козаками, гетьманувати,
А подобало б тобі наші козацькі курені підмітати!»

ОЛЕКСІЙ ПОПОВИЧ

Ой у святую неділеньку барзе рано-пораненько
То на Чорному морі і на камені біленькому,
Там сидів сокіл яснений,
Жалібненько квилить-проквіляє,
Низенько головку склоняє,
І на Чорне море спільна поглядає,
Що на Чорному морі все недобре починає:
Бере судна козацькі молодецькі на три часті розбиває.
Одну часть узяло —
У Грабську землю занесло,
А другу часть ухопило —
У дунайське гирло забило,
А третя часть де ся має?
Посеред Чорного моря, на бистрій супротивній хвилі потопає.
А при тій часті був гетьман кошовий
Грицько Зборівський.
То він на чердак ісходжає,
До своїх козаків-запорожців словами промовляє:
«Ой ви, козаки, славні запорожці!
Сповідайтеся ви, братця, Чорному морю
І таману кошовому,
Як би отцю духовному, —
Наперед богу милосердному,
Которий найбільше гріхів має».
То всі козаки гетьманці-запорожці тоді замовчали,
А тільки озивається Олексій Попович,
Пирятинський писар військовий,
Козак лейстровий:
«Ей, панове-молодці,
Козаки-запорожці!
То добре ви учиніте,
Возміть мені чорною китайкою самому очі зав'яжіте
Та білий камінь до шиї причепіте,
Та возьміте мене самого на Чорне море пустіте:
Нехай я буду сам своєю головою на Чорному морі дарувати,
Аніж більше війська, товариства сердешного, невинні
душі теряти.
Я-то, — каже, — братця, з Пирятин-города виїжджав,
З отцем, із маткою прощення не приймав,
Брата старшого за брата не мав,
Худими словами його називав,
Близьких сусід з хліба-солі збавляв
З двора з'їжджав,

Та свого отця і матір стременами в груди поторкав;
І добрим конем своїм вороним по вулиці пробігав —
Чужих діток розтурчав,
Кров християнську на сиру землю проливав;
Мимо церков їхав, мимо святого Миколая, шапки не знімав,
На собі хреста не покладав, —
Лиш то я на свого коня вороного доброго молодецького
поглядав,
На своє здоров'я козацьке молодецьке ізмагав.
Коли б мені бог поміг у добрім здоров'ї у сій потребі сходити,
То міг би я отцевську й матчину молитву шанувати
й поважати,

Рано й пізно споминати,
Отця й матір почитати,
І брата старшого за рідного отця в себе мати,
І близьких сусід хлібом-сіллю наділяти,
І чужих маленьких діток на вулицях стрічати,
Шапку здіймати,
Низький поклон оддавати,
І на все добре научати,
І в церков святую Миколая щосуботи, щонеділі молебні
наймати».

То як став Олексій Попович, пирятинський писар
військовий,

Козак лейстровий,
Милосердному богу і Чорному морю,
І таману військовому, і товариству сердешному
Свої гріхи по правді повідати,
То стало Чорне море утихати;
І так воно втихало,
Як би ніколи й не грало;
Став з Дніпра тихий вітер повідати,
Стало козацьке молодецьке судно до Буйної Приспи
прибувати:

То одну часть узяло —
З Грабської землі винесло,
А другу часть ісхватило —
З дунайського гирла вирвало та до Буйної Приспи
прибило.

Та тоді всі козаки на сиру землю сходжали,
На коліна упадали,
Господа милосердного сохвалляли.
То всі козаки тоді дивом дивували,
Що на якій-то бистрій супротивній хвилі потопали,
Та ні одного козака не втерляли.

То тоді-то Олексій Попович на сиру землю сходжає,
Гірко плаче-ридає
І до козаків словами промовляє:
«От тим-то, — каже, — козаки-запорожці,
Що-то годиться отцева-матчина молитва!
Що хто отцеву і матчину молитву споминає,
То отцева і матчина молитва ізо дна моря душу виймає,
Од гріхів смертених одкупляє,
Перед праведною судією поставляє,
Ей, то годиться отцева й матчина молитва чумакові
в чумацтві,

Козакові в козацтві,
Багачеві в багацтві
І на Чорному морі
І на суходолі».
Дай, боже, миру царському,
Народу християнському
На многая літа,
До кінця віка!

БУРЯ НА ЧОРНОМУ МОРІ

Ой на Чорному морі,
На білому камені,
Ой то там сидить ясен сокіл-білозірець:
Низенько голову склонив,
Та жалібно квилить-проквиляє;
Та на святее небо,
На Чорнее море
Іспильно поглядає,
Що на святому небі,
На Чорному морі негаразд починає;
На святому небі усі звізди потьмарило,
Половина місяця у тьму уступило;
На Чорному морі негаразд починає:
Ізо дна моря сильно хвиля вставає,
Судна козацькі молодецькі на три часті розбиває.
Перву часть одбивало —
У тихий Дунай заношало;
Другую часть одбивало —
У землю Грабськую
На каторгу турецьку заношало;
Третю часть одбивало —
Да на Чорному морі затопляло.

То то же при тій часті два братіки рідненькі,
Як голубоньки сивенькі,
То вони потопали,
Порятунку собі нівідкіля не мали.
Да вони один до одного припливали,
Словами промовляли,
Гірко ридали,—
Прощенія домогали,
Перед господом милосердним гріхи свої сповідали.
Ой между ними третій чужий-чужениця,
Бездольний, безродний і безпомощний, потопає,
Порятунку собі нівідкіль не має.
То він до їх припливає,
Словами промовляє,
Гірко сльозами ридає,—
Прощенія допогає,
Перед господом милосердним
Гріхи свої сповідає.
То ті брати промовлять словами,
Обілляються гірко сльозами:
«Се ж то нас, браття, не сильна морська хвиля затопляє;
Се то отцева молитва і материна
Нас видимо карас:
Що як ми у охотне військо виражались,
То од отця, от матки прощенія не приймали,
Да старую матусю ми од себе, а й стременами одпихали;
То тоже ми собі превелику гордосьть мали:
Старшого брата у себе за брата не мали,
Сестру середульшу марне зневажали,
Близькому сусіду хліба і солі ізбавляли;
То же ми собі превелику гордосьть мали:
Проти божих церков їжджали,
Шличків із голов не здіймали,
На своє лице хреста не клали,
Милосердного творця на поміч не призивали,
Да по улицях кіньми вигравали,
Да проти себе нікого не стрічали,
Діток малих кіньми розбивали,
Кров християнську на сиру землю проливали!
Ей, коли б то нас, браття, могла отцева і матчина молитва
відсіля визволяти,
То нехай же б ми могли вже знати,
Як отцеву і матчину молитву штити-поважати,
І старшого брата за рідного батька мати,
Сестру середульшую штити-поважати,

Близького сусіду у себе за рідного брата мати!»
То як стали словами промовляти,
Отцеву і матчину молитву споминати,—
Став господь милосердний їм помагати,
Стало Чорне море утихати;
Та так-то утихало,
Ніби не гуляло.

То стали ті два брати к берегу припливати,
Стали за білий камінь рученьками брати
Да на край виходжати,
На край веселий,
Между мир хрещений,
У города християнськії,
Та до отця, до матки в гості прибувати.
То тоже отець-мати навпроти синів виходжали,
Синів питали:

«Ой, сини, пани-молодці!

Чи добре вам у дорозі починало?»

«Добре, отець і мати, нам було на Чорному морі гуляти;

Тільки недобре було, отець і мати,

Чужому-чужениці на Чорному морі потопати:

Йому прощення ні од кого прийняти

І на чужині порятунку дати!»

Да услиши, господи, у просьбах, у молитвах

Люду царському,

Народу християнському

І усім головам слухащим

На многая літа,

До конця віка!

ПРОВОДИ КОЗАКА ДО ВІЙСЬКА

Ой у неділю барзо рано-пораненько

Не сива зозуля закувала —

Сестра брата свого із подвірні своєї

В войсько виряджала,

Словами промовляла

І сльозами ридала:

«Ей же, мій брате рідненький,

Голубонько сивенький!

Відкіля тебе виглядати,

Із якої сторони у гостині сподіватись:

Чи з Чорного моря,

Чи з чистого поля,

Чи з славного із войного люду, войська Запорозжя?»

«Ей, сестро моя рідненька,
Як голубка сивенька!
Не виглядай мене ні з Чорного моря,
Ні з чистого поля,
Ні з славного люду, войська Запорожжя.
А виглядай мене, сестро,
Як будуть о Петрі сині озера замерзати,
А о святім Василії калина білим цвітом процвітати».
«Ей, добре ж ти, братко, знаєш,
Добре, братко, ти відаєш:
Як синім озерам о Петрі не замерзати,
А о святім Василії калині білим цвітом не процвітати...
То я іще скільки у світі проживала,
А у старих людей не чувала,
Щоб синім озерам о Петрі замерзати,
А о святім Василії калині білим цвітом
процвітати».

«Добре ж ти, сестро, знаєш,
Добре ти, сестро, і відаєш:
Як синім озерам о Петрі не замерзати,
А о святім Василії калині білим цвітом не процвітати,
Так мені вік-віком у гостинях не бувати...»
«Ей, як будеш ти, братко, на чужій стороні
проживати,

Будеш ти пити і гуляти,
Будуть ранньою зорею і вечірньою
До тебе куми і побратими приходжати,
Будуть тебе рідним братком називати...»
При добрій годині —
Куми й побратими!
Як пристигла козака-летягу нещасливая година,
Злая хуртовина,
То одцуралася й притаманная родина.
На святую неділю люди з церкви йдуть,
Як бджоли гудуть,
Плече об плече торкаються,
Род з родом,
Брат із братом,
Сват із сватом
На здоров'є питаються;
А козака-летяги при нещасливій годині
Ніхто не займає
І на здоров'є не питає,
Наче б ніколи не бували
І хліба-солі не вживали!

Господи, утверди й подержки
Пана Грицька
І всіх вислухащих
На многії літа.

СЕСТРА І БРАТ

Ой у неділю рано-пораненьку,
Ой то ранніми зорями,
То не сива зозулька закувала,
То не дрібна пташка щебетала,—
Як сестра до брата на чужу чужину
Добрим здоров'ям поклонялася;
Ой кватирочку одчиняла,
Словами промовляла,
Сльозами ридала:
«Братіку мій рідний,
Як голубонько сизий!
Прибудь ти до мене,
Одвідай ти мене
На чужій чужині
При злій хуртовині,
При нещасливій годині».
«Сестро,— каже,— мила,
Родино сердешна!
Не могу я до тебе прибувати:
Я проживаю за темними лугами,
За широкими полями,
За бистрими ріками».
«Братіку милий,
Як голубонько сизий!
Прибудь же ти до мене.
Темнії луженьки ясеньким соколеньком перелети,
Широкії поля малим-невеликим перепелоньком перейди,
Бистрії річеньки й озера білим лебедоньком перепливи;
Сядь-пади у моім дворі сивим голубоньком,
Головку склони,
Жалібненько загуди.
Нехай я буду виходжати,
Ой по голосу познавати,
Родиною сердешною називати
І на хліб, на сіль закликати,
І на здоров'я тебе, брате, буду питати».
«Сестро,— каже,— мила,
Родино сердешна!

Ой сподівайся мене тоді в гості,
Як будуть о Петрі бистрій ріки-озера замерзати,
Об різдві калина в лузі процвітати.
Пойди ти, сестро, до тихого Дунаю,
Возьми ти, сестро, піску у білу ручку,
Посій ти, сестро, на каменю:
Коли той буде пісок на білому камені зіходжати,
Синім цвітом процвітати,
Хрещатим барвінком біленький камінь устилати,
Разними красними цвітами украшати, —
Тоді, сестро, буду до тебе в гості прибувати,
Твого життя при бідності доглядати».

«Братіку, — каже, — милий,

Як голубонько сизий!

Не тепер я на ногах стала,

Од старих людей приповіді такої не чувала,

Щоб о Петрі бистрій ріки-озера замерзали,

Щоб об різдві калина в лузі процвітала,

Щоб жовтий пісок на білому камені зіходжав,

Щоб синім цвітом процвітати,

Хрещатим барвінком біленький камінь устилати,

Разними красними цвітами украшати:

А лиш, братіку, тебе до віку не сподівати!

Як на празник хвалебен люди до церкви йдуть,

Як бджілки гудуть,

Чужі братіки зіходжаються,

Брат із братом,

Сват із сватом,

Кум із кумом,

Сестра з сестрою,

Одно з одним сходжається

І празником хвалебним поздоровляється;

А мене плече з плечем, пола з полою торкас —

І в вічі не видас.

Ой як у нашого отця та й матки пили та їдали,

Тоді нас і куми, й побратими добре знали;

А як нас пришибла недобра година,

Одцуралась нас близькая й далекая, вся названая,
сердешная родина.

Тяжко, — каже, — братіку!..

Як птиці пернатій в чистім полі без дерева ночувати,

Як тяжко та важко живій рибі без води проживати,

Як тяжко та важко білий камінь з сирої землі проти себе
ізняти, —

Ой так тяжко та важко на чужій чужині без кривної
родини помирати!»

ІВАСЬ УДОВИЧЕНКО, КОНОВЧЕНКО

Ой на славній Україні
Кликне-покликне Филоненко,
Корсунський полковник,
На долину Черкень гуляти,
Слави війську, рицарства діставати,
За віру християнською одностайно стати:
«Которії козаки,
То і мужики,
Не хотять по ріллі спотикати,
За плугом спини ламати,
Жовтого саф'яна каляти,
Чорного едемана пилом набивати, —
Слави би війську, рицарства дістали,
За віру християнською одностайно стали!»
То есаули у города ся засиляли,
По улицях пробігали,
На винники,
На лазники
Словами промовляли.
«Ви, грубники,
Ви, лазники,
Ви, броварники,
Ви, винники!
Годі вам у винницях горілок курити,
По броварнях пив варити,
По лазнях лазень топити,
По грубах валятися,
Товстим видом мух годувати,
Сажі витирати, —
Ходіте за нами на долину Черкень погуляти!»
Скоро-то до города Черкас
У божий час прибували.
То, правда, панове,
Була в городі Черкасі вдова,
Вона по мужу Грициха,
По прозванію Коновчиха,
Мала собі сина Івася
Удовиченка, Коновченка.
Із малих літ годувала, леліяла,
До зросту в найми не пускала,
При старості літ слави да пам'яті прожити сподівала.
То Івась Коновченко по базару походжає,
Солодкий мед-вино підпиває,

Козацький глас зачуває,
До вдови прибігає,
Словами промовляє:
«Мати моя, мати-удово,
Старая жоно!
Коли б ти, мати, чотири воли польовії,
А три чабаннії позаймала,
До города Крилова одогнала,
До орендаря, ще п'ятдесят золотих
Готовими грішми доплатила,
Коня мені на славу козацькую купила,
Що моя душа козацькая молодецькая дуже возлюбила».
«Сину мій Івасю,
Удовиченку, Коновченку!
Волися тими волами хліб пахати,
Козаків на хліб, на сіль затыгати,
Будуть тебе козаки й без рицарства знати».
«Хоч я,— каже,— буду, мати,
Козаків на хліб, на сіль затыгати,—
Будуть мені козаки прозваніє прикладати,
Гречкосієм, полежаєм називати.
Не хочеться мені, мати,
По ріллі спотикати,
За плугом спини ламати,
Жовтого саф'яна каляти,
Червоного едемана пилом набивати,—
Хочеться, мати,
Піти на долину Черкень погуляти,
Звичаю козацького набрати,
Слави, рицарства дістати,
За віру християнську одностайно стати».
Скоро-то ся удова теє зачувала,
Великеє пересердіє мала,
Всю зброю козацькую собирала,
У кімнату замикала,
Саблі булатнії,
Пищалі семип'яднії
На стіні забувала;
Звон зачувала,
До божого дому, до церкви, одходжала...
То Івась Удовиченко од сна починає,
По світлиці поглядає,
Що зброї козацької у світлиці немає.
Він саблю булатную у руки бере,
Пищаль семип'ядний на плече кладе,

За військом пішком іде...
Військо іде, як бджола гуде.
Вдова старая із церкви, божого дому, виступала,
Поміждо військом поглядала,
Івася виглядала,
Сина свого прелюбезного в лице не пізнала.
До господи прибувала,
По зброї козацькій пізнала,
Що Івася у господі не застала...
Лаяла-проклинала,
До небес руки здіймала:
«Господи милосердний, бодай могого сина
На первій потребі первая куля не минула!»
Знов од великого серця одходжала,
Обідати не сідала,
У загороду входжала,
Словами промовляла:
«Господи милосердний, будь мене ті слова,
Старую, на постелі спіткали,
Що я на свого сина Івася нарікала».
Тоді чотири воли польовії,
А три чабанні
До города Крилова, до орендатора одганяла,
Ще п'ятдесят золотих готовими грішми доплатила,
Коня на славу козацькую купила,
Що його душа козацькая молодецькая дуже
возлюбила;
А ще козака повстрічала,
Три копи і коня до рук давала,
Вірним другом називала:
«Ей, козаче, козаче, вірний друже!
Ти могого сина наздогониш
Да його чоловіком постановиш.
Нехай мій син Івась Коновченко
Степу ногами не зміряє,
Живота не вриває,
Матері старенької не лає,
Не проклинає!»
Козак три копи і коня дорогого взяв,
За городом Браїловим у шести миль військо догнав,
Міждо військом виїжджає,
Міждо військом поглядає,
Івася Коновченка у лице не пізнає.
Скоро Івась Коновченко коня взрив,
Барзо обомлів,

До коня прибуває,

За поводи хапає:

«Я же,— каже,— думаю, мене моя мати лає да
проклинає,

А же вона обо мні стараніє має!

Коли б мені бог да поміг сією дорогою у потребу сходити.

Не пішла б моя мати

По чужих дворах спотикати,

Хліба да солі позичати,

Міг би її при собі довіку содержжати!»

То скоро Івась Коновченко на коня сідає,

Поміж козаками повертає,

Яко би ясний сокіл літає!

Тоді козаки один на одного вглядали,

Словами промовляли:

«Либонь Івась Удовиченко, Коновченко

При своєму отцеві зріст мав,

Доброго коня не видав,

Ледве на своєму господарстві дождав».

То третього дня бусурмани Филоненка,

Корсунського полковника,

Кругом оступали,

Но ні один козак не обібрався,

Ні старий,

Ні младий,

На долину Черкень погуляти,

Тільки Івась Коновченко серця козацького не внімає,

Коня на поводі веде,

Шличок під рукою несе,

У намет вступає,

Пану Филоненку,

Корсунському полковнику,

Чолом даває,

На здоров'є питає:

«Пане Филоненку,

Корсунський полковнику,

Батьку козацький!

Благослови ти мене на долину Черкень погуляти,

Слави війську, рицарства дістати,

За віру християнськую одностайно стати».

«Ой, Івасю Удовиченку, Коновченку!

Ще ти дитя молодеє,

З розуму недійшло,

Звичаю козацького не знаєш,—

Не знатимеш як би поміж козаками ісправляти,

Як би з бусурманами погуляти!
А ще у мене обереться старіший козак
На долині Черкень погуляти».
«Ти, Филоненку, батьку наш козацький!
Візьми ти утя стареє,
Другеє малеє,
Пусти ти на Чорне море:
Коли так не буде гуляти і малеє,
Як би і стареє,
Коли я не буду гуляти так козак младий,
Як би і старий!»
Скоро Филоненко тес зачував,
Івасю Коновченку на долину Черкень гуляти дозволяв.
То Івась із намету виступає,
До коня прибуває,
Велику радість має,
Покріпче підпруги підтягає,
Червонії тиляги під сребром, під златом на себе надіває,
Поміждо військом повертає,
Яко би ясний сокіл літає;
Старого козака повстрічає,
За рідного батька поважає,
Молодого повстрічає,
За рідного брата почитає.
Бог йому да поміг,
За табір виїжджав,
Первого рицаря встрічав,
Чолом дав —
З плеч голову зняв;
Другого повстрічав —
І тому такий одвіт подарував.
То, правда, панове,
Не багато Коновченко по долині Черкень погуляв, —
Самих найстарших п'ятсот чоловік рицарів під меч
пускав,
Шести живйом піймав,
На аркан зв'язав,
Перед Филоненка,
Корсунського полковника,
Язика примчав,
Перед посажав.
Сам Филоненко із намету виступає,
На тих бусурман поглядає...
«Ай, спасибі, — каже, — Івасю Коновченку!
Я казав, ти дитя молодеє,

З розумом не дійшло,
Звичаю козацького не знаєш,
А же ти, бачу, за плугом походжав,
Всі звичаї козацькії собирав».
«Тим-бо я, батьку, тебе обділяю,
Що у себе преж ясний меч, преж матчине породженіє
маю!

Дай мені, батьку, оковити горілки напитись,
Не зарікаюсь бусурман більше побити!»
«Ой Івасю Коновченку!
Ще ти дитя молодеє, —
Будеш ти хміль уживати,
Будеш перед мене, пана молодого,
На долині Черкені голову козацькою покладати!»
«Не буде мене, батьку, сей хміль нічого зачепати,
Лучче буде серцю смілості подавати!»
Скоро се Филоненко теє зачуває,
Івасю Коновченку оковити горілки напитись дозволяє.
То Івась у намет вступає,
На скам'ї земляній щирозлотий кубок взяв,
Піновану пляшку виймав,
Шрубок одшрубубав,
Оковити горілки наливав,
Напився, як би міг на коня сідати,
Поміждо військом повертає,
Доброму коню натиски налягає,
Поміждо військом проїжджає,
Старого козака повстрічає,
Гордим словом зневажає,
Молодого повстрічає,
Опрощання не приймає,
Стременем о грудь поторкає...
То бог йому не поміг:
За табір виїжджав,
То бусурмани, чи язика піймали,
Чи напилого чоловіка пізнали,
За табір чверть милі одбавляли,
Молодого Коновченка постріляли,
Порубали,
З коня збивали,
Все поле ізгоняли,
Коня козацького не піймали.
То у неділю у полуднюю годину
Сам Филоненко, корсунський полковник,
Із намету виступає,

На табір поглядає,
Що кінь козацький подем гуляє.
Він до козаків промовляє:
«Ей, козаки, панове-молодці!
Добре дбайте,
Кості да карти покидайте,
Поміж собою вісім тисяч війська на вибір вибирайте,
Штири тисячі по тіло посилайте,
А штири тисячі коня козацького піймать посилайте,
Бо уже кінь козацький не дурно по табору гуляє,
Се, конечно, Івася Удовиченка на сім світі немає».
Тоді козаки, як діти, добре дбали,
Кості да карти покидали,
Поміж собою вісім тисяч війська на вибір вибирали,
Штири тисячі тіло козацьке знаходили,
У червону китаїку вложили,
А штири тисячі коня козацького піймали,
На ізбоч постановили...
То, правда, панове,
Не багато Івась Удовиченко, Коновченко
На долині Черкені гуляв,
Хоча у самому хмелю бував,—
Ще триста п'ятдесят чоловік навек порубав.
Тоді козаки саблями да наділками суходіл копали,
Шапками та приполами персть носили,
Високу могилу висипали,
Славу козацькую учинили,
У головоньках червоний прапор постановили,
Із семип'ядних пищалей продзвонили...
То у суботу на неділю
Присниться удові сон,
Барзо дивен напрочуд...
То вона од сна починала,
На базар виходжала,
Которі старі жони да мужі повстрічала,
Свій сон повідала...
Хоч старі жони да мужі сей сон добре знали —
Удові правди не сказали:
«Ти, удово,
Старая жоно,
Не плач, не журися,
Бо вже твій син Івась подружився,
Поняв собі дівку туркеню, чужоземку,
У зеленій сукні, з білими басанами,
Бог йому да поміг, горазд живе,—

Податі не дає,
Хліба не присіває,
Ніхто його не зачіпає!»
Тоді удова до господи прибувала,
Словами промовляла:
«Хвалю тебе, господи, й благодарю,
Хоча мій син буде по військах ходити,
Буде мені з ким у господі зговорити,
З невісткою тугу розділити».
То по суботі третього дня Филоненко,
Корсунський полковник,
До города Черкас зі всім військом появився.
Скоро-то старая удова то зачувала,
Великую радість мала,
Цебер меду, кінву горілки наточила, у брами стала,
Старого козака і молодого о своїм сині питала.
Первая сотня і другая наступає —
Вдова сина не видає,
Третя сотня, під полковою корогвою,
Попереду хорунжий іде,
Удовиного коня за повід, гостинця, веде.
То удова,
Старая жона,
Коня узріла, —
Вся обомліла,
Удариться крижем о сирую землю,
Лаяла-проклинала,
До небес руки здіймала:
«Ой, Филоненку!
Бодай ти собі ні долі, ні щастя не мав,
Як ти мойого сина із міждо війська, як мизинний
палець, потеряв».

То сам Филоненко,
Корсунський полковник,
З коня встав,
Вдову під плечі взяв:
«Стій, удово,
Старая жоно!
Не плач, не журися,
Мене, пана молодого, не лай, не проклинай,
Бо я твого сина на герць гуляти не висилав,
Він сам охоту козацькою мав!»
Тоді удова не убога ся мала,
Три сотні війська у свій дом закликала:
«Отепера, козаки, панове-молодці,

Пийте да гуляйте,
Разом похорон і весілля одправляйте!»
Тоді козаки пили да гуляли,
Із семип'ядних пищалей гримали,
Славу козацьку виславляли,
Заразом похорон і весілля одправляли.
Правда, панове,
Полягла Івася Коновченка
На долині Черкені голова —
Слава не умре,
Не поляже!
Буде слава славна
Поміж козаками,
Поміж друзями,
Поміж рицарями,
Поміж добрими молодцями!
Утверди, боже, люду царського,
Народу християнського,
Війська запорозького,
Донського,
З усією черню дніпровою,
Низовою
На многії літа,
До кінця віка!

БІДНА ВДОВА І ТРИ СИНИ

У святую неділеньку рано-пораненьку
То не сива зозуля кувала,
Не дрібна птиця щибетала,
Не у борі сосна зашуміла,—
То бідна удова
У своєму домі з своїми дітьми гомоніла
Та ручками, пучками хліб-сіль дробляла,
Та все синів годувала,
Та у найми не пускала,
Чужим людям на потал не давала
І на стираніє ручок не подавала,
Ой та господа прохала:
«Поможи мені, господи, синів погодувати,
Та розуму подавати,
И дома постріїти,
І їх подружити!»

Ой то скоро бідна вдова їх возростила,
І грамоти повчила,
І дома построїла,
І їх подружила.
Як стали сини жити-проживати,
Стали в себе різні монетки мати,
Стали молодих княгинь до себе заручати,
Стали бідну удову з свого подвір'я зсилати:
«Ой та іди ж ти,
Вдове старая,
Куди-небудь проживати,
Бо будуть до нас гості-панове заїжджати,
Будуть пить-гуляти,
То тут тобі спокою не буде;
Бо будуть у синіх каптанах,
У китаєвих штанях,
А ти будеш у сірім ряжині
Між ними проходжати,
Будеш нас острамляти,
Як то нам своїми очима на тебе осмотряти?»
Ой то бідная вдова
Про тебе зачуває
І словами промовляє,
І сльозами промиває.
Що мовить словами —
Обіллється дрібними сльозами:
«То я вас, сини, годувала,
Як камні глодала,
А чого тепер од вас діждала?»
А в святую неділеньку рано-пораненьку
Не в усі дзвони дзвонять,
А то сини свою неньку,
Свою стареньку,
Із подвір'я гонять.
Ой то старший за руку веде,
А середущий у плечі випихає,
А найменший ворота одчиняє
Та, бідну, кляне-проклинає:
«Гей, та іди ж ти,
Удове старая,
Куди-небудь проживати,
Бо нам невдобна,
Бо ти робить діла неспособна,
Оце ж тобі шлях-дорога широка і довга!»
Ой пішла-то бідна удова, плаче,

Стежки не баче,
Спотикається,
А сидить найменший син край віконця,
Насміхається:
«Ой подивіться, хлопці,
Панове-молодці,
Як наша мати на старість чи ума лишається,
Чи вона напивається,
Що попід тином хилляється?»
Ой то середущий син обізвався:
«То ж наша мати не напивалась,
Ні ума не лишалась,
А то вона на старість із сил вибивається,
Що попід тином хилляється».
Гей, то іде чужая-чужинина,
Молодая челядина,
Питається:
«Чого ти, бідна вдова,
Тут ходиш-блукаєш,
Чом не йдеш до синів прожити?
Будеш своїм синам угождати,
До смерті прожити».
«Ой ти, чужая-чужинина,
Молодая челядина!
Нащо ти мене питаєш?
Чи маю у своїх синів прожити,
То буду тобі повік угождати».
Гей, чужая-чужинина,
Молодая челядина,
Ворота одчиняє,
Бідну вдову до себе зазиває:
«Ой іди ж ти, вдове,
До мене прожити,
Не будеш мені сіней, хати вимітати,
Тільки будеш дітей доглядати
І мені, молодому челядині, порядок давати,
Буду тебе за рідну неньку почитати
І до смерті годувати,
І до життя доглядати,
І повік свій будеш у мене прожити!»
Ой то бідна удова
У чужої-чужинини,
Молодої челядини,
Проживала тринадцяти года,
А на чотирнадцятому годі

Стала хуртовина наступати,
Стала удовиченьків побивати:
То перша хуртовина дома попалила,
А вторая у полі хліб побила
І нічого у полі і в домі не оставила.
Ой, як стали удовиченьки жити-проживати,
Не стали у себе нічого мати,
Стали дрібними сльозами проживати.
Що мовлять словами,
Обіллються дрібними сльозами.
А в святую неділеньку рано-пораненьку
Не в усі дзвони то дзвонять,
А то про удовиченьку усі люди та й говорять.
Ой то гості-панове пили-гуляли
І за двір виїжджали
І удовиченьків висміяли,
Що, мабуть, у їх хліба-солі не стало,
Що вони неньку,
Удову стареньку,
Із свого подвір'я ізслали.
Ой у святую неділеньку рано-пораненьку
То не сизі орли заклокчали,
Як три брати-удовиченьки
От сна вставали,
Біле лице промивали
І молитви сотворяли.
Що мовлять словами,
Обіллються дрібними сльозами.
Що старший син мовить словами,
Обіллється слізними сльозами:
«Ой, брате мій середущий,
Брате найменший!
Та не гарно ми всі утрюх ізробили,
Гей, що ми свою неньку,
Удову стареньку,
Із свого подвір'я ізслали.
Ой ходім тепер перед богом і перед людьми
Гріх-страм потерпимо,
Свою неньку,
Удову стареньку,
До себе упросимо!»
Ой то скоро шапки у руки забрали
І на коліна впали,
І свою неньку,
Удову стареньку,

До себе прохали:
«Гей, та іди, ненько,
Удова старенька,
До нас проживати,
То будем жінок спиняти
І дітей научати,
І тебе за рідну неньку почитати!
Чи не перестане нас господь хоч мало-немного то
й карати?»

Гей, то бідна удова на сльози не вдаряла,
Словами промовляла.
Що мовить словами,
Обиллється дрібними сльозами:
«Ой то як я вас, сини, годувала,
Як камні глодала,
А чого тепер од вас діждала,
Що на чужому подвір'ї проживаю?
То буду я на чужому подвір'ї помирати!»
То бідна удова на чужому подвір'ї померла,
Ні слава,
Ні пам'ять
Тайно не пройде,
А тільки пройшла та слава
Чи пам'ять
Між царями
І між князями,
І між православними християнами!

ПРО СОРОЧИНСЬКІ ПОДІЇ 1905 РОКУ

Що у святу неділю рано-пораненьку
У Сорочинцях сочинилося —
Усі люди союз собі великий мали,
Собі кумпанію велику ізбирали
І все собі розмовляли:
«Як би то нам свободи дістати,
Щоб землі дістати,
Щоб було чим малих дітей годувати!»
Не діждали свободи сії знати,
А діждали Барабаша своїми очима повидати.
У понеділок рано-пораненьку
Із Миргорода, із славного города, Барабаш
приїжджає,
З козаками прибуває,

До людей словами гукає:
«Ой, що ж собі маєте,
Що ви собі свободи дожидаєте?
Не будете ви свободи знати,
А будем ми вас стинати,
Щоб ви собі заробляли,
А свободи не дожидали!»
Ось стали люди словами промовляти:
«З чого ми повинні жити-проживати,
Як у нас нічим бідних дітей годувати!»
Ой став Барабаш гнів великий покладати:
«Ви повинні ще козаків і коней погодувати,
Бо нам було тяжко та важко сією дорогою проїжджати!»
Усі люди руки підіймали,
Словами промовляли:
«Ми вас відтіля не визивали,
Не будем ми козаків годувати,
Не будем вашим коням і сіна доставати!
За віщо ми будем свою жизнь покладати?
Де ми будем брати,
Щоб вас годувати?»
То Барабаш і козаки великий гнів положили,—
Великий сор ізробили!
Од людей од'їжджали,
Великий гнів покладали,
За царину виїжджали
І совіт собі мали:
«Що ми будемо тепер од'їжджати,
А правди собі не шукати?
А треба їм, треба дати,
Щоб вони знали, як свободу шукати!»
Тоді коні назад обертали,
Усіх людей на місці заступили,
Орудія оружили —
Усіх людей на землю положили,
Тіло їх християнське на землю поклали,
Кров безневинно проливали.
Которі живі — живі zostались,
Руки вгору піднімали,
Барабаша кляли-проклинали:
«Барабаше, Барабаше,
Лишенько твое і наше!
Людєй побиваєш
І сам тут погибаєш,
Свою голову покладаєш!

Стільки ти крові безневинно проливаєш,
А тіла християнського на землю положи
І сам свою жизнь покладаєш!»
Ой у середу рано-пораненьку
Стільки-то усього сочинилось —
Пан Филоненко із Полтави прибуває,
З козаками приїжджає,
Всіх людей бідних собирає,
На колінах поставляє,
Безневинно обвиняє,
Тіло їх коло (кості канчуками оббиває,
Кров їхню безневинно проливає!
Ой стільки-то їх), бідних, побили,
Шматками порубали
І кров безневинно проливали,
По темних темницях забрали,
А бідних сиротят без хліба оставляли!
Ой, як то тяжко та важко було сиротятям Різдво Христове
дожидати,
Без батьків без своїх рідних празник пробувати,
Без хліба, без солі загинати.
Словами промовляли,
Сльозами проливали,
Батьків своїх споминали:
«Нехай ми будем тепер знати,
Як батьки наші помиралі,
Безневинно кров проливали
І голови свої покладали.
Колись-то ми будем знати —
Своєю кров'ю батьків одкупляти!
Ой тяжко та важко нам тепер на світі проживати,
Що нікому нам пораду дати».
Стали діти тихо говорити,
Котрих батьки по темних темницях пробувають:
«Ой колись-то ми будем добре знати,—
За цю неволю будем визволяти!
Як то тяжко та важко по темних темницях пробувати,
За неправду загинати!»
Бідні невольники у неволі пробувають,
У темній темниці проживають-пропадають,
Суда праведного дожидають:
«Коли-то нас буде праведний суд осуджати,
То тоді нас будуть із неволі випускати!»
То товариш до товариша словами промовляє,
Филоненка-полковника кляне-проклинає:

«Бодай тебе перша куля не минула,
Гостра шабля шеменула!
Як буде тяжке його горе побивати
Та будуть тіло його ховати,
То тоді нас буде праведний суд осуджати,
То будем ми тоді з неволі виступати-визволяти.
Та визволь нас вже, визволь, господи, з оцієї каторги,
Із темної темниці на край веселий,
Міждо мир хрещений!
Сотвори, боже, вічну пам'ять тим, которих побили,
А всім слухающим головам
І товариству кривому й сердечному
Пошли, боже, на многа літа!»

Історичні пісні

ЗАЖУРИЛАСЬ УКРАЇНА, БО НІЧИМ ПРОЖИТИ

Зажурилась Україна,
Бо нічим прожити,
Витоптала орда кіньми
Маленькі діти,
Котрі молодії —
У полон забрато;
Як заняли, то й погнали
До пана, до хана.
Годі тобі, пане-брате,
Гринджоли малювати,
Бери шаблю гостру, довгу
Та йди воювати!
Ой ти станеш на воротях,
А я в закаулку,
Дамо тому стиха лиха
Та вражому турку!
Ой ти станеш з шабелькою,
А я з кулаками,
Ой щоб слава не пропала
Проміж козаками.
Ой козак до ружини,
Бурлака до дрюка:
Оце ж тобі, вражий турчин,
З душею розлука!

ЗА РІЧКОЮ ВОГНІ ГОРЯТЬ.

За річкою вогні горять,
Там татари полон ділять.
Село наше запалили
І багатство розграбили.
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,
Бо на заріз людей ведуть:

Коло шиї аркан в'ється,
І по ногах ланцюг б'ється.
А я, бідний, з діточками
Піду лісом стежечками,—
Нехай йому із водою...
Ось-ось чайка надо мною.

ОВРАМИХА, СТАРА МАТИ, А ТРИ СИНИ МАЛА

(Пісня про Овраменка)

Оврамиха, стара мати,
А три сини мала,
Гей, в доріженьку та великую
На ніч не пускала.
Тіко пустила сина Данила
В Тавань-город погуляти.
«Прощай, прощай, стара мати,
Більше мене не видати».
«Ой, сину ж мій, сину Данило,
Ввольни ж мою волю,
Пересидь, сину, сю годину,
Сей день, середу, в господі зі мною».
«Ой, як мені, стара мати,
Сей день, середу, ждати,
П'ють козаки мед, вино й пиво,
А мені б то не бувати?»
Ой п'є Овраменко, ой п'є, молоденький,
З щирозлотного кубка,
Увивається його стара мати,
Та як сива голубка;
Ой п'є Овраменко, ой п'є, молоденький,
Ще й хустиною втреться,
Його мати та старенькая,
Як горлиця, б'ється.
Ой в городі у Тавані
Три квіточки сходить,
По городу по Келеберді
Овраменко ходить.
Ой в городі у Тавані
Три квіточки в'ється,
За городом Келебердою
Овраменко з турком б'ється.

Ой в городі у Тавані
Три квіточки звито,
За городом за Келебердою
Там Овраменка вбито.
Ой не за великі гроші вбито,—
За жупан голубенький,
Не потурав вражий син турчин,
Що він козак молоденький.

СОКОЛИКУ-СИНУ! ВЧИНИ МОЮ ВОЛЮ

«Соколику-сину! Вчини мою волю:
Продай коня, щоб не їздить по чистому полю!»
«Соколихо-мати! Не хочу продати:
Треба мому кониченьку овса й сіна дати!»
«Соколику-сину! Хто буде робити?
Вже прийдеться мені, сину, голодом сидіти!»
«Соколихо-мати! Пусті погуляти!
Буду гулять поденеду, доленьки шукати.
Ой привезу тобі цілі три жупани,
Та щоб були ті жупани сребром заткані!
Ой між ними один із самого хана,
Ой доб'юся я до нього, злого бусурмана!
Ой прощай же, мамо, прощай до морозів,
Привезу я худобоньки тобі десять возів!»

НЕ ЖУР МЕНЕ, СТАРА НЕНЕ

Не жур мене, стара нене,
Бо я журбу і сам знаю;
До Дунаю приїжджаю,
З кониченька не вставаю,
В піхву шаблю не ховаю,
Все з Дунаєм розмовляю:
«Чом ти, Дунай, став так смутен,
Став так смутен, каламутен?
Що, Дунаю, тебе збило:
Чи галочки чорнокрилі,
Чи коники воронії,
Чи козаки молодії?»
Ой чом коні гетьманські
Не п'ють води дунайської?

Ой не п'ють, не спочивають,
Все на той бік поглядають,
Де козаки кіньми грають,
Шабельками повертають.

У НЕДІЛЮ РАНО-ПОРАНЕНЬКУ

(Пісня про Коваленка)

У неділю рано-пораненьку
Да збирав женці Коваленко.
Ізбирав женці да все молодії,
Хлопці, дівчата все добірнії!
Ой повів женців долом-долиною
А на ту пшеницю да озимую:
«Жніте, женці, да розжинайтеся,
Да на чорну хмару не оглядайтеся.
А я піду додомоньку
Да одвідаю господоньку».
А женці жнуть да розжинаються,
Да на чорну хмару не оглядаються.
Оглянуться женці — Коваленко йде,
А позад себе орду веде;
Ведуть Коваленка та й улицею,
А зв'язали руки да сирицею.
«Утікайте, женці, куди кожний може,
Куди которому господь допоможе!
Повій, вітре, да буйнесенький,
Да на мої женці молодесенькі!
Повій, вітре, да із Прилуки —
Чи не розв'яжуться мої білі руки;
Повій, вітре, да із півночі —
Чи не розв'яжуться мої білі очі...»

ОЙ ВИЙДУ Я НА МОГИЛУ

(Пісня про Михая)

Ой вийду я на могилу,
Подивлюся у долину:
Долів, долів долинами
Їдуть турки з татарами,
Межи ними віз кований,

А в тім возі Михайл лежить,
Порубаний, постріляний...
Капле кровця у кирницю,
З кирниченьки річка тече,
Над річкою ворон кряче,
Михаєва мати плаче...
«Не плач, мати, не журися!
Не дуже 'го порубано,
Не дуже 'го постріляно:
Головонька начетверо,
А серденько нашестеро,
А ножечки на гишечки,
Біле тіло, як мак, міло.
Не плач, мати, не журися,
Бо вже сина поховано,
Вже 'му хатку збудовано,
Без двер хата, без віконець,—
Михаєві вічний кінець!»

В ЦАРИГРАДІ НА РИНОЧКУ

(Пісня про Байду)

В Цариграді на риночку
Та п'є Байда мед-горілочку;
Ой п'є Байда та не день, не два,
Не одну нічку та й не годиночку;
Ой п'є Байда та й кивається,
Та на свого цюру поглядається:
«Ой, цюро ж мій молодесенький,
Та чи будеш мені вірнесенький?»
Цар турецький к ньому присилає,
Байду к собі підмовляє:
«Ой ти, Байдо та славнесенький,
Будь мені лицар та вірнесенький,
Візьми в мене царівночку,
Будеш паном на всю Україночку!»
«Твоя, царю, віра проклятая,
Твоя царівночка поганая!»
Ой крикнув цар на свої гайдуки:
«Візьміть Байду добре в руки,
Візьміть Байду, ізв'яжіте,
На гак ребром зачепіте!»
Ой висить Байда та й не день, не два,

Не одну нічку та й не годиночку;
Ой висить Байда та й гадає,
Та на свого цюру споглядає,
Та на свого цюру молодого
І на свого коня воронго:
«Ой, цюро ж мій молодесенький,
Подай мені лучок та тугесенький,
Подай мені тугий лучок
І стрілочок цілий пучок!
Ой бачу я три голубочки —
Хочу я убити для його дочки.
Де я мірю — там я вцілю,
Де я важу — там я вражу!»
Ой як стрілив — царя вцілив,
А царицю в потилицю,
Його доньку в головоньку.
«Отто ж тобі, царю,
За Байдину кару!
Було тобі знати,
Як Байду карати:
Було Байді голову істяти,
Його тіло поховати,
Вороним конем їздити,
Хлопця собі зголубити».

ЧОМУ, КУРИ, НЕ ПОЄТЕ

Чому, кури, не поєте,
Чому, люди, не чуєте?
Турки село зрабовали,
Громадами людей гнали.
Припалася зятю теща:
Він сам їде на конині,
Тещу веде по тернині.
Кровцью сліди заливає,
Чорний ворон залітає,
Тоту кровцю іспиває.
«Слухай, пані турчинова,
Привів єм ті невільницю,
Аж із Польщі робітницю.
Завдаймо їй три роботі:
Оченьками стадо пасти,
А руками кукель прясти,
А ногами колисати».

Вона дитя колисала
І дитині приспівала:
«Люлю, люлю, татарчатко,
А по дочці та внучатку!»
Втім туркеня з кресла встала,
Старой баби ся питала:
«По чом ти мене пізнала?»
«Як тя баба в купель клала,
На груді ті іскра впала,
По тому-м тебе пізнала».
«Мати моя, мила мати!
Скидай з себе тії лати,
Возьми дорогії шати,
Будеш з нами панувати!»
«Ліпше мої вбогі лати,
Ніж дорогі твої шати».

ДЕ Ж ТИ, МІЙ МИЛИЙ, ВИЇЖДЖАЄШ

«Де ж ти, мій милий, виїжджаєш,
Що ти мене, молодую, покидаєш?»
«По чім же ти мене пізнала,
Що ти мені всю правду сказала?»
«Рано встаєш, коня напуваєш,
Частенько коням обрік даєш,
В сіни ідеш — сіделка шукаєш,
До хати ідеш — дитину колишеш:
Люляй, ляляй, дитино мала,
Зосталася мати молодая!
Вернися ж ти, мій миленький, вернися,
Куреной горіли напийся!»
«Не вернуся, мила, не вернуся —
Я в дорозі сирої нап'юся».
«А хто ж тобі, миленький, головку змиє?»
«В чистім полі дрібен дощик ліє,
То і мені головоньку змиє».
«А хто ж тобі, мій миленький, постільку постеле?»
«В чистім полі травиця шовкова,
То для мене постелька готова».
«А хто ж, мій миленький, могилу тобі оплаче?»
«В чистім полі чорний ворон криче,
То й же мені могилку оплаче».

СЛАВНО БУЛО В ПОБЕРЕЖЖІ

(Пісня про побережців)

Славно було в Побережжі
Всіма сторонами,
Тяжко було в нім прожити
Перед ворогами.
Пишуть турки і татари
Старесеньким дідом:
«Виходжайте, побережці,
Проти орди з хлібом».
Бодай турки та й татари
Того не діждали,
Щоби наші побережці
З хлібом виходжали!
А зійшлися побережці
Та й стали гадати:
«Либонь, будем, пане-брате,
До Лугу втікати,
А у Лузі при палонці
Будем ся боронити,
Щоби віру християнську
Марно не згубити...»

КЛЯЛА ЦАРИЦЯ, ВЕЛЬМОЖНАЯ ПАНІ

(Пісня про взяття козаками Варни)

Кляла цариця, вельможная пані,
Чорноє море, проклинала:
«Бодай море не проквітало,
Що мого сина в себе взяло.
Ци я війську не заплатила
Червоними золотими,
Біленькими талярами?
Ци би я війська не приодягла
Червоною китаюкою
За заслугу козацькую?»
А в неділейку поранейку
Збиралася громадойка,
Козацькая порадойка.
Стали ради додавати,
Отколь Варни доставати

І всіх турків в ній забрати.
Поймали турка старейкого,
Ворожбита турецького,
Стали його випитовати,
Откозь Варни доставати
І всіх турків в ній забрати:
Ци ли з поля, ци ли з моря,
Ци із тої річки невелички?
«Ані з поля, ані з моря,
Іно з тої річки невелички».
А в неділейку поранейку
Бігуть, пливуть човенками,
Поблискують весельцями.
Вдарили разом з самопалов,
Седми пядей от запалов,
Стали Варни доставати,
Стали турки утікати,
Тую річку проклинати:
«Бодай річка не проквітала,
Що нас, турків, в себе взяла!»
Була Варна здавна славна —
Славніші козаченьки!

ГЕЙ, НА БІДУ, НА ГОРЕ

Гей, на біду, на горе
Козак уродився,—
В чистім полі, край дороги,
Ляшкам знадобився.
У недільку рано
Та й славонька стала:
Взяли ляшки сіромаху
Да й забили в кайдани.
Ой на руки кайдани,
А на ноги диби,—
Хотять ляшки сіромаху
До світа згубити.
Ой на руки кайдани,
На ноги скрипиці
Та й вкинули сіромаху
В темную темницю.
Ой приїжджає жовнір,
Став його питати:
«Чи є в тебе, козаченьку,

Отець, рідна мати?»
«Ой є в мене родина —
Уся Україна,
Та доведеться сіромасі
Без помочі згинуть.
Ой Великий Луг — батько,
А Січ — моя мати;
Доведеться сіромасі
У неволі погибати.
Гей, ви мені не пани,
А я вам не хлопець —
Догадайтесь, вражі сини,
Що я запорожець!»
Та збиралися люди
Й молоді молодиці:
«Визволь, боже, сіромаху
З темної темниці!»
Прилинула Галя
З темними бровами,
Обійняла козаченька
Та й поцілувала.
Прилинула друга —
Ця вже не така,
Ця обняла козаченька
Та й плакати стала.
«Ой їв же я сласно,
Ходив я прекрасно,—
Доведеться мені, молодому,
Погибнуть напрасно.
Ой їв же я сласно
Та ще їсти буду —
Таки ляшкам, синам вражим,
Поки жив, не забуду!»

ОЙ З-ЗА ГОРИ ЧОРНА ХМАРА, МОВ ХВИЛЯ, ІДЕ

Ой з-за гори чорна хмара, мов хвиля, іде.
То ж не хмара — запорожців Богуня веде.

Доганяли вражих турків коло трьох могил,—
Уже по тих яниченьках та пугач завив.

Серед ночі в Дикім полі рушниці ревіли,
А в Очакові туркені та від страху мліли.

Ой в середу ізвечора турків обступали,
А в п'ятницю до полудня всіх упень рубали.

Ой наточив Іван Богун невірам вина,—
Та було ж їх сорок тисяч, а тепер нема.

ОЙ ЩО ТО ЗА КРЯЧОК

(Пісня про взяття Азова)

Ой що то за крячок,
Що по морю літає?
Ой що то за бурлачок
Да молодців збирає?
Збирайтеся, братця,
Все народ майстеровий,
Зділаємо, братця,
Півтора ста возів.
Да накупимо ми, братця,
Півтора ста пар волів!
Посадимо ми, братця,
По семи молодців,
А по восьмому —
Поганяльничку,
По дев'ятому —
Кашоварничку,
А по десятому —
Для сторожності!
Поїдемо, братця,
У славний город у Азов
І станемо ми, братця,
У дванадцять рядів!
Виходять, братця,
Азовські купці:
«Покажуйте ви,
Славні чумаченьки,
Славний товар із возів».
«Ой єсть у нас
Лисиці, куниці
Ще й чорні соболі,
Да до завтраго не покажем».
Ой купці пішли ночувать...
А вставайте, милі братця,
Потихесеньку,

Заряжайте ружжя
Помалесеньку!
Да тоді трякнули
Да й узяли Азов!

ТЕМНА ХМАРА НАСТУПИЛА, СТАВ ДОЩИК ІТИ

(Пісня про розправу
голоти з багачем)

Темна хмара наступила,
Став дощик іти:
«Благослови, отамане,
Намет нап'ясти».
Ой нап'яли козаченьки
Червоний намет
Та й п'ють вони горілочку
Ще й солодкий мед.
Усі пани, усі дуки
У наметі сіли,
Наша браття сіромашня
Та і не посміли,
Взяли квартиру горілки з жарту
Та й на дощі сіли.
Прийшов же наш пан отаман,
Стало йому жаль,
Над своєю голотою
Жупан свій розп'яв.
Іде багач, іде дукач —
П'ян валяється,
Із нашої голотоньки
Насміхається:
«За що ж тая голотонька
Напивається?»
Ой, як крикне пан отаман
На свою силу:
«Візьміть, візьміть превража дуку,
Вибийте в шию!»
Один бере за чуприну,
Другий дула б'є:
«Не йди, не йди, превража дуко,
Де голота п'є!»
Пішов багач, пішов дукач

І не оглядавсь,—
Десятому заказував,
Щоб не насміхавсь.

ОЙ НА ГОРІ ДА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ

Ой на горі да женці жнуть,
А попід горою,
Попід зеленою
Козаки йдуть.
А попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Веде запорозьке
Хорошенько!
Посередині пан хорунжий.
Під ним кониченько,
Під ним вороненький
Сильне-дужий!
А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн да люльку,
Необачний!
«Гей, вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Оддай мою люльку,
Необачний!»
«Мені з жінкою не возиться,
А тютюн да люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!
Гей, хто в лісі, озовися!
Да викрешем огню,
Да потянем люльки,
Не журися!»

РОЗЛИЛИСЯ КРУТІ БЕРЕЖЕЧКИ

Розлилися круті бережечки,
Гей, гей, по роздоллі;
Пожурились славні козаченьки,
Гей, гей, у неволі.
Гей ви, хлопці, ви, добрі молодці,
Гей, гей, не журіться,—
Посідлайте коні воронії,

Гей, гей, садовіться!
Та поїдем у чистеє поле,
Гей, гей, у Варшаву
Та наберем червоної китайки,
Гей, гей, та на славу!
Гей, щоб наша червона китайка,
Гей, гей, не злиняла,
Та щоб наша козацькая слава,
Гей, гей, не пропала!
Гей, щоб наша червона китайка,
Гей, гей, червоніла,
А щоб наша козацькая слава,
Гей, гей, не змарніла!
Гей, у лузі червона калина,
Гей, гей, похилилася;
Чогось наша славна Україна,
Гей, гей, засмутилася.
А ми ж тую червону калину,
Гей, гей, та піднімемо;
А ми ж свою славну Україну,
Гей, гей, та розвеселимо!

ЧИ НЕ ТОЙ ТО ХМІЛЬ

(Пісня про Богдана Хмельницького)

Чи не той то хміль,
Що коло тичин в'ється?
Ой той то Хмельницький,
Що з ляхами б'ється.
Чи не той то хміль,
Що по пиві грає?..
Ой той то Хмельницький,
Що ляхів рубає.
Чи не той то хміль,
Що у пиві кисне?
Ой той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.
Гей, поїхав Хмельницький
К Золотому Броду,—
Гей, не один лях лежить
Головою в воду.
«Не пий, Хмельницький, дуже
Золотої Води,—

Їде ляхів сорок тисяч
Хорошої вроди».
«А я ляхів не боюся
І гадки не маю —
За собою великую
Потугу я знаю.
Ще й орду татарськую
За собою веду, —
А все тото, вражі ляхи,
На вашу біду».
Ой втікали вражі ляхи —
Погубили шуби...
Гей, не один лях лежить
Вищеривши зуби!
Становили собі ляхи
Дубовії хати, —
Ой прийдеться вже ляшенькам
В Польщу утікати.
Утікали вражі ляхи,
Де якії повки, —
Їли ляхів собаки
І сірії вовки.
Гей, там поле,
А на полі цвіти —
Не по одним ляшку
Заплакали діти.
Гей, там річка,
Через річку глиця —
Не по одним ляшку
Зосталась вдовиця...

ЗАСВИСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

(Пісня про перемогу під Корсуном)

Засвистали козаченьки
В поход з полуночі, —
Заплакала Марусенька
Свої чорні очі.

«Не плач, не плач, Марусенько,
Возьмем тя з собою,
Як будемо від'їжджати
В чужую сторону».

«Ой їдь та їдь, мій миленький,
Та не забавляйся,
На конику вороненькім
Назад ворочайся!»

«Ой бог знає, бог відає,
Чи я повернуся,
Кінь вороний на подвір'ю
Чогось іспіткнувся».

Ой йшли ляхи на три шляхи,
Дороги питали:
«Сли', сюди козаки йшли,
Чи ви не видали?»

Всі поляки, які йшли,
По три коні мали,
Хвалилися поляченьки,
Що в'ни звоювали.

«Ми підемо, пане-брате,
Козаків рубати,
А як прийдець зла година,
Будем утікати».

Розплачеться, розтужиться
Потоцького жона:
«Чи я ж тобі, пан Потоцький,
Давно не товкла?»

Давно уже ти, Потоцький,
З козаки воюєш,—
Ти козаків не звоюєш —
Свою силу згубиш!»

ОЙ З-ЗА ГОРИ ВИСОКОЇ

(Пісня про Данила Нечая)

Ой з-за гори високої,
З-під чорного гаю,
Ой крикнули козаченьки:
«Утікай, Нечаяю!»

«Не бійтеся, не бійтеся,
Пани отамани,—
Поставив я стороженьку
Усіма шляхами.

Як я маю, козак Нечай,
Звідси утікати,
Славу мою козацькою
Марно потеряти?»

«А я тебе, мій Нечаю,
Не убезпечаю:
Держи собі коня в сідлі
Для свого звичаю!»

«Ой є в мене Шпак, Шпак —
Отто добрий хлопець,
Ой, той мені дає знати,
Коли утікати».

«А я тебе, мій Нечаю,
Не убезпечаю:
Держи собі шабелечку
Та під опанчею!

Коли прийдуть тебе ляхи,
Нечаю, рубати,
Щоби сь ся мав, мій Нечаю,
Чим обороняти».

«Сідлай, хлопче, сідлай, малий,
Коня вороного
Та побіжи в чисте поле,
Чи йде ляхів много».

Вертається малий хлопець
Аж із Полонного:
«Їде ляхків сорок тисяч,
Тільки без одного».

А молодий козак Нечай
Та тес не дбає
Та з кумою з Хмельницькою
Мед-вино кружляє.

Бо поставив козак Нечай
Три сторожі в місті,
А сам пішов до кумоньки
Щуку-рибу з'їсти.

Ой погляне козак Нечай
За тихії води —
Їде ляхів сорок тисяч
Хорошої вроди.

Подивиться козак Нечай
В горішню квартиру, —
А вже ляхів, вражих синів,
Повнісінько в ринку.

«Ей я, козак молоденький,
Ляхів не боюся,
Маю ж бо я козаченьків
Та й оборонюся».

Ой як крикне козак Нечай
На хлопця малого:
«Сідлай, хлопче, сідлай, малий,
Коня вороного!»

Сідлай мені вороного,
Собі буланого, —
Геть виріжем вражих ляхів,
Геть, що до одного!»

Ой не встиг козак Нечай
На коника спасти,
Враз ляхами, як снопами,
По два ряди класти.

Ой кинувся козак Нечай
Від дому до дому
Та зложив же ляхів тисяч
З коней, як солому.

Повернувся козак Нечай
На лівеє плече,
А вже з ляшків, вражих синів,
Кров ріками тече.

Повернувся козак Нечай
На правую руку,
Не вискочить Нечаїв кінь
Із лядського трупу.

Ой удався козак Нечай
До коня словами:
«Не доступай, кінь козацький,
До землі ногами!»

Ой як стисне козак Нечай
Коня острогами,
За ним ляхів сорок тисяч
З голими шаблями.

Пошпотався під Нечаєм
Коник на купинку;
Зловив ляшок, скурвий синок,
Його за чупринку.

Ой вдарився козак Нечай
По полах рукою:
«Ой прийдеться розлучитись
З дітьми і жоною!»

«А де ж твої, Нечаєньку,
Воронії коні?»
«У гетьмана у польного
Стоять на припоні».

«А де ж твої, Нечасньку,
Кованії вози?»
«Під містечком Берестечком
Заточені в лози».

«А де ж твої, Нечасньку,
Дітоньки та жона?»
«Ой в містечку Берестечку
Сидять собі дома».

А которий козаченько
Буде з вас у місті,
Поклоніться моїй жінці,
Нечасній невісті.

Нехай вона назбирає
Срібла-злата досить,
Нехай мене викупляє
Та й останку просить!»

Не хотіли вражі ляхи
Срібла-злата брати,
А веліли Нечаєнька
В дрібний мак зсікати.

«Гей, молоді козаченьки,
Котрий буде в місті,
Поклоніться матусеньці,
Нещасній невісті.

Нехай вона, нехай плаче,
А вже не виплаче,—
Ой над сином над Нечаєм
Чорний ворог кряче».

За час, за годинку,
За малу хвилинку
Качається Нечаєва
Головка на ринку.

Ой не дбали вражі ляхи
На козацьку вроду,
Рвали тіло по кавалку,
Пускали на воду.

НЕ ДИВУЙТЕСЯ, ДОБРІ ЛЮДИ

(Пісня про Максима Кривоноса
та Богдана Хмельницького)

Не дивуйтеся, добрії люди,
Що на Україні повстало:
Ой за Дашевим, під Сорокою,
Множество ляхів пропало!
Перебийніс водить немного —
Сімсот козаків з собою,
Рубає мечем голови з плечей,
А решту топить водою.
«Ой пийте, ляхи, води калюжі,

Води калюжі болотнянії,
А що пивали по тій Україні
Меди та вина ситнії».
Зависли ляшки, зависли,
Як чорна хмара, на Віслі;
Ляцькую славу загнав під лаву,
Сам, бравий козак, гуляє.
«Нуте, козаки, у скоки,
Заберімося під боки,
Заженем ляшка, вражого сина,
Аж за той Дунай глибокий».
Дивують ляхи, вражії сини,
Що ті козаки вживають,
Вживають вони щуку-рибаху
Ще й соломаху з водою.
«Ой чи бач, ляше, як козак пляше,
На сивім коні грає,
Мушкетом бере, аж серце в'яне,
А лях від страху вмирає.
Ой чи бач, ляше, що по Случ наше,
По Костяную могилу.
Як не скотіли, забунтували
Та й утерjali Вкраїну.
Ой чи бач, ляше, як пан Хмельницький
На Жовтім Піску підбився,
Від нас, козаки, від нас, юнаки,
Ні один ляшок не скрився.
Нуте ж, козаки, у скоки,
Заберімося в боки,
Загнали ляхів за річку Віслу,
Що не вернуться і в три роки!»

ОЙ УСЕ ЛУЖКОМ ТА ВСЕ БЕРЕЖКОМ

(Пісня про смерть Кривноса)

Ой усе лужком та все бережком
Та білесенькі квіти,—
Хвалилися та пани з ляхами
Перебийноса вбити.
«А я тих панів, а я тих ляхів
Та й увік не боюся,—
Єсть у мене та малий хлопко,

То я з ними поб'юся».
Ох одсунув же та пан Перебийніс
А кватирочку од ринку,—
А вже ж за панами, а вже ж за ляхами
Білого й світу не видно.
Ой як крикнув та пан Перебийніс
А на хлопка малого:
«Сідлай, хлопку, сідлай, малий,
Сідлай коня вороного,
А під мене сідлай, хлопку,
Та старого гнідого!
Ой не вспішився а пан Перебийніс
А на коника сісти,
А вже ж зачав а хлопко малий,
Як капусточку, сікти.
Ой не вспішився а пан Перебийніс
Та й на коника спасти,
А вже ж зачав а хлопко малий
Та як снопики класти.
Як підсунули а пани з ляхами,
Ой та хлопку гостинця,—
Не вгадав же а пан Перебийніс,
На який бік похилиться.
Ой, як стала його головонька
А тулуба шукати,—
Не вгадали а пани з ляхами,
Яким шляхом утікати.
Ой у Києві, у Санжарові,
В усі дзвони задзвонили,—
Ото ж пани, пани із ляхами
Перебийноса вбили.

ОЙ ЩО ТО ЗА ХИЖКА

Ой що то за хижка
Там на виріжку.
Виступцем,
Пане Вишневецький,
Воєводи грецький,
Та виведи танчик
По-німецьки.
Під тою хижкою
Пани сиділи.

Виступцем,
Пане Вишневецький,
Воєводи грецький,
Та виведи танчик
По-німецьки.

Пани сиділи,
Собак лупили.

Виступцем,
Пане Вишневецький,
Воєводи грецький,
Та виведи танчик
По-німецьки.

Ножі поламали,
Зубами тягали.

Виступцем,
Пане Вишневецький,
Воєводи грецький,
Та виведи танчик
По-німецьки.

ОЙ З ГОРОДА З НЕМИРОВА

(Пісня про Жванецьку битву)

Ой з города з Немирова
Хмара виходжала,
А кравчина запорозька
До Хотії поспішала.
А в Хотії добрі люди
Самі себе знали
Та польського пана Яна
До себе їднали.
Та не тільки що поляків
До себе їднали, —
Ще й супротив Хмельницького
У одно з ним стали.
У одно з ним стали,
У одно з ним стали
Та пана Волощина
Під Жванці прохали:
«Ой будеш, будеш, пане гетьмане,
Та нас шанувати,
Будеш землю волоську
Добром поминати.

Ой будеш, будеш, пане гетьмане,
Та тее знати,
Як землю мультаманську
До себе їднати.
Ой будеш, будеш, пане гетьмане,
Та тее чтити,
Як Студеньки брати,
Сина щитити.
Ой будеш, будеш, пане гетьмане,
За тее молитися,
Як під тими Студеньками
Станом становиться!
Виходь, виходь, пане гетьмане,
У жванськеє поле:
Чи то наша буде Україна,
Чи твое Подолле?
Виходь, виходь, пане гетьмане,
До жванського гая:
Чи то наша буде Україна,
Чи твоя святая?
Виходь, виходь, пане гетьмане,
До жванського луга:
Чи то наша буде Україна,
Чи твоя Яруга?
Повій, повій, пане гетьмане,
Як той вітер віє:
Чи то наша буде Україна,
Чи твоя Хотия?»
Вийшов пан Хмельницький
Під Жванці із ханом:
«Ой лядуй же, ляше,
Хто буде з нас паном?»
Вийшов пан Хмельницький
До святого гаю:
«Ой покликни пана Яна,
Друже мій, Нечаю!»
Вийшов пан Хмельницький
Під Жванці з кравчиною:
«Ой прощайся, ляше,
Та із Волощиною!»
Вийшов пан Хмельницький
По жванському полю,
Ой запекли хлівоньку ляхи
Та тому Подоллю!
Ой покликнув Нечай ляхів,

Де той вітер віє,
Поза Дністром, поза ребром
Блищить тая Хотія,
Ой пізнали тоді ляхи,
Де їм станом стати,
Як гетьмана Хмельницького
До себе їднати!

У МІСТЕЧКУ БОГУСЛАВКУ КАНЬОВСЬКОГО ПАНА

(Пісня про Бондарівну)

У містечку Богуславку
Каньовського пана
Там гуляла Бондарівна,
Як пишная п'ава.

Ой в містечку Богуславку
Сидить дівок купка,
Межи ними Бондарівна,
Як сива голубка.

Прийшов до них пан Каньовський
Та й шапочку ізняв,
Обійняв він Бондарівну
Та й поцілував.

«Ой не годен, пан Каньовський,
Мене цілувати,
Тільки годен, пан Каньовський,
Мене роззувати!»

Ой шепнули люди добрі
Бондарівні тихо:
«Тікай, тікай, Бондарівно,—
Буде тобі лихо!»

Ой тікала Бондарівна
З високого мосту,
Сама ж вона хорошая,
Хорошого зросту.

Ой тікала Бондарівна
Помежи домами,

А за нею два жовніри
З голими шаблями.

А на тій на Бондарівні
Червонії стрічки;
Куди вели Бондарівну
Скрізь криваві річки!

А на тій на Бондарівні
Червона спідниця;
Де стояла Бондарівна —
Кривава криниця!

Ой повели Бондарівну
Помежи крамниці,
Прицілився пан Каньовський
З срібної рушниці:

«Ой чи хочеш, Бондарівно,
Ізо мною жити?»
«Ой, волю я, пан Каньовський,
В сирій землі гнити!

Ой волю я, пан Каньовський,
В сирій землі гнити,
Ніж з тобою поневолі
На цім світі жити!»

Ой як тільки Бондарівна
Та цеє сказала,
Ой, вистрелив пан Каньовський —
Бондарівна впала.

«Ой ідіте до Бондаря,
Дайте батьку знати,
Нехай іде своєю дочку
На смерть наряжати».

Ой посунув пан Каньовський
По столу таляри:
«Оце ж тобі, старий Бондар,
За личко рум'яне.

Ой на ж тобі, старий Бондар,
Таляриків бочку —

Оце ж тобі, старий Бондар,
За хорошу дочку».

Ой вдарився старий Бондар
В стіну головою:
«Дочко ж моя, Бондарівно,
Пропає я з тобою!»

Ой поклали Бондарівну
На тисову лавку,
Поки сказав пан Каньовський
Викопати ямку.

Лежить, лежить Бондарівна
Сутки ще й годину,
Поки сказав пан Каньовський
Зробить домовину.

Ой вдарили в усі дзвони,
Музики заграли,
А вже ж дівку Бондарівну
Навіки сховали.

ОЙ ЯК ПІШЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

(Пісня про битву під Солобківцями)

Ой як пішли козаченьки
Та з-під Солобковець,
Валялося ворожих ляхів,
Як біленьких овець.

Нащо було вам, ляшеньки,
Козаків дратувати,
Нащо було Волинця,
До нас посилати?

Подивіться, ляшки-панки,
Як тече річка Мушка,
Отак, ворожії сини,
Буде текти з вас червона юшка.

Чорний ворон
Кряче над ланами —

Ой валяється панське тіло
Та межі мочарами!

Нещасная та баталія
Лиха наробила,
В Солобківцях із ляхів
Висока могила!

Нещасная та баталія
Під Солобківцями,
Лежать ляхи з козаками
Та все купоньками!

ОЙ ТИ, МОРОЗЕНКУ

Ой ти, Морозенку,
Ой ти преславний козаچه,
За тобою, Морозенку,
Вся Україна плаче.

Та не так тая Україна,
Як те горде військо!
Ой заплакала Морозиха,
Йдучи рано на місто.

Ой заплакала Морозиха
Та й стала тужити,
Що взяли її сина Івана
У військо служити.

«Не плач, не плач, Морозихо,
Об сиру землю не бийся,
Ходім з нами, з козаками,
Та меду-вина напийся!»

«Ой чогось мені, панове-браття,
Мед-вино не п'ється,—
Ой десь мій син Морозенко
З турком-шведом б'ється!

Ой щось, браття, перед двором
Сизий орел в'ється,—
Мабуть, мій син Морозенко
Назад не вернеться!»

У неділю та ранесенько,
Та ще до схід сонця,
Ой плакала Морозиха,
Сидя край віконця.

«Ой щось рано-ранесенько
Став мак розпускаться,—
Мабуть, син мій Морозенко
У неволю попався».

Ой з-за гори з-за крутої
Горде військо виступає,
Попереду Морозенко
Сивим конем грає.

Ой не вспів Морозенко
На коника сісти,
Обступили Морозенка
Турецькїї війська.

По тім боці запорожці
Покопали шанці;
Ой впіймали Морозенка
У неділю вранці.

Ой недаром ранесенько
Той мак розпускався,—
Ой уже наш Морозенко
У неволю попався.

Ой загнали Морозенка
В глибоку долину
Та спіймали Морозенка
За червону жупанину.

«Не будемо, Морозенку,
Ані сікти, ні рубати,
Лиш будемо, Морозенку,
Живцем серце добувати».

Посадили Морозенка
На біле ряденце,
Ой вийняли з Морозенка
Кривавеє серце.

Познімали з Морозенка
Всі червоні стрічки;
Куди везли Морозенка —
Там червонії річки.

Розкопали Морозенку
Глибоку долину,
Висипали Морозенку
Високу могилу.

Прилетіла зозуленька,
Начала кувати:
«Вийди, вийди, Морозихо,
Морозова мати!»

Прилетіла зозуленька,
Сіла на воротях:
«Вийди, вийди, Морозихо,
В червоних чоботях!»

Прилетіла зозуленька
Та й сіла на фіртці;
Ой виходить Морозиха,
Руки її в тісті.

Ой як вийшла Морозиха
У густії лози,—
Обілляли Морозиху
Дрібненькії сльози.

Ой, Морозе, Морозенку,
Ти преславний козаچه!
За тобою вся Україна
Тяжко-важко плаче!

ОЙ ХОТІВ ЖЕ ТА ПАН СУПРУН

Ой хотів же та пан Супрун
Та слави зажити,
Веде військо під Очаків,
Велить турка бити.
Били турка денно, нічно
І храбро ступали,
А в середу пораненьку

З Кубані рушали,
А восьмої неділеньки
У Варшаві стали.
А в неділю пораненьку
Коник розігрався,
А к вечеру наш пан Супрун
В неволю попався.
Над річкою над Дунаєм
Орли загравали,
А козаки отамана
З неволі дістали.
Над річкою над Дунаєм
Короговка в'ється,
Ой там-то наш та пан Супрун
З татариним б'ється.
Над річкою над Дунаєм
Короговка має,
Десь нашого та Супруна
На світі немає.
Ой не стріли громовії —
Гармати ворожські
Напирають на козаків
Та на запорожців.
«Бийте, бийте та Супруна,
Пана коменданта,
Бийте, бийте — не жалуйте
Хоч рідного брата!»
Ой, не орла, не сокола
Збираються вбити,—
Ой то ж пана та Супруна
Ведуть загубити.
«Ой не ведіть мене, братця,
В глибоку долину,
Ой поведіть мене, вороги,
На високою могилу:
Нехай буде знати Україна,
Де пан Супрун згинув».

ТА ОЙ ЯК КРИКНУВ ЖЕ ТА КОЗАК СІРКО

Та ой як крикнув же та козак Сірко,
Та ой на своїх же, гей, козаченьків:
«Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
Та збирайтеся до хана у гості!»

Та туман поле покриває,
Гей, та Сірко з Січі та виїжджає.
Гей, та ми думали, та ми ж думали,
Що то орли та із Січі вилітали, —
Аж то військо та славне запорозьке
Та на Кримський шлях з Січі виїжджало.
Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Та що сизий орел по степу літає, —
Аж то Сірко на конику виїжджає.
Гей, ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Та що над степом та сонечко сяє, —
Аж то військо та славне запорозьке
Та на вороних конях у степу виграває.
Та ми думали, ой, та ми ж думали,
Що то місяць в степу, ой, зіходжає, —
Аж то козак Сірко, та козак же Сірко
На битому шляху та татар оступає.

ГЕЙ, ТА ТО Ж НЕ ГРІМ В СТЕПУ ГУРКОТАЄ

Гей, та то ж не грім в степу гуркотає,
А то ж Сірко, кошовий отаман,
До громади своєї в Січі гукає:
«Дітки ж мої, січові козаченьки,
Гей, ви сідлайте ж коні вороненькі
Та й до хана ми поїдемо в гості,
Аж до його ясноханської мосці,
Там наробимо ми великого дива,
Там наварим кривавого пива!»
То ж не густий туман поле пскриває, —
То Сірко із Січі з військом виступає.
Гей, ми ж думали — орли злітаються,
Аж то військо Сірка виряджається.
Гей, ми ж думали — то місяць зійшов,
Аж то батько Сірко та з військом пішов.
Гей, ми ж думали, що то сокіл летить,
Аж то батько Сірко кониченьком грає.
Як набігли на татарську засаду,
Крикнув Сірко на козацьку громаду:
«Гей, молодці, добре бийте, рубайте,
Татарву геть на боки розкидайте!»
Пішли ж козаки між ордою шататся,
Почала орда, як снопи, валяться.
Ми ж думали, що дуб вгору в'ється,

Аж то козак Сірко та з ордою б'ється.
Як верба навесні розвивається,
Гей, так Сірко назад повертається,
Гей, Сірко, Сірко, ти славний із славних,
Встань ти, подивися на внуків поганих!

ГЕЙ, ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІТРИ ЩЕ Й БУЙНІІ

Гей, віють вітри, вітри ще й буйніі,
Та ідуть дощі все дрібніі,
Гей, на землю впадають
І травою устилають,
Різним цвітом украшають.
Гей, Самар-річка неглибока
І на перевозі не дуже широка;
Гей, луги із лугами,
Берези з берегами,
Там ходили поромами.
А тепер пороми вже не ходять
Та й бурлаків не перевозять,—
За превражими панамі!
Гей, наші пани проклятіі
Та й пишуть листи все дрібніі,
Гей, щоб бурлаків спіймати,
У кайдани закувати,
У москалі віддати.
Гей, як і спіймали Іваниченка,
Як спіймали одинчика,
Гей, вони його спіймали,
У кайдани закували
І в москалики віддали.
Гей, плаче, ридає,
К сирій землі припадає:
«Ой сину мій, одинчику».

ГОДІ, КОНЮ, В СТАЙНІ СПАТИ

(Пісня про Семена Палія)

Годі, коню, в стайні спати,
Пора ляхів налякати!
В луччій чині з кремня збита,
Гасне іскра з-під копита.
То Палій, то Палій!

Люлька в зубах зашкварчала,
Шабля в ножнах забренчала —
Шабля різанину чує,
Люлька пожари віщує.
То Палій, то Палій!

Де був город — попелище,
Де був замок — там кладбище;
Хто в пожару пана шкварить
І з пожару люльку палить?
То Палій, то Палій!

Хто в траві врівні з травною?
Хто в воді врівні з водою?
Хто у лісі врівень з лісом,
Перевертень в лісі бісом?
То Палій, то Палій!

Ще й не мріло, й не світало,
На Україні ляхів як не бувало!
А в Палія на причілку
Крикнув півень: «Ку-ка-ріку!»
То Палій, то Палій!

ОЙ В НЕДІЛЮ РАНО УСІ ДЗВОНИ ДЗВОНЯТЬ

Ой в неділю рано усі дзвони дзвонять,
Вже турки Палія на границю гонять.

Дзвонили, дзвонили, та й вже перестали,
Вже турки Палія у ручки спіймали.

Ой вивели його у чистеє поле:
«Що побачиш, Палію,— усе буде твоє!»

«Ой бачу я, бачу коня вороного,
Товариша свого й друга дорогого!

Ой бачу я, бачу турецьку границю,
Ох бачу я, бачу свою шибеницю!»

ОЙ ЗАКУРИЛА, ЗАТОПИЛА СИРИМИ ДРОВАМИ

(Пісня про Абазіна)

«Ой закурила, затопила
Сирими дровами;
Ой нема ж мого Абазіна
З чорними бровами».
Ой у полі вітер дише,
Билину колише;
Козаченько до милої
Штири листи пише:
«Ой не тужи, моя мила,
В тугу не вдавайся,
За півшести неділеньки
Мене сподівайся».
«Видить ми ся, козаченьку,
В тугу не вдаюся,
Против тебе виходжаю,
Без вітру валюся.
Коло гаю походжаю,
Гаю не рубаю,
А в Вербівцю пробуваю,
Милого не маю».
Ой спускалися козаченьки
З високої гори,
Напереді Абазин
Та на гнідїм коні:
«Ой ступай, ступай, гнідий коню,
Прудкою ступою,
Гей, не далеко — в Владижині
Ляшеньки за мною!»
Ой вдарено в Білій Церкві
З ручної гармати,
Щоби їкав Палієнко
Козак рятувати.
Ой не виїжджав Палієнко
Козак рятувати,
Гей, прийшлося козаченькам
Марне погібати.
Ой здибалися козаченьки
В Владижині лісі,—
Не єден там козаченько
Головоньку звів.

Ой не встиг же Абазин
На коника всісти,
Поглянеся назад себе —
Повно ляхів в місті.
«Ой по тобі, Абазине,
Від ляхів заплата,—
Серед ринку в Немирові
Головонька знята!»
Ой вдарився та Абазин
В кулю головою:
«Ой вже ж мені не бувати
З дітьми і жсною!»
«Ой де ж твої, Абазине,
Воронії коні?»
«Ой у містечку Берестечку
В куми на припоні».
«Ой де ж твої, Абазине,
Оковані вози?»
«Під містечком Берестечком
Заточені в лози».
«Ой де твої, Абазине,
Сукні, адамашки?»
«Ой побрали вражі ляхи
Паннам на запаски».
«Ой де твої, Абазине,
Писанії скрині?»
«Ой побрали вражі ляхи,
Що пасали свині!»

ОЙ ГОРЕ Ж ТІЙ ЧАЙЦІ, ОЙ ГОРЕ НЕБОЗІ

Ой горе ж тій чайці, ой горе небозі,
Що вивела часнята при битій дорозі!
А чумаки й ішли та чаччку найшли.
Чаччку зігнали, часнят забрали.
А чаччка плаче, по дорожці скаче,
До дорожки припадає, чумака благає:
— Ой чумаче, чумаченьку, ще ж ти молоденький,
Верни ж мої часнята, діточки маленькі!
— Ой не верну, чайко, не верну, небого,
Бо забереш часнята, полетиш угору.
— Та не буду летіти, буду тут сидіти,
Буду воли завертати, чумака благати!
Та бодай ви, чумаки, у Крим не сходили,

Що ви ж мої чаєнята в каші поварили.
Та бодай ви, чумаки, солі не набрали,
Що ви ж мої чаєнята та на той світ загнали! —
Піднялася чайка високо й угору
Та вдарилась крилечками об суху дорогу.

ПО ТІМ БОЦІ ОГНІ ГОРЯТЬ

По тім боці огні горять — нікому тушити,
По цім боці орда суне — нікому спинити.
Зажурилась Україна, що нігде прожити:
Витоптала орда кіньми маленькії діти,
Малих дітей витоптала, старих вирубала,
Молодую челядоньку у полон забрала.
Служили ми пану-хану, хану бусурману,
А тепер ще послужимо восточному царю.
Восточний цар, милостивий, не діймає віри,
Засилає Галичина, щоб не було зміни.
«Іди, іди, Галичине, тією стороною,
А я піду із Москвою услід за тобою;
Ставай, ставай, Галичине, по багатих дворах,
А я піду із Москвою по вельможних панах».
Іде ляшок улицею, шабельку стискає,
Навстріч його козак іде, шапки не здіймає.
Кинувсь ляшок до канчука, а козак до дрюка,
Із-за цього лиха-шпунти схватилися бунти.
Ой билися, рубалися сім год ще й чотири,
Ізгубили Україну, як самі схотіли.

З-ПІД КАМЕНЮ, З-ПІД БІЛОГО

З-під каменю, з-під білого,
З-під крутого берега
Збиралися козаченьки
До свого табура;
Тільки один козаченько
У табурі не бував,
Він своїм козаченькам
Все приказував:
«Козаченьки, рідні братці,
Молоденькії!
Сідлайте ж ви кониченьки
Вороненькії,

Поїдемо, козаченьки,
В чисте поле гулять,
В чисте поле гулять,
Турка-шведа воювать».
Заржали кониченьки,
На границі стоячи,
Заплакали козаченьки,
Під шведа ідучи.
«Ой ти, земле сиресенька!
Приняла ти мого війська
Запорізького,
Прийми мене, козаченька
Молоденького».

ОЙ НЕ СПАВ Я НІЧКУ ТЕМНЕНЬКУЮ

Ой не спав я нічку темненькую
Та не буду спати ще й другу;
Ой чогось мені нудно
І на серденьку трудно.
Сам я молод зажурився.
Ой Самара-річка не глибока
І на перевозі не широка —
Ой луги з лугами,
Береги з берегами;
Там ходили поромами.
А тепер пороми вже й не ходять
І бурлаченьків не привозять.
Ой пороми не ходять
І бурлаків не привозять
За превражими панами;
Гей, хорват листи розсилає,
На нову Україну жити закликає.
Гей, дарує степами
І рибними плесами,
Ще й до того вільготами.

У ГЛУХОВІ У ГОРОДІ

У Глухові у городі
У всі дзвони дзвонять;
Та вже наших козаченьків
На лінію гонять.

У Глухові у городі
Стрельнули з гармати,—
Не по однім козаченьку
Заплакала мати.
У Глухові у городі
Стрельнули з рушниці,—
Не по однім козаченьку
Плакали сестриці.
У Глухові у городі
Поплетені сітки,—
Не по однім козаченьку
Заплакали дітки.
На бистрому на озері
Геть плавала качка;
Не по однім козаченьку
Плакала козачка.
У Грицькові вогні горять,
А в Полтаві димно,
На могилі гетьман сидить,
Геть там його видно.
«Допевняйся ж, наш гетьмане,
Допевняйся плати,
Як не будеш допевняти —
Будемо втікати!»
«Ой ідіть же ви, панове,
До Петра до свата,
Ой там буде вам, панове,
Велика заплата.
Ой там буде вам, панове,
Велика заплата —
По заступу у рученьки
Та ще і лопата».
Сидить козак на могилі
Сорочку латає,
Ой кинувся до черешка —
Копійки немає!
Сидить пугач на узбоччі,
На вітер надувся;
Іде козак в Україну —
На лихо здобувся.
Ішов козак на лінію
Та й вельми надувся,
Ішов козак із лінії —
Як лихо, зігнувся.

ОЙ ЗА РІЧКОЮ ТА Й ЗА СИНЮХОЮ

Ой за річкою та й за Синюхою
Та вирости ожини;
«Гей, давай, давай, батьку, переміни,
Бо, далебі, загинем!»

«Гей, не річ моя, славні запорожці,
Переміни даваті,
Гей, просіть собі, славні запорожці,
У цариці заплати!»

Гей, дала, дала славним запорожцям
Та цариця заплату,
Що понабивали на ноги кайдани,
Дали в руки лопату.

Що понабивали на ноги кайдани,
Дали в руки лопати,
Гей, ще й послали на «легку роботу» —
Та канави копати.

Гей, летить ворон та із чужих сторон
Та він крилами має;
Гей, сидить сірома та над канавою
Та сорочку латає.

Гей, летить ворон та із чужих сторон
Та літаючи закрював;
Гей, сидить сірома та над канавою
Та сидячи заплакав.

В ОДНО ВРЕМ'Я ПІД ЄЛИСАВЕТОМ МНОГО ОРЛІВ ІЗЛІТАЛОСЬ

В одно врем'я під Єлисаветом много орлів ізліталось.
А в Москві-городі в засіданнем місті сенатори собирались.
Ой собравшись вони в одно місто, стали способ собирати,
Якби в війська запорізького всі вольності одібрати.
«Ой, коли б же нам, пани сенатори, у них вольність одібрати,
То будем ми і потомки, як в отчизні, поживати».
Ой ізбрали вони собі спосіб добрий запорожцям волю дати,
Когда була з турком війна — патретами поощряли,
А запорожці, люди добрії, їх ласкательства не знали.

Та тим сенаторам, як правдивим людям, во всем віри
донимали.
Ой як дізнали ті сенатори, а що запорожці їм вірять,
То й приказали запорізьку землю усю кругом мірять.
А розміривши запорізьку землю й на плани знімали,
А щоб запорожці того не дізнали, казани їм в Січ прислали.
Ой як прислали на всі курені міцні мідні казани,
А за тії казани запорізькі всі пани були у Січі позабيرانі.
Ой отсе ж тобі, пане кошовий, за вірні твої служби,
Ой як привезли запорізьких панів у Москву-город спішно,
Ой як посадили їх у неволю, стало сенаторам втішно;
Ой утішались пани сенатори і менші генерали,
Що одібрали в запорожців землі та й владіють самі.

ОЙ ЛЕТИТЬ КУЛЯ З ВОРОЖОГО ПОЛЯ

Ой летить куля з ворожого поля
Да на майдану впала;
Ой хоч пропали хлопці-запорожці,
Не пропала їх слава.
Ой у неділю да пораненьку,
Як стало світати,
Став Текеля з москалями
Майдан обступати.
Ой збіглися запорожці,
Щоб до бою стати,
А проти їх святий отець:
«А годі, хлоп'ята!»
Ой у неділю да й до обіда
Скотили гармати;
Ой годі ж вам, запорожці,
Тута панувати!

ОЙ ШЕ Ж НЕ СВІТ

Ой ще ж не світ, ой ще ж не світ,
Та ще й не світає,
А вже ж москаль запорізький степ
Та кругом облягає.
А облягши ж запорізький степ,
Та почав межувати,
Замежувавши ж запорізький степ,
Почав слободи сажати.
Летів ворон, летів чорний,

То ж не ворон — шуліка,—
Ой не буде Січі-города
Та однині й довіка.
Ой летить ворон та летить чорний,
Ой летячи кричє,—
Та не раз, не два славнеє військо
За нами заплаче.
А стиха річка, а стиха бистра,
Стиха протікає,—
А вже наше славнеє військо
Та й назад утікає.

СВІТ ВЕЛИКИЙ, КРАЙ ДАЛЕКИЙ, ТА НІДЕ ПРОЖИТИ

Світ великий, край далекий, та ніде прожити:
Славне військо запорізьке хотять погубити.
Ой цариця загадала, а Грицько пораїв,
Щоб зігнати запорожців та аж до Дунаю.
Вже ж на річці Базавлуці і москалі стали,
Славні ж хлопці-запорожці пили та гуляли.
Ой вже ж москаль Запоріжжя кругом облягає,
А наш батько Калнишевський того й не гадає.
Ой із Низу, із Лиману вітер повіває,
А вже ж москаль, а вже москаль Січу обступає.
Васюринський козарлюга не п'є, не гуляє
Та вс(е) свого отамана рано пробужає:
«Та встань, батьку отамане, кличуть тебе люде,
Ой як станеш ти на башти — москаля не буде!»
А москалі не дримали, запас одбирали,
А московські старшії церкву грабували:
Та беруть срібло, та беруть золото, восковії свічі,
Ой заплакав пан кошовий з старшиною в Січі.
Ой взійшов же пан кошовий та на круту гору:
«Ой та не руйнуйте, люди добрі, хоч божого дому!»
А запорізькі отамани, як орли, літали
Та свого батька кошового вірненько благали:
«Та позволь, батьку, позволь, батьку, із штихами стати,
Не одному генералу з пліч голову зняти!
Не дозволиш із штихами — позволь з кулаками,
Ой щоб слава не пропала поміж козаками!»
А вже ж уступила одна дивізія та серед самої Січі,
Ой взяла ж вона січові гармати, всі козацькі здобичі.
Ой крикнув же а Калниш кошовий у Покровській церкві:

«Прибирайтесь, славні запорожці, як би к своїй смерті!»
Ой крикнув же та Калниш кошовий на Покровській дзвіниці:
«Ой кидайте ж ви, славні запорожці, і пістолі й рушниці!»
Ой пливе щука з Кременчука, розбита із лука,
«Ой тепер же нам, Калниш кошовий, та з тобою розлука!»
Ой пішли, пішли славні запорожці а не пішки — дубами,
Ой як оглянуться до славної Січі — умиються сльозами.
А вже ж, уже славні запорожці п'яти показали...
Та встань, батьку, з домовини, кличуть тебе люде!
Ой як підеш на Україну — по-прежньому буде.
Ой піди ж ти до столиці прохати цариці,
Чи не вступе царства-землі по прежні границі.
«Ой царице, наша мати, змилуйся ж над нами!
Віддай же нам наші землі з темними лугами!»
«Не на тее ж, запорожцю, москаля заслала,
Ой щоб твої луги й землі назад повертала!»
Текла річка, мала, невеличка, заросла лозами,
Заплакав же пан кошовий дрібними сльозами:
«Ой великий світ, цариця, і всім ти владаєш,
А вже ж ти нас, запорожців, з місця споміщаєш,
Та все ж ти тих вражих панів та все награждаєш».

ОЙ ТЕПЕР НАШІ СЛАВНІ ЗАПОРОЖЦІ

Ой тепер наші славні запорожці
Усі раді стали,
Що поїхав кошовий на Москву,
Щоб нам, братці, землю дали.
Которий поїхав з кошовим на Москву,
Той буде панувати,
Зоберуть в члени, помежують землі,
А ми будем свині пасти.
Ой помежували степи запорізькі
І козацькі славні луки!
Писалися запорожці
Не з розкоші — з муки.

ЧЕРЕЗ САД-ВИНОГРАД СТЕЖЕЧКА ЛЕЖАЛА

Через сад-виноград
Стежечка лежала,
Туди наша судариня
Некрут виряжала.

Зрисувала, змалювала
Вдовиного сина.
А вдовиний син хороший,
На воронім коні.

На воронім коні,
В зеленому жупані,
Та поїдеш до дівчини,
До своєї пані.

Як приїхав до дівчини,
Під ворота до нової хати:
Чи не вийде дівчинонька
Воріт відчиняти?

Не виходить дівчинонька,
Вийшла її мати:
«Здрастуй, здрастуй, любий зятю,
Ще й прошу до хати!»

«Не теперки, моя мати,
В гості зазивати,
Бо я їду на Україну
З турком воювати!»

Своїм тілом білесеньким
Орлів годувати,
Свою кров'ю червоною
Моря доповняти!

Своїм чубом кучерявим
Шляхи замітати,
Свою костью кріпосною
Мости викладати!»

ГОМІН, ГОМІН, ГОМІН, ГОМІН ПО ДІБРОВІ

Гомін, гомін, гомін,
Гомін по діброві,
Туман поле покриває;
Мати сина виганяє:
«Іди, сину, іди, сину,
Пріч од мене —
Нехай тебе орда візьме,

Нехай тебе орда візьме!»
«Мене, мати, мене, мати,
Орда знає —
В чистім полі об'їжджає,
В чистім полі об'їжджає».
«Іди, сину, іди, сину,
Пріч од мене —
Нехай тебе ляхи візьмуть,
Нехай тебе ляхи візьмуть!»
«Мене, мати, мене, мати,
Ляхи знають —
Пивом-медом напувають,
Пивом-медом напувають».
«Іди, сину, іди, сину,
Пріч од мене —
Нехай тебе турчин візьме,
Нехай тебе турчин візьме!»
«Мене, мати, мене, мати,
Турчин знає —
Сріблом-злотом наділяє,
Сріблом-злотом наділяє».
«Іди, сину, іди, сину,
Пріч од мене —
Нехай тебе москаль візьме,
Нехай тебе москаль візьме!»
«Піду, мати! Піду, мати!
Москаль мене добре знає —
Давно уже підмовляє,
Давно мене підмовляє.
У москаля, у москаля
Добре жити:
Будем татар-турків бити,
Будем татар-турків бити!»
Гомін, гомін, гомін,
Гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина призиває:
«Вернись, синку, вернись, синку,
Додомоньку —
Змию тобі головоньку,
Змию тобі головоньку!»
«Мене, нене, мене, нене,
Змиють дощі,
А розчешуть густі терни,
А висушать буйні вітри!»

ОЙ НАД БУГОМ НАД РІКОЮ

Ой над Бугом над рікою,
На турецькій границі,
Там стояли пікінери,
З ними компанійці.
Зеленої неділоньки
Орда наступає.
«Гей, панове, уступімо,
Запасу немає».
«Ой чого ж нам уступати,
Чого боїмося?
Ой хоч орди багато йде —
Ми їй не дамося!»
Іде орда із-за Гарда,
Много з прапорами,
Наложите ж, пікінери,
Отут головами.
Іде орда із-за Бугу
І в Буг не знобиться;
Стали бідні пікінери
В Буг-ріку топиться.
Ідуть батьки і матері
Та синів питають...
Та вже, батьки, ваших синів
Орли доглядають.
Не схотіли ваші сини
В пікінерах служити,
Сіли собі слободою
Над Бугом-рікою.
Погоріли степи, поля
Й зелені байраки;
Ідуть з війська у городі
Голії козаки.

В СЛАВНІМ МІСТІ ПІД ХОТИНОМ

(Пісня про взяття Хотина)

В славнім місті під Хотином,
Гей, гей, у потоку,
Б'ється турок із москалем
Більше як півроку.
Коли стали та й москалі

Вітраж у Запорізькому краєзнавчому музеї

Невідомий художник XIX століття. Козак-бандурист

Дума про козака Голоту. Художник М. Дергус

Іхав козак на війноньку. Художник М. Кривенко

Бій Максима Кривоноса з князем Ієремією Вишневецьким.

Художник М. Самокиш

Козацька битва. Художник К. Устяннович

Богдан Хмельницький в бою. Художник В. Сидорук

Похорон кошового. Художник О. Мурашко

Від рана до ночі,—
То не еден турок-баша
Замкнув свої очі.
Коли стали та й москалі
Як у половині,—
Нехай знає турок-баша,
Которий день нині!
Коли крикне турок-баша
Та на свої турки,
Голос гуде: «Досить-буде!
Погинемо тутки!
Утікаймо в Волощину,
В волоськеє місто.
Ачей би нас боронило
Від москалів міцно!»
Чорні кави, чорні врони
Круту гору вкрили,—
Гей, молодих турків-башів
Москалі побили.

НЕ СЛАВНАЯ ЧУТА ГУСТИМИ ДУБАМИ

Не славноя Чута
Густими дубами,
А славніша Чута
Знизу курінями.
Ай, в Чуті в лісі
Козаки гуляли,
З лядської області
Добич вони мали.
Що ляшків-панів драли,
Де мужик багатий,
То й того не минали.
Пам'ятайте, ляшки,
Де козацькіі шляшки,
Та й не забувайте
І нас споминайте,
Бо як ми живі будем,
То ми вас не забудем —
Хоч у десять років,
Та до вас прибудем!

ОЙ НАВАРИЛИ ЛЯХИ ПИВА

(Пісня про Івана Гонту)

Ой наварили ляхи пива,
Та й нікому пити;
Гей, взяли собі Україну,
Та нігде прожити.

Ой наварили ляхи меду,
Та й не шумували;
Гей, взяли собі Україну,
Та й не шанували.

Ой ви, ляхки та недовірки,
Годі ж панувати;
Гей, недалеко іде Гонта —
Дасться він вам знати!

МАКСИМ КОЗАК ЗАЛІЗНЯК

Максим козак Залізник,
Козак з Запорожжя,
Як поїхав на Україну,
Як пишная рожа!
Зібрав війська сорок тисяч
В місті Жаботині,
Обступили город Умань
В обідній годині.
Обступили город Умань,
Покопали шанці
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці.
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці,
Накидали за годину
Панів повні шанці...
Отак Максим Залізник
Із панами бився,
І за те він слави
Гарной залучився.
Лине гомін, лине гомін
По степу німому, —
Вертаються козаченьки
Із бою додому.

ІДЕ ХАРКО ІЗ ТУРЕЧЧИНИ

(Пісня про Харка і Гнатка)

Іде Харко із Туреччини,
Іде та й співає;
Гей, як приїхав та до куреня,—
Аж коней немає.
«Гей, козаки, превражії сини,
Що ви наробили?
Повен курінь козаків набито,—
Коней погубили!
Сідлай, Гнатко, та сідлай, братко,
Коня та й не гайся,
Як приїдеш до річки Синюхи,—
Броду не питайся».
Як став Гнатко, як став братко
До Синюхи доїжджати,
Стали його ляхи, превражії сини,
Градом обсипати.
Як став Гнатко, як став братко
Та на той бік підпливати,
Гей, стали ляхи, превражії сини,
Звірем утікати.

А В НАШОГО ХАРКА, А СОТНИКА-БАТЬКА

(Пісня про Харка і пана Паволоцького)

А в нашого Харка, а сотника-батька,
Увесь двір на помості.
Гей, пише, пише а пан Паволоцький:
«Та прибудь, Харку, в гості!»
Гей, як став Харко, а сотничок-батько,
Та із дому виїжджати,
А за ним його ненька старенька
З хлібом-сіллю проводжати:
«Ой не їдь, Харку, ой, не їдь, Харку,
Бо то проклята зрада:
Краще б ти в замку був з козаками,
То я б тому була рада».
Ой тим же він собі та й поїхав,
Гей, що дуже горілки впився;
За ним, за ним його козаченьки:
«Ой стій, батьку, не журися!»

«Ой як же мені, панове-молодці,
Як же мені не журиться,
А що підо мною кінь буланенький
Та почав становиться».
Гей, скоро Харко, а сотничок-батько,
Та й у двір уїжджає,
Гей, зараз йому а пан Паволоцький
Чару меду висилає.
Гей, ой, як Харко, а сотничок-батько,
Того меду напився,
Гей, зараз Харко, а сотничок-батько,
На коника похилився.
«Гей, бодай тобі, а пан Паволоцький,
Та три літі боліти,
Що ти посиротив молодую жінку
Та маленькії діти!»
Гей, ой, як крикнув а пан Паволоцький
Та на свої гайдуки:
«Гей, візьміть Харка, а сотничка-батька,
Зв'яжіть йому назад руки
Та ведіть його аж до Шамраївки,
Там завдайте йому муки!
Гей, зав'яжіть Харку, а сотничку-батьку,
Та китайкою очі,
Гей, ведіть його та до Шамраївки
Та темненької ночі!»
Ой заржав же кінь буланенький,
Та стоячи біля пекарні,
Гей, ой, залили а сотничка Харка
В Шамраївці у кайдани.
«Гей, дайте мені, панове-молодці,
А хоч голочку в руки,
Чи не одіб'юсь я од превражих ляхів,
Од великої муки!
Гей, дайте мені, панове-молодці,
Хоч водиці напиться,
Чи не допоможе а мені син божий
Хоч на світ подивиться!»
Гей, як заржав же кінь буланенький,
Та стоячи на помості,
Вже стратили Харка та і заховали
Десь у зеленому хворості.
Гей, а у того пана лементаря
За плечима ще й рушниця,
А за ним ходить сотничка Харчиха,

Бідна, нещасна вдовиця.
Гей, бодай тобі, пане лементарю,
В світі три літі боліти,
Що посиротив бідну Харчиху
І маленькі з нею діти!
Гей, росте, росте червона калина
Та й похилила віти,
Ох, і зостається сотничка Харчиха
Ще й маленькії діти.

ОЙ ВИЇХАВ ІЗ ГУМАНЯ КОЗАЧЕНЬКО ШВАЧКА

(Пісня про Микиту Швачку)

Ой виїхав із Гуманя
Козаченько Швачка,
Ох, сталася в тім Гуманю
Та й велика драчка.
Ой нуте, хлопці,
Славнії запорожці,
З коней та по долу!
Но не дайте ви ся
Вражим ляхам
На велику підмову.
А вражі ляшки
Розумні були
Та й способу дібрали,—
Злапали Швачку
Та й самотою
Та до Львова віддали.
Ах, лети, лети
Ти, чорная галко,
Та й на Січ рибку їсти;
Ой вже Швачки нема,
Вже 'го осадили
В самім риночку, в місті.
Ах, лети, лети
Ти, чорная галко,
Та на Січ рибку їсти;
Ой пише Швачка
До кошового
Та дрібненькеє листя:
«А де ж ваші, хлопці,

Славні запорожці,
Та воронії коні?»
«Ой наші коні
В ляхів на припоні,
Самі ж ми в окові».
«А де ж ваші, хлопці,
Славні запорожці,
Козацькі рушниці?»
«Наші рушниці
В ляхів у світлиці,
Самі ж ми в темниці».
«А де ж ваші, хлопці,
Славні запорожці,
Дорогії сукмани?»
«Ой наші сукмани
Ватаги забрали,
Самі ж ми пропали».
«А де ж ваші, хлопці,
Славні запорожці,
Чоботи саф'янці?»
«Наші саф'янці
Забрали гетьманці
Та й самі ж бо ми в ямці».
Ой лети, лети,
Чорная галко,
Та й на Січ рибу їсти,
Ой принеси, принеси,
Чорная галко,
Від кошового вісті.
«Та вже ж мені не літати
На Січ рибу їсти,
Ой вже ж мені не носити
Від кошового вісті!»

У СЕЛІ ГРУЗЬКОМУ ЖИЛА ВДОВА БОНДАРИХА

(Пісня про Івана Бондаренка
та осаулу Якименка)

У селі Грузькому
Жила вдова Бондариха,
Мала сина восьмилітка,
Сина Бондаренка.

Мала сина восьмилітка,
Сина Бондаренка,
Да й оддала пану
Свині пасти.
Пасе Бондаренко свині,
Да й померзли ніжки,
Да й запалив Бондаренко
Жмачок сина нагрить свої ніжки...
Да й на свиней задивився,
Загорівся коп'як сина.
Аж біжить панський слуга
Осаула Якименко
Із нагайкою в руках,
Починає Бондаренка катувати:
«Оце ж тобі, сукин сину,
Знать, як свині пасти!»
За рученьку та й до пана,
А пан листа пише
До дідича в Білу Церкву.
Іде Бондаренко лісом
Да й рукою сльози витирає,
Аж його зустрічає отаман Гонта,
Листа розриває да й читає,
Що Бондаренка в котел укидати,
В горячій воді купати.
«Бондаренку, Бондаренку,
Хлопець молоденький!
Послухай ти мене —
Переходь до мене!»
Послухав же Бондаренко
Та й перейшов до його.
Доростає до 22-го року
Да й просить же він отамана Гонту:
«Пусти в мої села
Мене погуляти!»
«Жалко ж мені тебе пускати,
Бо ти молодий ще, Бондаренко,
Тебе ізпокусять прокляті пани,
Але вволю твою волю...»
Іде Бондаренко гуляти,
Проклятим панам одімщати;
Пішов же Бондаренко
В Фастів, Кущійовку,
Держить путь на Бишів
Та на Пашкійовку.

Де пройшов Бондаренко —
Один слід з панів остався!
Ой у лісі Обідному
Да їхав Якименко-осаула
Зо млина додому,
Аж зустрічає Бондаренко:
«Здоров, здоров, Якименко!
Які ж бо ти гості маєш,
Чим ти їх вітаєш?»
«Ой дав би я мед-вино пити,
Наврядились вражі синки
Якименка вбити!»
«Да й оддай, оддай, Якименку,
Да коня вороного!»
«Не дам, не дам, Бондаренку,
Я сам маю єдного!»
«Да оддай же, Якименку,
Да кобилу гнідую!»
«Не дам, не дам, Бондаренку,
Я ж маю єдную!»
Як ударили Якименка
Да й о пень головою:
«Оце ж тобі, вражий сину,
Жартувать зі мною!»
Да й прилетіла да зузуленька,
Сіла на воротях,
Аж виходить Якимчиха
В червоних чоботях.
Да й прилетіла зузуленька
Да й стала кувати:
«Іди ж, іди, Якимихо,
Якіма ховати!..»

ЗІБРАЛИСЯ ВСІ БУРЛАКИ

Зібралися всі бурлаки
До рідної хати:
Тут нам мило, тут нам любо
З журби заспівати!
Ти, царице Катерино,
Що ти наробила?
Край веселий, край зелений
Панам роздарила!
Багатому розпродала

Від краю до краю,
А бідному залишила
Те, де поховують.
Бо цариця Катерина
Добре в карти грала,
Вона наше усе добро
Та й попрогравала.
А ти, графе, ти, Потоцький,
Розпроклятий сину,
Занапастив свою Польщу
Та взяв Україну.
Думав було, на Україні
Щоб королем стати,
Пропадеш ти тепер сам
Та ще й твоя мати!
Грай же котрий на сопілку,—
Сумно так сидіти.
Що діється тепер в світі
Да чиї ж ми діти.

ОХ ТЯЖКО КОЗАКОВІ В НЕВОЛІ СИДІТИ

Ох тяжко козакові
В неволі сидіти,
Тяжко бути в окові —
Ліпше йому і не жити.

Ой ти, пане Потоцький,
Воеводський сину,
Запропастив Литву
І всю Україну.

Думка твоя була
Королем зістати,
Та й пішов ти до цариці
Помочі шукати...

Прийде суд на тебе
І страшна година —
Візьмуть тебе за лоб,
Як ворогого сина.

ОЙ БУВ В СІЧІ СТАРИЙ КОЗАК

(Пісня про Саву Чалого
і Гната Голого)

Ой був в Січі старий козак
На прозвище Чалий,
Вигодував сина Саву
Козакам на славу.
Не схотів же та той Сава
Козакам служити,—
Відклонився до ляшеньків
В Польщу паном жити;
Та схотів же та той Сава
Слави залучити,—
Став козаків-запорожців
По степах ловити.
Ой наш батько, пан кошовий
По казаках тужить:
Ой хто б піймав пана Саву,—
Сам йому послужить...
Каже Чалий: «Мого сина
Ніхто з вас не вловить,
Хіба Гнатко та Кравчина
До себе підмовить.
Ой ти, Гнатку, ти, Кравчино,
Ти всі шляхти знаєш,
А чом же ти мого сина
В руки не піймаєш?»
Пан кошовий каже: «Гнатку!
Як Саву не вловиш,
То сам же ти за його
Голову положиш!..»
Пішов Гнатко з Кравчиною
Саву підмовляти,
Як не схоче з Польщі іти,—
То й смерті предати.
У дорозі зустрівсь литвин,
Став їх наставляти,
А як того пана Саву
Та у руки взяти.
«Візьмемо своєї землі
В чоботи під ноги,
А щоб не знав та пан Сава
Нашої підмови».

Сидить Сава кінець столу
Та листоньки пише,
А Савиха молодая
Дитину колише.
Ой як скінче дрібних листів
Та й спатоньки ляже,
А щось йому під віконцем
«Добрий вечір» каже...
«Піди, хлопку, до пивниці
Та вточи горілки,
Нехай же ми та вип'ємо
За здоров'я жінки.
Піди, хлопку, піди, малий,
Та уточи пива,
Нехай же ми та вип'ємо
Та за мого сина.
Піди, хлопку, піди, малий,
Та уточи меду,
Ой щось мені трудно-нудно,—
Голови не звезду!..»
Пішов хлопець до пивниці
Замків відмикати,—
Став той Гнатко з Кравчиною
У двір підступати...
Не вспів хлопець, не вспів малий
Відчинить пивниці,—
Ускочили гайдамаки
У саму світлицю...
Ой як скочив та пан Сава
Із-за свого столу,—
Ухопили пана Саву
За правую полу...
Ой кинеться та пан Сава
До ясного меча,—
Ухопили пана Саву
З-під лівого плеча...
Ухопиться та пан Сава
За ясну зброю,—
Ой підняли пана Саву
На три списи вгору...
Не досягнув та пан Сава
До своєї булави,—
Положили пана Саву
На дубовій лаві.

Оце ж тобі, пане Саво,
Сукні-одамашки,
Що ти нажив, вражий сину,
З козацької ласки!..

ОХ ЯК ПОЇХАВ НАШ ПАН ЛЕБЕДЕНКО

(Пісня про пана Лебеденка і гайдамаків)

Ох як поїхав наш пан Лебеденко
Аж у Польщу за мукою,
Зустрічають його гайдамаки
В темнім лузі над рікою.
«Ой здоров, здоров, пане Лебеденку!
Як ми тебе довго ждали!
Через тебе, пане Лебеденку,
Ми три нічки не спали
Та все тебе, пане Лебеденку, ожидали.
Ох і випряж, випряж, пане Лебеденку,
А коня вороного!»
«Не випряжу, вражі гайдамаки,
Хоч вас тут і много!»
«Випряж, випряж, пане Лебеденку,
Хоч пристяжнюю кобилу!»
«Не випряжу, вражі гайдамаки,
Хоч я й сам тут загину!»
Ох, і взяли, взяли пана Лебеденка
На три штихи вгору
Та вдарили пана Лебеденка
Об сухий пень головою.
«Ох і оце тобі, пане Лебеденку,
За твою хорошу вроду,
Щоб не топив нас, гайдамаків,
У холодную воду».
Ой у лузі, лузі, в лузі при березі,
В закритім шиночку,
Зняли, зняли з пана Лебеденка
Сап'янці й сорочку.
Ох як приснився пані Лебедисі
А сон важкенький,
Пішла вона, пані Лебедиха,
До сусідок близ[ень]ких:
«Ох і сусідоньки мої, голубоньки,
Який мені сон приснився,—

Либонь, мій пан Леbedенко
В темнім лузі оженився:
Взяв собі паняночку —
В чистім полі земляночку,
А туди вітер не завіє,
А він, бідолаха, марно в землі пріє».

ЗАДУМАЛИ БАЗИЛЕВЦІ

(Пісня про Турбаївське повстання)

Задумали Базилевці
Свій вік вкоротити,
Козаченків-вергунівців
Та й закріпостити.

Порізали вергунівців
Всі поля на карти,—
Не минулись Базилевцям
Ції їхні жарти.

Та й послали вергунівську
Череду зайняти,
З турбаївською чередою
У свій двір пригнати.

Що думали, те зробили —
Череду загнали,
Вергунівців, турбаївців
Тим ізгвалтували.

Составили вергунівці
З Турбаями раду,—
Обступили панську оселю
Спереду і ззаду.

Як глянула Маріяна
У вікно в оболоню,—
Стоять тії козаченьки
З кіллям кругом двору.

«Федір Федорович, мій братіку,
Нум золото носити,
Вергунівців, турбаївців
Вірненько просити:

Вергунівці, турбаївці,
Дайте покушати,
Ції ради козацької
Дайте послушати».

«Ой, чом же ти, Маріано,
Давніш не кушала?
Ой, чом же ти, Маріано,
Давніш не слухала?

Не вмiла ти, Маріано,
Як у світі жити,
Годі тобі, Маріано,
Скотину морити.

Шкода тепер, Маріано,
З вами говорити, —
З кіллями прийшли не радиться —
Прийшли вас побити».

Як ударив Помазанець
Кілкою по височку,
Враз окровив Маріані
Плаття і сорочку.

Оце тобі, Маріано,
За шиті мережки!
Куди глянеш — всюди в хаті
Криваві стежки.

Оце тобі, Маріано,
За тонкі нитки —
Не то прями жінки наші,
Прями малі дітки.

Поробили в панському дворі
Всюди гарні шанці
І побили Базилевців
У п'ятницю вранці.

Все побили, погромили,
Перевели в тряп'я
Й поховали Базилевців
В містечку Остап'є.

А чиє ж то в чистім полі
Гарно стадо грає?
Ото тих же Базилевців,
Що в світі немає.

Ой на горі огонь горить,
А в Турбаях димно,
Як побили Базилевців,
То всім стало дивно.

ОЙ ПИШЕ, ПИШЕ СОТНИК ПОВОЛОЦЬКИЙ

(Пісня про взяття Ізмаїла)

Ой пише, пише сотник Поволоцький
Та до кошового Харка листи:
«Ой прибудь, прибудь, кошовий Харку,
Та до моєї господи в гості!»
Ой говорила кошова Харчиха
Та своєму кошовому Харку:
«Не їдь, не їдь в тую Поволоку,
Бо покладеш там головку!»
Ой пише, пише кошовній Харко
Та сотнику в Поволоку:
«Ой не бути мені в гостях у тебе,
Та не будь, не бувати,
А велю я славним запорожцям
Та гармати готувати.
Готуйте ви, славні запорожці,
Гармати на могилі,
Чи не уб'єм в Ізмаїлові
Лядської дитини».
Ой ударили славні запорожці
З громкої гармати,—
Не зосталось в Ізмаїлові
Ні одної хати.
Ой ударили славні запорожці
З різвої рушниці,—
Не зосталось в Ізмаїлові
Ні одної світлиці.
Говорила кошова Харчиха,
Що впадуть морози
На густії лози:
Ой поб'ють, поб'ють,

Тебе, кошовий Харку,
Та турецькїї сльози!
Ой я ж тїї турецькїї сльози
Хусткою повтираю,
Де заглядю в Ізмаїлові турка,
До ноги вирубаю!

ОЙ ЛЕВЕНЧЕ, ЛЕВЧЕНОНЬКУ

«Ой Левенче, Левченоньку,
Ти удовини сину да козаченьку!
Вже ж на тебе всі пани
Встали із ізрадою,
Хотять уловити громадою».
«Ой я ж бо їх да не боюся,
Я ще молод козак, вислужуся:
За два коня воронїї,
За дві саблі золотїї».
Погодивши да не забаривши,
Да ведуть Левенця, уловивши,
Ведуть його да улицею,
Зв'язали руки сирцею.
За ним іде ненька старенька,
Сестра рідненька.
«Чи я ж тобі, сину, да не казала...»
«Чи я ж тобі, брате, не говорила...
Що не рубай ліса Лебедина».
Вирубавши да зволовичши та запиливши,
Ой пішов Левенець затуживши;
Пішов же він да попід лугом,
Да підпираючись тугим луком;
Прийшов же він да до криниці,
До холодної да до водиці.
Ой стоять коні да попутані, пов'ючені.
Вони од Левенця не утечені!
Лежать пани да порубані, помучені,
Вони од Левенця не утечені!

ОЙ ПОПІД ГАЙ ЗЕЛЕНЕНЬКИЙ

(Пісня про смерть Олекси Довбуша)

Ой попід гай зелененький
Ходить Довбуш молоденький,
На ноженьку налягає,
На топір ся підпирає,—

На топір ся підпирає
Та й на хлопців закликає:
«Ой ви, хлопці ба й молодці,
Набивайте по стрільбочці
І держіться при купочці,
Бо я їду до милої,
Ба й до жінки Дзвінкової».
Прийшов Довбуш під віконце,
А в віконце гріє сонце.
«Ци спиш, мила, ци ночуєш?
За Довбуша ци ти чуєш?»
«Ой я не сплю і все чую,
Вечерицю готовую,
Вечериця пильна буде,
А всім людям дивна буде.
Ще ж вечеря не готова,
А Штефана нема дома».
«Пускай, мила, ба й до хати,
Щоби дверей не ламати».
«В мене двері тисовії,
А замочки залізнії».
«Не допоможуть замки твої,
Як підложу плечі свої».
Яв ся Довбуш добувати,
Яли замки відлітати,
Яли двері попускати.
Лишень Довбуш двері вхилив,
Штефан Дзвінка споду стрілив,—
Крізь реберце в само серце,
Довбушеві кровця тече.
«Ой, Штефане ти Дзвінчуку,
Ой тось нї звів через суку.
Ай, то файно, ай, то здало,
Коби хлопці за то знали,
На мак би тї порубали,
Жінку твою постріляли.
Та й крич'їв би м — не докричу,
Та й свистав би м — не досвисну!»
Та й як крикнув — та й докрикнув,
Та й як свиснув — та й досвиснув:
«Гай, ви, хлопці, гай, ви мої,
Гай, ви, хлопці ба й молодці,
А де ж ви ся забавили,
Смерті сте ми й не виділи.
Гай, ви, хлопці ба й молодці,

Беріть мене на топорці,
Беріть мене на топори.
Несіть мене в Чорні гори,
Д' Чорногорі на подину,
Бо через вас марно гину
Ба й ви, хлопці, ніц не дбайте,
На мак дрібний 'го рубайте»
«Гай, Довбушу, ти пане наш,
Тепер зрада стоїть на нас.
Гай, де будем зимувати
Біле літо літувати?»
«Гай, ви, хлопці ба й молодці,
Гай, ви, діти, не журіться,
Сріблом-злотом поділіться
Ба й на суку не дивіться,
Бо у неї тільки віри,
Як на бистрій воді піни».
«Ой, Довбушу, ти пане наш,
Тепер зрада стоїть на нас,
Бо куди ми лиш бували.
Нігде зради не видали;
Тепер зрада стоїть на нас».
«Гай, ви, хлопці, гай, ви мої,
Не жалуйте смерті мої,
Вольно буде рабувати
Руську кровцю не проляти,—
Руська кровця не водиця,
Проливати не годиться».
«Ой, Довбушу, ти пане наш,
Стоїть зрада тепер на нас.
Як нам, батьку, вже гуляти,
Як нам зámки добувати?
Як вірлята без вірлонька,—
Так ми, бідні, без татонька!
Гай, де будем пробувати,
Красний свій вік вікувати?
Ішли би сьмо в Волощину,
Тамо сьмо ся провинили;
Хотіли сьмо царя вбити,
Его слуги потопити.
А царицю з собов взяти!
Ой, Довбушу, ти пане наш —
Порадь же ба й тепер ти нас...»

ДЕ ТИ, БУРЛАК, ЗАБАРИВСЯ

«Де ти, бурлак, забарився,
Що на вечерю опізнився?»
«Ходив яром за товаром,
Долинами за волами!»
Бурлак робить, роботає,
А хозяїн нарікає;
А хозяїн нарікає,
Хозяйка в матір лає:
«Їж хліб з водою
Та лягай спати з бідую,
До порога головами,
Вставай рано за волами!»
Пішов яром за товаром,
Долинами за волами;
Білий сніжок пролітає,
Синя хмара наступає;
Синя хмара наступає,
Бурлак ноги піднімає:
«Ноги мої білі,
Пропає же я з вами
Через своє бурлацтво,
Ходячи за волами!»

ОЙ ВИСОКО СОНЦЕ СХОДИТЬ, А НИЗЬКО ЗАХОДИТЬ

Ой високо сонце сходить,
А низько заходить;
Ой ходить піп по вітарю
Та листи читає:
«Чому, чому галаганців
У церкві немає?»
«Ой як же нам, наш батюшка,
До церкви ходити,—
Загадують десятчики
В клуні молотити;
Що брат косить, що брат косить,
А батько молотить,
Сестра у нас одиниця,
Та й та кирпич носить!»
Пішли наші жита жати,
Сіли спочивати,

Озирнуться назад,
Аж їде Лученко,
Канчук розправляє:
«Чому, чому галаганців
По троє немає?»
«Ой як же нам, паниченьку,
По троє ходити,—
Покинули малих дітей,
Нікому глядіти!»
Ой в нашої Галаганші
Жовтая спідниця —
Ідуть наші жінки з жнивів,—
Вже зійшла зірниця;
У нашого Галагана
Вишивана хустка —
Буде в наших Озерянах
Не 'дна хата пуста!
У нашого Лученка
Біла кобила,—
Ой побила галаганців
Лихая година!

ПОЛНО, БРАТЦІ, ТОСКУВАТИ — ЛУЧЧЕ ПІСНЮ ЗАСПІВАТИ

(Пісня про вигнання Наполеона)

Полно, братці, тоскувати —
Лучче пісню заспівати.
Заспіваймо сильно, хвацько
Про життя своє солдатське;
Як ми в лагерьох стояли,
Много горя ми прознали,
Хоч і горя [ми] прознали,
Та француза [ми] узяли;
Як взяли його на пушку,—
Збили його на галушку;
Як взяли його в ружйю,—
Змолотили на багно;
Як взяли його в штики,—
Покотив він і рожки!
Ой тікав же він, тікав,
До Парижа не попав;
До Парижа не попав,

В лісі темнім ночував,
А там птиця ночувала,
Громко-громко закричала.
Громко-громко закричала,
Бонапарта ізлякала.
Бонапарт тоді піднявся,
Дев'ять день тоді тікав,
Знов в Париж не міг попасти,
А злетів, щоб к чорту впасти.
«Ось зробила що з мене
Да Російська земля!»

У НАШОГО ПЛАТОНА НЕ БРИТАЯ БОРОДА

(Пісня про Матвія Платова)

У нашого Платона
Не бритая борода,
Не спущені волоса;
Платон закон преступив,
Бритву й ножниці купив,
Свою бороду оббрив,
Свою бороду оббрив,
Чорні кудряшки опустил
І до француза приступив.
Француз його не пізнав,
За купчика почитав:
«Чи ти купчик, чи купець,
Чи купецький синовець?
Ти по світу проїжджав,
Чи Платона не видав?»
«Мені Платон родина,
Одна нає мать родила,
Одним щастям дарила
І на білий світ пустила!»
«Якже ти Платон,—
Покажи нам свій патрон».
А Платон патрон виймав,
А француз від нього утікав.
Платон з двора виїжджав
Та на брамі написав:
«Дурень француз, як ворона,
Пустив з рук Платона!»

А з столиці виїжджав,
То на ставні написав:
«Дурний француз, як сова,
Пустив із рук Платова!»

ЧИ ЧУЄТЕ, ЛЮДИ ДОБРІ, ЩО ХОЧУ КАЗАТИ

(Пісня про Мирона Штолу)

Чи чуєте, люди добрі,
Що хочу казати,
Бо я хочу Штолюкові
Співанку співати.
Єкус чути новиночку,
Не можна казати,
Пішов Штолук із Мироном
Села воювати;
А топірці нарobili
Із самої сталі,
Пішов Штолук із Мироном
Та воює пани;
А топірці нарobili
Із самої бляхи,
Пішов Штолук із Мироном
Та воює ляхи.
Учув тото пан Каштана,
Та взев підслухати:
«Не так треба для Штолюка
Нам се постарати».
А наш Штолук молоденький
Імів щось гадати:
«Іти би ми в Довге Поле
Каштана єднати».
А в'ни пішли в Довге Поле
Каштана єднати,
Єк зачали єго бити,
Бити та рубати.
Єк зачали єго бити,
Бити та рубати,
А вже ж брати по бокаті,
Котюгом метати.
Єк убили, обібрали
Та й вийшли на Річку,

Мирон каже: «Вернім-ко се,
Зажжім псові свічку!»
«Бодай тобі, Миронеку,
Таки твою мати,
Чи ти не чув, ек той казав
Для нас се старати.
Чи ти не чув, ек той казав
Для нас се старати,
Та ще би с' се вертав
Псові свічку зажегати.
Пішов би я та косити
Зелену отаву,
А сонечко понад вечер,—
Не вийдем на пустаю».
Ой вийшли в'ни на пустаю
Та й заговорили:
«Чи ви, домарі, не чули
Єкої новини?»
«Не чули ми, годні хлопці,
Нікої новини,
Ми лиш чули, в Довгім Полі
Що Каштана вбили».
А в'ни пішли в полонини
Та в полониночки
Та там собі набивали
Остріжні стрівбочки;
Доки в'ни їх набивали,
В'ни ся не боєли,
Ек узріли тверду ровту,
В'ни ж там подрижели.
Ходив Фронюк, ходив Скалюк,
Ходив і Борсучок,
Ще був з боку волоського
Єкім Крамарючок.
А вдарили в монастирі
У чотири дзвони,
Вже Штолюка блеховали
На воронім коні;
Вже Штолюка блеховали,
Дали в село знати,
Впровадили вже Штолюка
В біленької хати.
А урєди молоденькі
П'ють, підохотують
Та Штолюка молодого

В кайдани блехують.
Ой а вийшов пан Гірлічка.
Зачав се питати:
«Де ж ти гадав, Штолюченьку,
Зимку зимувати?»
«А у тої цариночці
Зелененький поліг;
Там 'сме гадав зимувати,
Де би мі бог поміг».
Ой утікав Штолук годний
Та й зашумів листом,
Та не сам він туди тікав —
Втікав з товариством.
«Кілько в тебе, у Штолюка,
Того товариства?»
«Кілько в лісі, у дуброві
Букового листа!»
Ой кувала мі зозулька
Все попід Менчила.
Тепер се ся співаночка
Уся се скінчила.

ОЙ СЛУХАЙТЕ, ЛЮДИ ДОБРІ, ЩО ХОЧУ КАЗАТИ

(Пісня про Лук'яна Кобилицю)

Ой слухайте, люди добрі,
Що хочу казати:
Це є нова співаночка,
Хочу ї' співати.

Це є нова співаночка,
Хочу ї' співати:
Зач'їли си депутати
З панами тягати.

Казали нам депутати,
Що нам гаразд буде,
Збиваймо си у громаду.
Комісія буде.

Ой вони си збили
В велику громаду,

Пішли до Маршевки
Тамки на пораду.

Ци ви чули, люди,
Вже таку публіку,
Що написав Кобилиця
З Маршевок супліку.

Та й він ї' написав,
Послав до кризенту,
Але йому жовнір вийшло
До піврегіменту.

Ой сідлять під старосту
Коні воронії,
Веде жовнір в Путилову
Аж дві компанії...

А яблунька суховерха
Не хоче родити,—
Уже пішли Кобилицю
У Плоску ловити.

Ой там його змудрували,
Супліку читали
Та й там уже його
На час зав'язали.

Ой його зав'язали —
Дей же його кату!
Та й розбили Кобилиці
В Краснім Долу кату.

Вони його зав'язали
Тонкими линвами
Та й займили у Сторонець
Долів облазами.

Як пригнали у Сторонець,
Стали перед пана:
«Та не файна, Кобилице,
За тя пішла слава».

Ой сходяться усі панки,
Сходяться всі лісні

Та й убили Кобилицю
В підкови залізні.

Ей, пане Джурджоване,
Вся твоя Віжниця!
Погибає у Чернівцях
Лукин Кобилиця.

Ой, пане Джурджоване,
Продай сірі воли
Та відкупи Кобилицю
Із тої неволі.

Ой ріжуть сірі воли,
Жовніри ся ділють,
А Джурджован, то славний пан,
Нічо' 'му не вдіють.

Ци ви чули, люди добрі,
Таке дозволінне?
Звоювали Путилову
В велике говінне.

Звоювали Путилову
На всі штири часті,
Записали Путилову,
Що самі опришки.

Звоювали Путилову
В велике говінне
Та забрали барабульки,
Нема й на насінне!

ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ

(Пісня про Устима Кармалюка)

За Сибіром сонце сходить,
Хлопці, не зівайте,
Ви на мене, Кармалюка,
Всю надію майте!

Повернувся я з Сибіру,
Та не маю долі,

Хоч, здається, не в кайданах,
А все ж не на волі.

Маю жінку, маю діти,
Та я їх не бачу,
Як згадаю про їх муку —
Сам гірко заплачу.

Зібрав собі славних хлопців,—
Що ж кому до того?
Засідаєм при дорозі
Ждать подорожнього.

Чи хто їде, чи хто йде,
Треба їх спитати,
Як не має він грошей —
Треба йому дати!

Аж тут їде сам владика:
«А здорові, хлопці!»
«Ой довго ми вас чекали,
Благослови, отче!»

Ой вилічив сам владика
Сорок тисяч грошей,
Подивився кругом себе —
Все хлопці хороші.

Ой чи їде, чи хто йде,
Треба його ждати.
Ой прийдеться Кармалюку
Марне пропадати.

Ой прийдеться Кармалюку
Марне пропадати,
Бо немає пристанища,
Ані свої хати.

Асесори, ісправники
За мною ганяють,
Більше вони людей б'ють,
Як я гріхів маю.

Зовуть мене розбійником,
Кажуть — розбиваю.

Ще ж нікого я не вбив,
Бо й 'сам душу маю.

З багатого хоч я й візьму —
Убогому даю.
Отак гроші поділивши,
Я гріхів не маю.

Судять мене вдень і вночі,
Повсяку годину,
Ніде мені подітися,
Я од журби гину.

Чи хто їде, чи хто йде,
Часто дурно ждати,
Отак треба в лісі жити,
Бо не маю хати.

Пішов би я до дітей —
Красу мою знають:
Аби тільки показався,
То зараз впіймають.

А так треба стерегтися,
Треба в лісі жити.
Хоч, здається, світ великий,
Ніде ся подіти!

Прийшла туга до серденька,
Як у світі жити?
Світ великий і розкішний
Та ніде ся діти!

У неділю дуже рано
У всі дзвони дзвонять,
А мене, Кармалюка,
Як звірюку гонять.

Нехай гонять, нехай ловлять,
Нехай заганяють,
Нехай мене, Кармалюка,
В світі споминають!

ЖИВ ДОМА — ДОБРА НЕ ЗНАВ

Жив дома — добра не знав,
Пішов за Ковбаню,
З-за Ковбані до Ростова.
А в Ростові на базарі
В барабан пробили,
Щоб бурлаки безбілетні
В Ростові не жили.
По п'ять, по шість собирають,
Назад руки в'яжуть:
«Ідїть, хлопці, ви додому,
Бо вже не розв'яжуть».
Як вийду я з Таганрогу
На биту дорогу —
Стану, гляну, подумаю,
Чи іти додому.
Ой чи йти, чи не йти —
Час-години ждати...
Вийду я із Таганрогу
На биту дорогу,
Стану, гляну, подумаю,
Соберу я своїх хлопців,
Добрих молодців.
Ой ви, хлопці-молодці,
Що будем робити,
Що степ веселий,
Край далекий,
Та ніде прожити?
Будем багатих убивати,
А бідних награвдати
Та будем собі на той світ
Спасення заробляти!

БІДА, МАТИ, БІДА, МАТИ, БІДА З БІДОЧКОЮ

(Пісня про вбивство
пана Селівановича)

Біда, мати, біда, мати,
Біда з бідочкою,
Іде мати на лан жати
Разом із дочкою.

Заходжу я за постатьку:
«Поможи нам, боже,
Пресвятая неділенька —
Скарай його, боже!»
Піп у церкві, піп у церкві
Книжечки читає:
«Почему вас, християни,
До церкви немає?»
«Ой як та нам, добродію,
До церкви ходити —
Од неділі до неділі
Гонять молотити!
Чоловіки молотити,
Жінки кужіль прясти,
Малі діти до тютюну,
У папуші класти!»
Самі собі раду радять:
«Ходімо до пана,
Чи не стрінем прикажчика,
Стрінем отамана».
Да не стріли прикажчика —
Стріли отамана:
«Вернітеся, вражі люди,
Бо будете биті!
Вернітеся, вражі люди,
Бо будете биті,—
Чоловіки молотити,
Жінки кужіль прясти!
Чоловіки молотити,
Жінки кужіль прясти,
Малі діти до тютюну,
У папуші класти!»
У Києві вогонь горить —
По цім боці димно;
Як убили Саливона —
Усім панам дивно!
У Києві вогонь горить —
По цім боці душно;
Як убили Саливона —
Усім панам скушно.
У Києві вогонь горить —
По цім боці жарко;
Як убили Саливона —
Усім панам жалко.
У Києві на дорозі

Розсіпані карти;
Оце тобі, Саливоне,
Мужицькїї жарти!
В його дочки Мар'яночки
В подолах мережки;
Куди тягли Саливона —
Кров'яная стежка.
В його дочки Анюточки
На голові стрічка;
Де сховали Саливона —
Кров'яная річка.

ОЙ ЛЕТІЛА ЗОЗУЛЕЧКА ПОНАД ГОРИ Й СЕЛА

(Пісня про скасування кріпацтва)

Ой летіла зозулечка
Понад гори й села;
Чогось наша громадочка
Смутна й невесела.

Ой летіла зозулечка
Та й стала кувати;
Ой сходися, громадочко,
Щось маю казати!

Щось я маю вам казати
Та ще й говорити,
Не будете, люди добрі,
Панщини робити!

Ой кувала зозулечка,
Кувала й кувала,
Та як тая панциночка
З села утікала.

Ой летіла дика качка,
Сіла в очереті,
Ой тікала панциночка
Від панів в вереті...

Як тікала панциночка,
Аж гори тряслися,
А за нею вражі ляшки:
«Панцино, вернися!»

Ой тікала панциночка
Горами й лісами,
А за нею два ляшечки —
Оба з паличками.

Догонили панциночку
На залізнім мості:
«Ой вернися, панциночко,
До нас на рік в гості!»

«Доти я вам була винна,
Доти вам робила,—
Громада 'ня відправила —
Вступити м повинна!»

Покидайте, мосце-пане,
Ту гербату пити,
Беріть ціпи й граблі в руки
Та йдіть молотити!»

«Ми не вмієм молотити,
Наші жінки жати...»
Мацу-мацу по кишенях —
Нема ся чо' взяти.

Доки були пани, пани —
Нагай за плечима,
А тепер в них білі воші
З чорними очима.

ОЙ ВИОРЮ Я НИВКУ ШИРОКУЮ

Ой виорю я нивку широкою
Та посію хмелю високого,
Та нароблю пива солодкого,
Та зберу я роду багатого,
Та запросю сестру багатую,
Та запросю сестру убогую,—

По багату сестру коні пошлю,
По вбогу-небогу посла пошлю!
Багата сестра кіньми їде,
А вбога-небога пішки йде;
Багата сестра край стола,
А вбога-небога край порога;
Багата сестра в злоті, кармазині,
А вбога-небога в сіренькій свитині;
Багата сестра мед-вино п'є,
А вбога-небога слізоньками лле:
«Якби ти, сестро, така, як я,
То там би сиділа, де і я!»
Іде брат до комори —
Наступив сестрі на босі ноги:
«Оступися, сестро, із дороги,
Які твої страшні сильно вбори!»
«Що я тобі, брате, провинила,
Що тобі дорогу заступила?»
«Якби ти, сестро, жупан мала,
То би з нами пила і гуляла;
Якже ти, сестро, в сіренькій свитині,
Наробила страму всій родині!
Ой якби ти, сестро, не спала,
Якби рано вставала,
Великі кужелі навивала
Та свою скриню наповняла!»
«А я, брате, рано устаю,
Великі кужелі навиваю,
Великі кужелі навиваю
Та чужую скриню наповняю!»
«Десь ти, сестро, та й не робиш,
Що ти до мене в гості боса ходиш!»
«Ой роблю я, брате, більше тебе,
Та не маю тої долі, що у тебе».
Пішли сестри у лісочок
Та й подали голосочок;
Як гукнула сестра багата —
Обізвалась доля добрая:
«Чи ти ті жупани поносила,
Бо я тобі вже других нашила!»
Як гукнула сестра убогая —
Обізвалась доля недобрая:
«Чи ти всі мички вже попряла,
Бо я тобі других наприймала!»

СТАНОВІТЬСЯ, БРАТЦЯ

Становіться, братця,
Помолимося богу,
Діждемо покрови —
Підемо додому!
Приходим додому —
Вже й пізненько,
Нераненько:
«Ой одчини, ненько,
Перегріти серденько!»
Ненька одчиняє,
Важенько зітхає,
Діток своїх проклинає:
«Де літо робили
Та не було чутки й вісти,
А на зиму прийшли
Готового хліба їсти».
«Ой годі нам, мати,
Сим же докоряти —
Ми весну почуєм
Та вп'ять помандруєм.
Ой, коли б ти, мати, знала,
Яке лихо в дорозі,
Що перетрясешся
На лютім морозі.
Що перетрясешся
На лютім морозі,
На чумацькім возі,
В далекій дорозі...»
Ой казали хлопці
В Басарабію йдучи,
Що будем носити
З китайки онучі...
Онучі з китайки,
Чоботи сап'янці;
Ми йшли по морозу,
Поморозили пальці.
Ой писали басарабці
Та до наших хлопців листи:
«Ой ідіть, колтавці,
Та до нас риби їсти!»
Наші хлопці назад
Листи одписали:
«Ой брешете, басарабці,

Ми у вас бували,
Так кулішем годували,
А ще так бувало,
Що й кулішу не ставало!»

ЯК У КАРЛІВЦІ НА ЗАВОДІ

Як у Карлівці на заводі
Нема коней, ні волів,
Йдуть машини без парів,
Машиністи без штанів,
Усі косі, усі босі,
Усі курять папириси.
Як в Карлівці хлопці модні —
Тиждень весь сидять голодні.
Як наварять нам борщу —
Хоч собаці відтащу,
Як укинуть барана —
Тільки кісточка одна,
Ми кісточку обгризем,
На роботу рано йдем;
Із роботи пізно йдем,
Дрібненькії сльози ллєм.
Як прийду я та в [контору]:
«Дай, хозіяїне, роцот!
Ми додомочку підем
І на той рік не прийдем!
І собаку прив'яжем,
По всьому селу закажем,
Щоб собака не одірвався
Та в Карлівку не попався,
Бо в Карлівку попадеться —
Много горя набереться!»

ОЙ КАНАДО, КАНАДОЧКО, КАНАДО-НЕБОГО

(Пісня про еміграцію в Канаду)

...Ой Канадо, Канадочко,
Канадо-небого!
Зрадила ти з Буковини
Газду не одного.

Ой Канадо, Канадочко,
Та й ти, Манітобо,
Жие в тобі руський нарід,
Як тая худоба.

Ой Канадо, Канадочко,
Чого 'сь так зрадлива?
Не з одного 'сь господаря
Тут драба зробила.

Ой тут в літі дні горячі,
А ночі студені,
Через то тут наші люди
Ходять засмучені.

Ой тут в літі дні горячі
І сонечко гріє,
На другий день мороз свисне,
Аж земля біліє.

Тут гадають наші люди,
Що будуть панами,
А вони тут на роботу
Всі ідуть з торбами.

Ой тут наші руські люди
З фарми не вживають,
Лишень ходять по Канаді
Роботи шукають.

Ой Канадо, Канадочко,
Чо' 'сь така немила?
Бодай ти ся, ти, Канадо,
Нікому не снила.

Ти, Василю Палагнюку,
Приятелю рідний!
Не їдь, не їдь до Канади,
Бо будеш облудний...

Ой Канадо, Канадочко,
Яка ти зрадлива,
Бодай ти ся, ти, Канадо,
Нікому не снила.

ВИПУСТИВ ЦАР МАНІФЕСТ

Випустив цар
Свій маніфест —
Всім мерцям свободу,
Живих під арест!

Не сумуй, робітник, —
Цьому прийде кінець,
Бо в царя не хватить
Грошей на свинець.

Цар Олександр третій —
Винний торговець,
А синок Миколка —
П'яний, як отець.

Не сумуй, робітник, —
Цьому прийде кінець,
Бо в царя не хватить
Грошей на свинець.

НУ-БО, ХЛОПЦІ, ПОВСТАНЬМО

Ну-бо, хлопці, повстаньмо,
Годі, годі спати,
Годі катам на поруги
Себе віддавати!
Бо соромно на світ ясний,
На людей дивиться,
На тих людей безпритульних,
Що нема де дітсья.
Та людина ошарпана,
Друга зовсім гола...
Ой боже ж мій милосердний,
Така царська воля!
Пани, знай, п'ють-гуляють
В золотих палатах
Та не знають, що дітсья
У мужицьких хатах.
Ну-бо, хлопці, повстаньмо,
Пора підоспіла!
Беріть, хлопці, хто рушницю,
Хто пістоль, хто вила!

Беріть, баби, макогони,
Дівки мотовила,
Беріть усі, хто що попав —
Ворогів на вила!
Не бійтеся, люди, смерті —
Душа не загине!
За таке велике діло —
Уперед ми сміло!

ТО НЕ ВІТЕР, ТО НЕ СИЛЬНИЙ

(Пісня про збройне Грудневе
повстання 1905 року в Москві)

То не вітер, то не сильний
Трощить ліс, ламає,—
То Дубасов божевільний
Москву усмиряє.
Зібрав драгунів, козаків,
Викотив гармати
Та й давай «бунтовщиків»
Усмирять, карати:
«Та щоб знали, помітали,
Бунту не робили,
Та щоб з красними флагами
В Москві не ходили!
Ми із вами, молодцями,
Шуткувать не станем,
А кулями та штиками
Кориться заставим!»
Ой затріщали, загуділи,
Заревли гармати,
Полетіли, засвистіли
Шрапнель і гранати.
Ой сумно було дивитися,
Що тоді робилось —
Із балконами світлиці
Тріщали, валились.
Люди з ляку, куди влучив,
Стрімголов тікали.
На вулиці ж їх ще дужче
Кулі доганяли.
Шибки в вікнах дзенькотіли,
Вся Москва тряслася,

І кров всюди червоніла,
І всюди лилася.
А в адмірала усмирять
Розходились руки:
«Коли карать, так карать!»
І знай з гармат грюка.
І вість усюди рознеслася
Про криваву драму,
Що над Москвою стряслася
Недавніми днями...

КУВАЛА ЗОЗУЛЯ НА СПАСА РАНЕНЬКО

Кувала зозуля
На спаса раненько,
На спаса раненько
Та ще й жалібненько.
Ой то ж не зозуля,
То рідная мати,
Вона виряджала
Сина у солдати:
«Я думала, сину,
Невісточку брати,
А ти ідеш, сину,
В нещасні солдати!»
Кувала зозуля,—
На яворі вбита;
Австрійська земля
Солдатами вкрита!..
На самого спаса
У бій ми вступили,
Тернопіль забрали,
А Львів захопили.
Тернопіль забрали,
А Львів захопили,
А під Перемишлем
Життя положили!
Ой там на Карпатах
Висока могила,
Ой там скоронена
Вся наша дружина.
Коли б мати знала,
Яке нам тут горе,

Вона б переплила
Через синє море;
Коли б мати знала,
Яка нам тут біда,
Вона б переслала
Горобчиком хліба;
Горобчиком хліба,
Синицею солі;
Ой боже наш, боже,
В якій ми неволі!

КАРПАТИ, КАРПАТИ, ВЕЛИКІЇ ГОРИ

Карпати, Карпати,
Великії гори,
Ой бодай би вас, Карпати,
Затопило море!
Море затопило,
Хвилями розмило,
І солдатське біле тіло
Та й оживило.
Солдате-москалю,
Де ти почиваєш,
За рединою своєю
Чи ти не скучаєш?
Ой не скучав,
Ще й скучати не буду,
Ох я ж того Перемишля
Повік не забуду!
Ой я ж його не забуду,
Не забуде й братство,
Що по світу розлетілось,
Немов тес птаство.
Ой ти, орле, птах великий,
Високо літаєш,
В бурі злії, в вітри буйні
На горі сідаєш;
В бурі злії, в вітри буйні
На горі сідаєш,
На неправду ту велику
Давно ти зглядаєш.
Ой злети ж ти на ті гори,
Подай клич ти братству,
Хай за правду підійметься
В околицьніх царствах!

А В ТІМ РОКУ ВІСІМСОТНІМ ДЕВ'ЯТДЕСЯТЬ П'ЯТИМ

А в тім року вісімсотнім дев'ятдесять п'ятім
Вийшла пісня з Бразилії, — варт її перейняти.
В Бразилії дають ґрунта, ліси, гори й скали —
В Галичині люди плачуть: вже ж ми тут пропали!
Зачали агенти тут фальшиво писати,
Взяли в Галичині народ бунтувати.
В Бразилії край великий, там не єсть біда,
Но на один кілометр сусід від сусіда.
Зачали ся люди в чужий край вибирати,
З фаміліїв своїм ближнім зачали ся прощати:
«Прощаєм вас, браття, сестри, ми од вас від'їжджаєм,
Як нам тамка буде добре, то ми й за вас питаєм.
Прощаєм вас, тату й мамо, ви не плачте за нами,
Як нам тамка буде добре, то й будем до вас писали.
І прощаєм вас, сусіди, ваші любі пороги:
Вже не будуть приходжали без вас білі ноги.
Бувайте нам всі здорові, ми від вас од'їжджаєм —
На Йосафата долині то там ся всі привітаєм!»
Чула тоє бідна вдова, взяла думку думати,
З дрібненькими діточками взяла ся там вибирати.
Виїхали на край села — там церков при дорозі;
Дрібні діти ревне плачуть: «Ой ще, мамо, до бозі!»
Приїхали перед цвинтар — там могила зачата;
Дрібні діти ревне плачуть: «Ой ще, мамо, до тата!»
Прийшли до могили, на гробі повклякали.
Припавши всі враз до гробу, жалібненько заплакали:
«Змарнувала мама нашу рідную хату,
Провадить нас в чужі краї — та не дайте ж нас, тату!»
Прийшли від могили, на вагон посідали,
Свого краю рідненького дрібні діти жалували:
«Ой жаль нам вас, звізди, котрі сьте нам світили,
І ще нам жаль за стежками, по которих єсьмо ходили.
Жаль нам тебе, сонце, місяць, котре ти нам світило,
І жаль нам тя, свята земле, а котора сь нам кормила.
І ще нам жаль за лісами, котрі май окрашали,
Але й нам жаль за пташками, тії, котрі нам співали!»
Приїхали аж до моря, на окрент посідали,
Зірвалася сильна буря, всі зо страху омлівали.
Приїхали на сухий льонд та й до нас написали,
Правовірні християни свого краю жалували:

«Бувай нам здорова, любая Українонько!
Ото сьмо тя опустили, наша мила родинонько!
Бувай нам здорова, любая Україно!
Там то м тя опустив, рідная хатино!
Там то м тя опустив, рідная хатино,
Котра съ мене виховала, як я був дитинов.
Погадай си, брате, а як ми од'їжджали —
Тільки на добраноц руки смо си дали.
Коби ти знав, брате, як то нам тутка горе:
Ми днів двадцять вісім їхали сьмо через море.
Коби ти знав, брате, як то в морі плавати:
Ні одного птаха нігде не видати.
Коби ти знав, брате, яка то в морі біда:
Як їм вглянув птаха, то м казав, же сусіда.
Опишу вам, браття, о своїй пригоді,
Як нас сонце пекло на той страшной воді.
Так нас сонце пекло, як той вогонь пекельний.
Каждий з нас на шифі лежав як смертельний.
А хто вмер на шифі, то його не ховали,
Но камінь до шиї, до води його пускали,
Ви вже, браття, спите тут во своїй хатині,—
Нам ще сонце світить тут чотири години.
А як тромба морська а з опівночі біла —
Не одна ся шифа в воді затопила.
Ото правда щира, що я вам повідаю,
Як ми не вірите, то на бога ся здаю.
Послухайте, браття, моїй проповіді:
Но не виїжджайте до тої страшної біди!
Ми до вас повернем в часі, добрії люди —
Як нас бог спровадить а без жадної згуби.
В Бразілії край веселий, там в нім можна бути,
Но науки, слова божой ні відправи не чути.
Агенти нас подурили: «Ксьондзи поїдуть з вами».
А ми сі тут так лишили, яко діти без мами.
В Бразілії люди то за бога не знають,
В неділю, дзвона не чувши, вже до кави сідають.
В Галичині святі люди: самі ся ратують,
А сповідев, сакраментом царство си готують.
В Бразілії край веселий, там в нім можна жити,
Може, нам там буде добре, тільки тра притерпіти.
Може, нам там буде добре, тільки тра притерпіти,
Як ми добра не діждаєм, то бодай хоць наші діти.
Тільки тре нам притерпіти до котрогось часу...
Ліпше було з'їсти дома хоць без хліба квасу.
Тут не хтіли наші жінки припічка білити,

Тепер мусять по-циганськи на пляцу палити.
Тут не хтіли наші діти хатів замітати,
Тепер мусять в дерев'яних будах привикати.
А хто хоче бразилійську туя пісню співати,
Нехай присяде хвіст на лаві, не врушиться в хати...»

У МОЛОЧКАХ НА ФІЛЬВАРКУ

(Пісня про забастовку
в Молочках)

У Молочках на фільварку
Зробили це диво,
Змовилися всі скарбові
В забастовку живо!
Федорівський з Єденацьким
Стали міркувати,
Як то тоді в скарбу буде,
Що хотять бастувати.
Що то далі має бути,—
Економ не знає,
Приказує робітнику:
«Хай коня сідлає!»
А робітник почув вчора,
Батраки говорять,
Що сьогодні на льду панським
Забастовку втворюють.
Заказує той робітник
В сани запрягати
Та й їхати всім до ставу
Панам лід рубати.
Нарубати по дві хури
Треба дати поки,
Бо не зробиш забастовки
Ще й бог знає доки.
От випрягли зараз коні,
Стали бастувати,
А на село посланцями
Дали людям знати.
Пішла мова по Молочках,
Що на селі сталось;
Що зроблено батраками,
Все село дізналось.
То й відразу зібралися
Судити-радити,

Що вже мусить пан Замойський
Багацько платити.
«Тримаймося, люди, кріпко
Як душа і тіло,
Наставляймо повномочних,
Щоб брались за діло!»
Аж десь взявся Андрій Дранка
З Петром Молдованом:
«Слушайте нас, люди добрі,—
Мужик буде паном!»
В самій чайній зібралися,
Сходом приказали:
«Хай будуть повномочні,
Щоб в двір не пускали!
Скарбовикам по гарцеві
Треба з хати дати,
Бо голодний без роботи
Мусить пропадати.
Поденному карбованця
Пан дає в цю пору,
Тоді пани усунуться,—
А мужик піде вгору!»
Зробилася суматоха,
В селі гурби ходять,
А гуменний з економом
Чуть з ума не сходять.
Упорати воли й коні
Вже самим це треба,
А найняти поденщика —
Хоть скинь, боже, з неба!
Придумали таку штуку:
«На села пошлімо,
Заплатимо гроші добрі,
Робочих наймімо».
В Ігнатівку поїхали,
Привезли три хури,
А їм кажуть повномочні:
«Щадіть, люди, шкури!»
Злякалися чужі люди
Та живої смерті
І драпнули із Молочок,
Як понесли черті.
А мужики в селі гордять:
«Не жаргуйте з нами!
Незабаром, за днів кілька,

Зробимось панами...»
Вже приїхав пристав в село
Людям толкувати:
«Киньте це все, бо будете
В тюрмі пропадати!»
Минув тиждень, приїхало
Сорок п'ять барбосів
Та й забрало повномочних —
Наших миноносів.
Поїхали до палацу,
Щоб більш розпитати,
Що робилось тут, в Молочках,
Винних пошукати.
Чорт їх знає, що локаї
Там їм говорили,
А мужики перед палацом,
Як ворони, вкрили...
Один стражник каже людям:
«Якого ви дідька!»
А люди так підступають,
Що аж тріщить фіртка!
«Що це ви тут наробили,—
Це все ні по чому,
Як візьмем ми гарапники —
Наженем додому!»
«Додому ми сами втрапим! —
Тут люди сказали,—
А пускайте лиш тих самих,
Що ви похватили!
Арештуйте вже ви всіх нас —
Це одна між нами рада,
Не винні тут людей кілька —
Винна вся громада...»

ПРИМІТКИ

У збірник увійшли найхарактерніші, найяскравіші за своїми ідейно-художніми особливостями думи та історичні пісні. З основних сюжетів дум (всього налічують близько 60-ти) відібрано 26, які подано в одному варіанті. По одному запису подаються також пісні, переважно такі, що відтворюють конкретні історичні події. Думи та пісні упорядковані за історико-тематичним принципом.

Назви, імена та малозрозумілі слова пояснюються в коментарях.

При підготовці текстів були використані такі видання: Українські народні думи та історичні пісні (Упоряд. П. Д. Павлій, М. С. Родіна, М. П. Стельмах.— К.: Вид-во АН УРСР, 1955; Історичні пісні / Упоряд. І. П. Березовський, М. С. Родіна, В. Г. Хоменко.— К.: Вид-во АН УРСР, 1961; Украинские народные думы / Состав. Б. П. Кирдан.— М.: Наука, 1972; Думи / Упоряд. О. І. Дей.— К.: Дніпро, 1982. (Далі при посиланні на ці видання зазначається лише рік і сторінка.)

Козак Голота. Записано в першій половині 50-х років XIX ст. від кобзаря Архипа Никоненка з с. Оржиця, Лубенського повіту, Полтавської губернії.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 5—7. Дума відома в багатьох варіантах. Це один з найдавніших творів українського епосу, що висвітлює подію другої половини XVI ст.— заселення козаками земель у гирлі Дунаю.

Голота — тобто бідняк, незаможник, узагальнений поетичний образ запорожця.

Поле Киліїмське — біля м. Кілії (нині райцентр Одеської обл.) в нижній течії Дунаю.

Шляхом... гординським (ординським) — шлях, яким ходили на Україну татаро-турські орди.

Шапка-бирка — шапка з овечої шкіри.

Волоки — зав'язки до постолів.

Валові — з грубих, товстих ниток.

Баша, паша — турецький вельможа.

Шлик — шапка з загнутим назад верхом.

Присішки — стремена.

Келеп — старовинна зброя, палиця з металевою ручкою.

Федор безродний, бездольний. Записав 1879 р. М. В. Лисенко від кобзаря Остапа Микитовича Вересая з с. Калюжинці, Прилуцького повіту, Полтавської губернії.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 34—36.

Федор безродний — епічний персонаж дум.

Джура — козацький слуга, товариш, помічник.

Барзе — дуже.

Військо дніпрове — військо запорозьких козаків.

Базалуг — йдеться про Базавлук, праву притоку Дніпра.

Персть — ґрунт, земля.

Ушкал — розбійник.

Ледай-кому — будь-кому.

Тягеля — верхній козацький одяг.

Пищаль — давня вогнепальна рушниця з довгим стволом («семип'ядка»).

Сокіл і соколя. Записано 1873 р. від кобзаря О. Вересая з с. Калюжинці, Прилуцького повіту, Полтавської губернії.

Друк. за вид.: Думи.— 1982.— С. 45—46.

Алегорична дума часів татаро-турецьких нападів, коли молодь і дітей забирали в ясир, продавали на невольничих ринках або за великий викуп звільняли з неволі.

Невольницький плач. Записано на Харківщині від М. Ригоренка. Опублікував Б. Грінченко у збірнику «Думи кобзарські» (Чернів. — 1897). Друкується за цим виданням.

Цикл «Невольницькі плачі» налічує більше 20 варіантів.

З 1475 року, відколи турки захопили Чорноморське побережжя, почались часті напади на Україну. Бранцям випікали розпеченим залізом тавра і продавали на невольницьких ринках.

Потреба — битва, бій.

Сириця — сиром'ятна, недовироблена шкіра.

Яничари — каральні війська в султанській Туреччині, що відзначалися особливою жорстокістю.

Таволга — лугова рослина, з стебла якої в старовину робили канчуки і шомполи для рушниць.

Двох братів невольників пісня. Записано П. Д. Мартиновичем від Мотрони Бондаренчихи (Гнатихи) з Кам'янки у 90-х роках ХІХ ст. З архіву УФЕ, ф. ІІ—4/611.

Маруся Богуславка. Записано в першій половині 50-х років ХІХ ст. від кобзаря Ригоренка в с. Красний Кут, Богодухівського повіту на Харківщині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 56—58.

Дума про визволення невольників з турецької неволі українською полонянкою, дружиною турецького вельможі, відома в багатьох варіантах.

Маруся Богуславка — поетичний образ. Ім'я героїні не встановлено (Богуславка, можливо, від міста Богуслав), проте цілком ймовірно, що в основі створення думи лежить історичний факт. Українські полонянки відзначались своєю красою, і деякі з них ставали дружинами татарських і турецьких вельмож (дружина Сулеймана I — Роксолана (XVI ст.), українкою була дружина Османа II (XVII ст.).

Самійло Кішка. Записано П. Лукашевичем в 1832 р. від кобзаря Івана Стрічки на Полтавщині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 39—48.

Самійло Кішка — постать історична. Кішка — запорозький кошовий, брав участь у походах проти султанської Туреччини. Про нього є відомості в козацьких літописах, у яких говориться, що Кішка був кошовим перед 1575 р., потрапив у полон, водив козаків у похід проти турків, брав участь у Лівонському поході і там помер у 1602 р. Похований у Каневі. Збереглися також його листи до короля Станіслава Жолкевського, які свідчать, що Кішка був кошовим у 1600—1602 рр.

Трапезонт — тепер Тробзон, турецький порт на Чорному морі, в минулому фортеця і невільницький ринок.

Опачина — велике весло, яким гребли кілька чоловік разом.

Киндяки — стрічки.

Габа — біла вовняна тканина.

Почвартаста — триста п'ятдесят.

Лях Бугурлак — від «потурнак», той, що потурчився.

Кефа — Кафа (нині Феодосія), в XV—XVII ст. великий турецький невільницький ринок. Тут завжди було близько тридцяти тисяч невільників.

До города Козлова — старовинна назва м. Євпаторії, в XVI—XVII ст. тут був турецький невільницький ринок.

Яриза — служник, посланець.

Ясини не вчиніте — тут: гамір, тривога.

Хорогови — знамена.

Тендрів острів — піщаний острів у гирлі Дніпра, стоянка запорожців.

Каюки — човни, видовбані з колод.

Облавок — борт судна.

Санджаківна — дочка санджака, старшого у військовому об'єднанні.

Семен Скалозуб — історична постать, наприкінці 1598 р. був осавулом, а пізніше кошовим запорозького війська.

На Межигірського спаса, на Трехтемирівський монастир, на святу Січову покрову — козацькі монастирі; перший — недалеко від Києва, другий — біля Канева, Черкаської обл.; Січова покроба — козацька церква в Запорозькій Січі.

Втеча трьох братів із города Озова, з турецької неволі.

Записано в 1916 р. від лірника І. Мережка в с. Чаплинка, Ново-московського повіту, Катеринославської губернії.

Друк. за вид.: Думи.— 1982.— С. 63—69.

Дума належить до шедеврів української епічної творчості, відома більш як в 50-ти записах і багатьох варіантах, в яких по-різному трактуються причина трагічної загибелі меншого та характери «середульшого» і старшого братів. У більшості записів підкреслюється жорстокість і бездушність старшого брата, який готовий позбутися меншого, аби тільки «батьківське хазяйство на дві часті паювати». В кінці думи він або розкаюється, або йде на обман батьків. Закінчується дума смертю всіх братів (як неминуча кара за зраду і злочин по відношенню до рідного), або батьківським прокляттям і смертю (чи вигнанням з дому) старшого сина. Є й інший варіант, в якому прокляття посилається «землі турецькій», що «розлучила брата із сестрою і мужа з жоною, товариша із товаришем», а страждання і почуття братів розкриваються з винятковими ліризмом і психологічною майстерністю.

Отаман Матяш Старий. Записано від кобзаря Івана (Стрічки) на Миргородщині в першому десятиріччі ХІХ ст. Дума відома в одному записі.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 14—15.

І. Каманін зауважував, що в актах 1596 р. згадується Матяш, який брав участь у козацькому повстанні на Волині, але чи пов'язана ця історична постать із думою — невідомо.

Устя Самари — Бугу — місце, де впадає річка Савранка (за народною вимовою — Самарка) в Південний Буг.

Семенів козацький ріг — півострів у Південно-Бузькому лимані поблизу Дніпровського лиману.

Кайнарська долина — можливо, низина при впадінні р. Савранки в р. Реут, притоку Дністра.

Козак нетяга Фесько Ганжа Андибер. Записано П. Кулішем на початку 50-х років ХІХ ст. від кобзаря Андрія Шута з с. Олександрівка та Андрія Бешка з с. Мена на Чернігівщині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 73—77.

Дума розкриває гостросоціальний конфлікт між козацькою голою і старшиною — «дуками-сребрянниками», що захопили «всі луги й луки». Належить, очевидно, до другої половини — кінця ХVІІ ст., після визвольної війни 1648—1654 рр., коли визискувачами народу стали вже й свої, українські пани, хоча є й інші припущення щодо часу створення думи.

Дума відобразила віру народу в гетьмана — захисника знедолених, віру в кінцеву соціальну справедливість.

Фесько Ганжа Андибер (Дендиберя за іншими редакціями) — гетьман запорозький — поетичний образ. Дослідникам не вдалось встановити можливий прототип героя думи — ватажка козацької голоти в боротьбі проти панів та козацької старшини. Гетьмана Ганжі Андибера на Україні не було.

До города Килії прибуває — очевидно, перенесено з думи про козака Голоту (як і опис бідняцького вбрання) — дія відбувається не на турецькій землі, а на Україні.

Розмова Дніпра з Дунаєм. Дума записана в одному варіанті на початку XIX ст. на Полтавщині від кобзаря Івана.

Друк. за вид.: Думи.— 1982.— С. 79.

Незвичайність форми, давність деяких мовних виразів змушувала дослідників вважати думу або підробкою, або дуже давнім твором. Є припущення, що в думі розповідається про похід козаків на Північний Кавказ в середині XVI ст.

Город-цар — Царград, Цареград, Царгород — давня назва Константинополя (тепер Стамбул).

Очергою — колом.

На черкеській горі — на Північному Кавказі, тобто де жили черкеси.

Смерть козака бандуриста. Висловлювалось припущення, що дума — літературного походження. Вперше її було записано в 1851—1852 рр.

Поданий запис — 1926 року. Кобзар Дем'ян Гаврилович Симоненко з с. Стільне, Березнянського р-ну, Чернігівської обл. перейняв текст думи від кобзаря Михайла Степановича Кравченка з с. Великі Сорочинці на Полтавщині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 97.

Про Сулиму, Павлюка ще й про Яцька Острияницю. Записано в 1928 р. в Харкові у Центральному селянському будинку від кобзаря Петра Семеновича Дривченка.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 85—87.

Дума про селянсько-козацькі повстання 70-х років XVII ст.

Курінний Сулима — Іван Сулима, гетьман Запорозької Січі на початку 70-х років XVII ст. Під його керівництвом запорозькі козаки підняли в 1635 р. повстання проти польської шляхти, взяли польську фортецю Кодак і зруйнували її.

Отаман Острияниця, Карпо Скидан, Павлюк — керівники козацько-селянських повстань на Україні 1637—1638 рр.

Конецпольський, Потоцький — польські магнати.

Боровиця — село Чигиринського р-ну, Черкаської обл.

Іван Богун. Записано в 1928 р. від 86-річного садівника Івана Чаловського з с. Рясне, Краснопільського р-ну, Сумської обл.

У 1854 р. А. Метлинський у своїй збірці «Народные южнорусские песни» опублікував уривок думи про І. Богуна, записаний П. Кулішем від кобзаря А. Шута.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 115—116.

Дума змальовує оборону м. Вінниці в лютому—березні 1651 р. видатним народним героєм, сподвижником Богдана Хмельницького, Іваном Богуном. Польське військо не здолало тоді міста. Обороняючись, Богун заманив шляхту в ополонку, покривши розбитий лід на Бузі соломкою. На допомогу Богунові Хмельницький послав військо на чолі з полтавським полковником Мартином Пушкарем та уманським полковником Осипом Глухом.

У Вінниці на границі — м. Вінниця 1651 р. була кордоном з польськими військами.

Під обителем — монастирем Кальницьким — тут монастир вінницький, який Богун перетворив у фортецю.

Хмельницький та Барабаш. Записав П. Куліш на початку 50-х років XIX ст. від кобзарів Андрія Шута і Андрія Бешка на Чернігівщині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 94—98.

Здобуття універсалів Хмельницьким — центральний епізод думи. В козацьких літописах є згадка про приховані Барабашем королівські універсали з козацькими привілеями.

Всі постаті, названі в думі, історичні. Сам Хмельницький змальовується в думі неоднозначно: він турбується за долю народу, за «віру християнську», і разом з тим хитрий, підступний, жорстокий.

Барабаш — Іван Барабаш, черкаський полковник, у 40-х роках XVII ст. перебував на службі у польського короля. Був призначений гетьманом у 1646 р. В 1648 р. реєстрові козаки, яких вів Барабаш по Дніпру проти військ Хмельницького, повстали, убили Барабаша, а самі під проводом Філона Джалалія приєднались до Хмельницького.

Клиша білоцерківський — якого саме Клишу оспівує дума, не встановлено: з історичних джерел відомий полковник Клиша (1637 р.), а також Клиша — який у складі посольства Хмельницького у лютому 1648 р. Їздив до кримського хана Іслам-Гірея III.

Радислав — польський король Владислав IV (перша половина XVII ст.).

А ти, Хмельницький, у городі Чигирині хоть писарем військовим — Хмельницький в 1637—1638 рр. займав посаду військового писаря козацького реєстрового війська. Після придушення польською і українською шляхтою селянсько-козацьких повстань 1637—1638 рр. був понижений у посаді і призначений чигиринським сотником.

Крачевський — Станіслав Кричевський, чигиринський полковник, друг Хмельницького, брав участь у визвольній війні на боці Хмельницького, який призначив його київським полковником.

Максим ольшанський — Максим Кривоніс (Перебийніс), один з видатних військових керівників і народних героїв визвольної війни 1648—1654 рр.

Мартин полтавський — Мартин Пушкар (Пушкаренко), полковник полтавський, помічник і сподвижник Хмельницького.

Іван Богун — народний герой, полковник вінницький і брацлавський, сподвижник Богдана Хмельницького.

Матвій Борохович — дослідники вважають, що це Матвій Гладкий — перший миргородський полковник, якого було скарано в 1652 р. за наказом Богдана Хмельницького за те, що він виступав проти обмеження козацького реєстру після Зборівської угоди.

Тогді-то у святий день, у божествений, у вовторник Хмельницький козаків... пробуджає — битва під Корсунем припала на зелені свята (трійцю) 15—16 травня 1648 р.

Хмельницький і Василій молдавський (Похід в Молдавію).

Записано на початку 50-х років XIX ст. від кобзаря Андрія Шута.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 120—123.

В основу думи покладені історичні події — походи козацьких військ на чолі з Хмельницьким у Молдавію в 1650, 1652 і 1653 рр.

Василій молдавський — Василь Лупул, молдавський господар (князь) середини XVII ст., спочатку спільник польських магнатів, але, переможений Хмельницьким, став його союзником і брав участь у боротьбі проти шляхетської Польщі.

Хвилецький — за думою, польський капітан, який служив у Лупула.

Іван Потоцький (король польський) — Микола Потоцький.

Город Сорока — місто на Дністрі. В серпні 1650 р. українські війська взяли цей важливий опорний пункт молдавського господаря Лупула, який був тоді союзником польської шляхти.

Город Січава — місто і фортеця Сучава, одна із столиць тодішнього Молдавського князівства в XVII ст.; тепер повітове місто в Республіці Румунія. В серпні 1653 р. військові частини Тимоша Хмельницького (сина Богдана Хмельницького) пробилися до Сучави, де були оточені війська Лупула, на той час союзника Богдана Хмельницького.

Ясси — місто на р. Прут, столиця Молдавського князівства в XVII ст.; тепер — повітове місто в Республіці Румунія.

Хотинь — місто Хотин на р. Дністер, тепер районний центр Чернівецької обл.; сюди втік Василь Лупул у серпні 1650 р., коли козацькі війська разом з татарськими частинами взяли обидві столиці тодішнього Молдавського князівства — Ясси і Сучаву.

Перемога Корсунська. Записано на початку 50-х років XIX ст. від кобзаря Ригоренка.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 101—103.

Дума змальовує велику історичну перемогу українського народу над польсько-шляхетською армією в травні 1648 р. під Корсунем, коли польські війська були розбиті вщент, а коронний гетьман Микола Потоцький взятий у полон і разом з М. Калиновським відданий Б. Хмельницьким «у подарунок» кримському хану.

Стеблев — тепер с. Стеблів Перший, Корсунь-Шевченківського р-ну, Черкаської обл.

Тузлук — сирівець, розсіл для риби.

...за річку Віслу до Полонного — тут переіменовано — Полонія (давня назва Польщі) на Полонне.

Про Хмельницького Богдана смерть, про Єврася Хмельниченка і Павла Тетеренка. (Про смерть Богдана Хмельницького).

Записав П. Куліш від кобзаря Андрія Шута на початку 50-х рр. XIX ст.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 137—140.

Відразу після смерті Богдана Хмельницького у 1657 р. рада козацьких старшин обрала гетьманом його молодшого сина Юрія (в думі — Єврась Хмельниченко). У 1660 р. молодий гетьман уклав угоду, так званий Слободипецький тракт, з польсько-шляхетським урядом про відрив України від Росії і повний її перехід під владу Польщі. Своїми діями Юрій викликав обурення серед народних мас та козацької верхівки. Зазнавши ряд поразок під час народних повстань, він склав гетьманську булаву в 1663 р. і постригся в ченці. Та в 1677 р. вже примкнув до турецько-татарської армії, спустошуючи разом з нею землі Правобережної України. У 1677 р. турецьким урядом був оголошений «гетьманом України». З того часу жорстокість Юрія набрала просто-таки патологічних форм. Його нелюдські вчинки обурили самих турків, і в 1685 р. в Кам'янці вони страшили «князя України».

Дума засуджує антинародну політику Юрія, висміює безславного нащадка гетьмана.

Луговський Іван — Виговський Іван, генеральний військовий писар при гетьмані Богдані Хмельницькому, після його смерті — гетьман України (1657—1659); в своїй політиці орієнтувався на шляхетську Польщу.

Тетеренко Павло — Тетеря Павло, переяславський полковник, пізніше гетьман Правобережної України (в 1663—1665 рр.), належав до козацької верхівки, яка прагнула до відриву України від Росії, був прихильний до польського короля.

Олексій Попович. Записано П. Мартиновичем 20 травня 1876 р. в м. Лохвиці, Полтавської губернії від кобзаря І. Кравченка-Крюковського.

Друк. за вид.: Украинские народные думы.— 1972.— С. 386—388.

Дума «Олексій Попович» має багато спільного з думою «Буря на Чорному морі», з билинами про Альошу Поповича і Садка.

Олексій Попович (Пирятинський) — поетичний образ мужнього воїна, який ладен принести себе в жертву заради врятування товаришів. Прізвисько Попович було досить поширене на Україні, воно часто зустрічається в літописах та історичних документах XVII ст. Добре відома, наприклад, в історії постать Івана Поповича, полковника Поволоцького, організатора повстання 1663 р. проти шляхти. Обложений зі своїм загоном в Павлочі об'єднаним військом шляхти і козацької старшини, яка присягалась на вірність королю і Речі Посполитій, Попович, щоб запобігти розоренню, добровільно з п'ятнадцятьма товаришами віддався в руки Тетері. 15 травня того ж року його стратили, а повстання придушили.

Грицько Зборовський — Григорій Зборовський в історичних документах не зустрічається. О. Дей вважав, що тут йдеться про Самуєля Зборовського, який в 1580-х рр. був посланий польським королем з дипломатичною місією в Запорожжя, а Г. Нудьга пов'язує історичну основу думи з морським походом 1581 або 1610 року.

Буря на Чорному морі. Записали П. Чубинський і О. Русов від кобзаря Остапа Вересая з с. Калюжинці, Прилуцького повіту, Полтавської губернії 1873 р.

Друк. за вид.: Украинские народные думы.— 1972.— С. 409—411.

Земля Грабська — очевидно, арабська.

Проводи козака до війська. Записано в 1851 р. від кобзаря І. Романенка з с. Британи, Борзенського повіту на Чернігівщині.

Друк. за вид.: Думи.— 1982.— С. 88—90.

Відноситься до циклу суспільно-побутових дум, об'єктом яких є соціально-моральні проблеми, питання побуту й родинних стосунків. Відомо десять записів цієї думи, зроблених протягом XIX ст.

Сестра і брат. Записав П. Куліш в 1854 р. біля Оржиці Лубенського повіту, Полтавської губернії від лірника Архипа Никоненка.

Друк. за вид.: Украинские народные думы.— 1972.— С. 329—331.

Івась Удовиченко, Коновченко. Записано П. Я. Лукашевичем в 1832 р. від кобзаря Івана Стрічки біля м. Ромни.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 23—32.

Дума прославляє подвиги молодого козака, удовиноного сина, і має мотиви, які проходять в багатьох народно-поетичних творах: шанування матері, застереження старших і досвідчених воїнів («Вдова Сірка Івана», «Отаман Матяш Старий» та ін.).

Филоне, корсунський полковник — кого змальовано в образі, достовірно не встановлено; є припущення, що йдеться про полковника Хвилоненка, учасника повстання 1638 р. під керівництвом Остринина та Гуня, або кропивнянського полковника Філона Джалалія, сподвижника Богдана Хмельницького.

Крилов — в XVI—XVII ст. місто і фортеця в гирлі р. Тясмин, притоки Дніпра, засноване гетьманом Дорошенком у 1615 р. Пізніше переіменоване на Новогеоргіївськ.

Браїлов — нині село Браїлів, Вінницької області.

Бідна вдова і три сини. Записали П. Чубинський і О. Русов у 1873 р. від кобзаря О. Вересая з с. Калюжинці, Прилуцького повіту, Полтавської губернії.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 216—220.

Одна з найпопулярніших дум, відома більш як у 50-ти записах. Тема моралі, сімейних відносин, непоштивого ставлення до матері, що карається богом і людським осудом, звучить в багатьох творах народної поезії.

Існує декілька варіантів дум: в одних мати прощає синам і повертається додому, в інших — не прощає або прощає, але не повертається. У варіанті, взятому до збірника, рішення матері залишається невідомим, дума закінчується висновком-повчанням кобзаря.

Про Сорочинські події 1905 року. Записав О. Г. Сластіон від автора думи — кобзаря Михайла Кравченка влітку 1906 р.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 313—315.

Дума розповідає про події, пов'язані з повстанням селян у с. Великі Сорочинці на Полтавщині у грудні 1905 року.

Безпосереднім приводом до повстання був арешт у Сорочинцях члена селянської спілки Г. Безвіконного. 18 січня селяни зібралися на мітинг, вивісили червоні прапори, роззброїли поліцію, заарештували пристава. Наступного дня в село прибув каральний загін. Під час збройної сутички було вбито командира карального загону і поранено двох козаків. Через два дні до Сорочинців прибув новий каральний загін з гарматами, яким керував Ф. Філонов. Над повстанцями було вчинено криваву розправу.

ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

Зажурилась Україна, бо нічим прожити.

Записано в середині XIX ст. в Новомосковському повіті, Катеринославської губернії.

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 82.

Пісня про лихо татаро-турецьких нападів. З часом пісня ззнала значних переробок. Очевидно, заключна частина її, яка відрізняється своїм оптимістичним настроєм, створена пізніше, перед остаточним звільненням чорноморських берегів з-під турецького поневолення — у другій половині XVIII ст.

За річкою вогні горять. Записано в 60-х роках XIX ст. в с. Грузьке на Київщині.

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 63.

Нехай йому із водою... Ось-ось чайка надо мною — ховаючись від татар, українські селяни іноді пірнали в річку і дихали там через очеретяну трубку. Чайки, кружляючи в тому місці над водою, викривали їх.

Оврамиха, стара мати, а три сини мала (Пісня про Овраменка).

Записано в 1887 р. від селянина Федора Книрика у с. Федорівка (нині Верхньохортицького р-ну, Запорізької обл.).

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 64—68.

Пісня розповідає про смерть козака, можливо, внаслідок порушення неписаних правил: за давнім звичаєм, останній син мав залишитися вдома з матір'ю і не йти на війну. Як свідчать давні історики, у козаків був суворий закон — зовсім не пити вина під час війни. Порушення його призводить до загибелі героя (як бачимо і в народних думках).

Овраменко — узагальнений образ українського воїна.

Тавань-город — в XVI ст. місто і переправа через Дніпро в районі сучасного Берислава, Херсонської області.

Город Келеберда — село на Полтавщині.

Соколику-сину! Вчини мою волю.

Записано відставним полковником Донського війська О. А. Мартиним в кінці 30-х рр. XIX ст. у с. Голодаївському (нині Ростовської обл.).

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 67.

Не жур мене, стара нене.

Записано Я. П. Новицьким на початку 70-х рр. XIX ст. на Подніпров'ї.

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 72.

Пісня про похід козаків у Крим.

У неділю рано-пораненьку (Пісня про Коваленка). Пісня із рукописного збірника Я. П. Новицького. Записана в 70-х рр. XIX ст. Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 77—78.

М. Максимович свідчить, що це зажнивна пісня часів татаро-турецьких нападів XV—XVII ст., яку часто співали волинські хлібороби.

Коваленко — узагальнений поетичний образ: В одних варіантах пісні він осліплений, в інших — йому зав'язано очі.

Ой вийду я на могилу (Пісня про Михая). Записано в середині XIX ст. в Галичині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 10.

В Цариграді на риночку (Пісня про Байду). Записано в середині XIX ст. в Галичині. Пісня має багато варіантів і співається в різних місцевостях України.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 16.

Байда — в історії особа невідома. Існує кілька думок щодо прототипу образу. Найбільш поширена пов'язує пісню з іменем князя Дмитра Вишневецького, засновника Першої Запорозької Січі на дніпровських островах Томаківка і Хортиця в середині XVI ст. Тут він зібрав загін козаків і запропонував свої послуги царю Івану IV. На чолі російських військ здійснив вдалий похід на Перекоп у 1658 р. Потім Вишневецький взяв Черкаси, Канів і обіцяв царю звільнити все Подніпров'я, та Іван IV, маючи надію на польський престол, не хотів війни з Польщею і повернув обидва міста Сигізмунду-Августу.

У 1563 р. Дмитро Вишневецький пішов від Івана Грозного й узяв участь у міжусобній боротьбі молдавських бояр, але був схоплений молдавським господарем Стефаном IX і відправлений до Константинополя, де загинув у муках з надзвичайною мужністю. Тогочасний польський історик М. Бельський свідчить, що «Вишневецького кинули з башти на гаки, вмуровані в стіни над морською затокою по дорозі від Константинополя в Галату. Вишневецький зачепився ребром за гак і так жив ще 3 дні, доки турки не забили з луків, не стерпівши його лихослів'я на Магомета».

Чому, кури, не поєте. Вміщена в рукописному «Збірнику Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові». Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 88.

Пісня відтворює часи татаро-турецьких нападів на західно-українські землі (очевидно, кінець XV — початок XVI ст.)

Кури — тут: півні.

Де ж ти, мій милий, виїжджаєш. Пісня з рукописного фонду ІМРЕ.

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 96.

Поетично змальована картина від'їзду воїна з дому. Пісня побудована в діалогічній формі: відповіді милого являють ряд метафор, типових для народнопісенної творчості: «дрібний дощик ліс, головоньку змиє», «в чистім полі травиця шовкова, то для мене постелька готова», «чорний ворон кряче, то й же мені могилу оплаче».

Славно було в Побережжі (Пісня про побережців).

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 68.

В основі пісні лежить дійсна історична подія XVII ст.— героїчна оборона м. Бершадь — козацької твердині на південному кордоні України, яка була зруйнована турками в 1617 р.

Побережжя — назва села біля м. Бершадь (на Вінниччині).

Луг — ліс на низині.

Палонка — паланка — укріплення з частоколу.

Кляла цариця, вельможная пані (Пісня про взяття козаками Варни).

Записано в першій половині XVIII ст. в західноукраїнських землях.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 80.

Гей, на біду, на горе. Записано в 70-х роках XIX ст. в с. Дударі на Київщині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 69.

Пісня періоду загострення боротьби українського народу з панською Польщею, пройнята гарячою синівською любов'ю до рідної землі, відчуттям спільності власної долі з долею всієї країни.

Великий Луг — плавні в нижній течії Дніпра, землі Запорозької Січі.

Ой з-за гори чорна хмара, мов хвиля, іде. Записано в 1942 р. Фросиною Андріївною Карпенко з с. Хороше, Петропавлівського району, Дніпропетровської обл.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 474.

Пісня про Івана Богуна, одного з видатних військових керівників визвольної війни 1648—1654 рр., котрий особливо прославився в обороні Вінниці, в битвах під Берестечком, Монастирищем, у поході на Молдавію. Пізніше, під час проведення Переяславської ради, він охороняв кордони України. Відзначався винятковою сміливістю і винахідливістю. В 1664 р. був розстріляний за наказом короля Яна Казимира.

Ой що то за крячок (Пісня про взяття Азова). Записано в середині XIX ст. на Чернігівщині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 83.

Пісня про взяття донськими й запорозькими козаками в 1637 р. старовинного слов'янського міста Азова на р. Дон, захопленого в 1471 р. турками і перетвореного ними в фортецю і невідільницький ринок. Щоб здобути Азов, козаки вдалися до хитрощів: під виглядом чумаків провезли в місто замість товарів озброєних воїнів. Остаточно відвойовано Азов у турків і приєднано до Росії в 1739 р.

Темна хмара наступила, став дощик іти (Пісня про розправу гололи з багачем).

Одна з найпоширеніших до нашого часу народних пісень.

Записана в багатьох варіантах. Цей запис зроблений М. В. Лисенком у 1876 р. в с. Вороньках на Полтавщині від П. Д. Мартиновича.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 71.

Ой на горі да жінці жнуть. Записано М. О. Максимовичем.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 82.

І досі це одна з найулюбленіших до нашого часу народних пісень.

Михайло Дорошенко і Петро Конашевич Сагайдачний — козацькі гетьмани першої чверті XVII ст., відомі своєю героїчною боротьбою проти турецько-татарської навали і польської шляхти.

І. Каманін вважає, що в пісні зображено конкретний похід козаків — хотинський 1621 р. За свідченням сучасника, козаки прийшли до місця битви спочатку з Дорошенком, а Сагайдачний знаходився тоді у Варшаві. Довідавшись про прибуття своїх козаків, він вирушив до них, але по дорозі наскочив на турецький табір і, поранений, змушений був переховуватись кілька днів у лісі.

Коли ж Сагайдачному вдалось нарешті добитись до своїх, козаки радо зустріли свого гетьмана, якого вважали вже загиблим.

Пізніше пісня перестала сприйматись як розповідь про конкретні історичні події, а стала бадьорим козацьким маршем, уславленням війська запорозьких козаків-оборонців рідного краю, і козацьких гетьманів, героїчні подвиги яких назавжди залишилися в пам'яті народній.

Розлилися круті бережечки. Записано на початку 70-х рр. XIX ст. в с. Мар'янівка, Єлисаветградської губернії.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 91.

Пісня була складена напередодні або на початку визвольної війни українського народу проти польської шляхти 1648—1654 рр.

Чи не той то хміль (Пісня про Богдана Хмельницького). Записано в 50-х рр. XIX ст. в Галичині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 92.

У бою під Жовтими Водами 6 травня 1648 р. українські війська під керівництвом Богдана Хмельницького здобули першу велику перемогу у визвольній війні 1648—1654 рр., яка й оспівується в пісні.

Золотий Брод, Золота Вода — поетична назва урочища Жовті Води (нині П'ятихатський район, Дніпропетровської обл.).

Хмельницький — Богдан (Федір, Зиновій) Михайлович Хмельницький (1595—1657) — гетьман Запорозької Січі і всієї України з 1648 р. Під його керівництвом українське військо здобуло ряд перемог над польською шляхтою і визволило більшу частину України. 8 січня 1654 р. на раді в Переяславі (тепер Переяслав-Хмельницький, Київської обл.) було проголошено про возз'єднання України з Росією, після чого скоро і завершилась визвольна війна. На раді була підписана угода, яка забезпечувала адміністративну та економічну самостійність України, проте ще за життя Хмельницького ця угода порушувалась. На другій (чорній) раді була підписана угода між московськими послами і Юрієм Хмельницьким, але вже зі значними обмеженнями проти угоди з Хмельницьким. А з 1666 р. московські воеводи, які взяли під свою владу українські міста і ввели військові загоны, почали переписувати населення і обкладати податками.

Засвітали козаченьки (Пісня про перемогу під Корсунем). Пісня відома в багатьох варіантах. Поданий текст записаний в 60-х рр. ХІХ ст. на Галичині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 99.

Одна з найпоширеніших пісень. В основі пісні — історична подія: перемога українського війська під керівництвом Б. Хмельницького під Корсунем 16 травня 1648 р., де військо польської шляхти було розбите, а його керівники — коронний гетьман М. Потоцький і польський гетьман М. Калиновський — взяті в полон.

Авторство пісні приписується дівчині з легенди Марусі Чурай, поетично змальованій Ліною Костенко в історичному романі у віршах.

Ой з-за гори високої (Пісня про Данила Нечая).

Записано в 50-х роках ХІХ ст. на Галичині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 111.

Пісня про одного з найулюбленіших народних героїв визвольної війни 1648—1684 рр. полковника Данила Нечая, непримиренного борця проти будь-яких угод з польською шляхтою. У лютому 1651 р. польсько-шляхетські війська під керівництвом гетьмана М. Калиновського порушили зборовську угоду і несподівано напали на с. Красне (нині Вінницької обл.), де на той час перебував Нечай з частиною свого війська. Нечай відважно боровся з переважаючими силами

ворога і загинув у цьому бою. Козаки перенесли тіло Нечая в замок, але через три дні замок був взятий шляхтичами. Розправившись з усіма живими, шляхта дико глумилась і над трупом. Про це й говориться в пісні.

Шпак — помічник Нечая.

Не дивуйтеся, добрії люди (Пісня про Максима Кривоноса та Богдана Хмельницького).

Записано в 60-х рр. XIX ст. на Галичині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 104.

Максим Кривоніс (Перебийнос) — перший полковник Богдана Хмельницького у визвольній війні 1648—1654 рр., хоробрий організатор селянських повстанських загонів, учасник походів під Львів і Замостя.

У пісні йдеться про розгром військ князя Єремії Вишневецького під Пилявцями, коли польські воєначальники покидали свої війська і тікали, переодягнувшись у селянський одяг. Ледь вдалось врятуватися від шаблі Кривоноса і самому князю.

За Дашевим, під Сорокою — Дашів (нині — райцентр Вінницької обл.); Сорока — селище, також могила (нині — в Дашівському р-ні).

Жовтий пісок — урочище Жовті Води.

По Слун наше, по Костяну могилу — маються на увазі західні межі районів, визволених загонами М. Кривоноса.

Ой усе лужком та все бережком (Пісня про смерть Кривоноса). Записано М. В. Лисенком в 80-х рр. XIX ст. від селянина Бібика з хутора Лесевичів (нині — Оржицького р-ну, Полтавської обл.).

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 106.

В народній пам'яті Кривоніс залишився легендарним героєм, обов'язковим учасником всіх перемог українського війська, наділений надзвичайною силою і спритністю. В народній поезії він нерідко змальовується учасником подій, які вже відбувались після його смерті (М. Кривоніс помер у 1648 р. від чуми, а не в бою, як розповідається в пісні).

Ой що то за хижка.

Записано в 50-х роках XX ст. у Воронежській губернії.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 108.

Переробка хорової пісні — сатира на лютого ката українського народу князя Єремію Вишневецького і його військо, майстерно обложено повстанцями на чолі з Богданом Хмельницьким влітку 1649 р. у Збаражі (тепер — районний центр Тернопільської обл.). Очевидці тих подій розповідали, що польсько-шляхетські війська голодували у Збаражі, їли коней, котів, собак.

«Вивели танчик по-німецьки» — глузливе звернення до пораненого в ногу Є. Вишневецького.

«Восвода грецький» — натяк на наймані польської шляхтою війська.

Ой з города з Немирова (Пісня про Жванецьку битву).

Записано в 20-х роках XIX ст. в Катеринославській губернії.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 124.

Жванецька битва, про яку йдеться в пісні, відбувалась протягом жовтня-листопада 1653 р. біля м. Жванця (тепер Кам'янець-Подільського р-ну, Хмельницької обл.). Армія польського короля Яна Казимира була оточена з усіх боків українськими військами на чолі з Б. Хмельницьким. Від повного знищення її врятувала зрада союзника Б. Хмельницького — кримського хана, підкупленого королем.

Згадка про Нечая — поетичний вимисел. Нечай загинув 1651 р.

Пан Волошин — молдавський господар Георгіуцу, залежний від польського короля Яна Казимира.

Студеньки — нині село Студениця, Староушинського р-ну, Хмельницької обл.

Яруга — нині село Кам'янець-Подільського р-ну, Хмельницької обл.

У містечку Богуславку Каньовського пана (Пісня про Бондарівну). Записано М. В. Лисенком.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 193.

Дуже поширена історична пісня-балада, описує справжню подію, що сталася у середині XVIII ст. і зв'язана з іменем відомого своєю винятковою жорстокістю і свавіллям пана Потоцького, старости Каньовського, — польського магната на Галичині і на Правобережжі (50—70-ті рр. XVIII ст.).

Ой як пішли козаченьки (Пісня про битву під Солобківцями). Записано в 1935 р. в с. Солобківці, Хмельницької обл.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 133.

Про яку саме битву йдеться в пісні, не встановлено.

Ой, ти, Морозенку. Пісня відома в багатьох записах.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 134.

Одна з найпопулярніших народних пісень, в якій оспівується героїчна боротьба і смерть легендарного воїна, захисника рідної землі, народна пам'ять зберегла його прізвище — Морозенко (можливо, це — Нестор Морозенко, осавул Кропивнянського полку, який разом з М. Кривоносом діяв на Поділлі проти польської шляхти

і брав участь в облозі м. Збаража; є також думка, що це полковник Станіслав Морозенко (Мрозовицький), який загинув у 1649 р. у бою під Збаражем.

Ой хотів же та пан Супрун.

Записано в 40-х роках XIX ст. на Кубані.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 141.

Супрун — збірний образ воїна, борця проти турків та шляхетської Польщі.

Очаків — місто і порт на Чорному морі, в XVI—XVIII ст.— порт і фортеця султанської Туреччини, відвойовані російською армією під керівництвом О. Суворова в 1788 р.

Та ой як крикнув же та козак Сірко.

Записано в 1887 р. від селянина Дмитра Сукура з с. Капулівка, Катеринославської губернії.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 147.

В пісні йдеться про спільні походи росіян і українців проти турків і кримських татар.

Сірко Іван Дмитрович — кошовий отаман Запорозької Січі в 50—70-х рр. XVII ст., організатор численних походів запорозьких козаків проти турецько-татарських і польських загарбників, за народними переказами — автор дотепного листа турецькому султану Магомету IV від запорожців (факт послужив І. Ю. Рєпіну сюжетом для відомої картини «Запорозжці»). Загони Івана Сірка брали участь у селянському повстанні Степана Разіна в 1667—1671 рр.

Кримський шлях — шлях на татарську фортецю Перекоп.

Гей, та то ж не грім в степу гуркотає.

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 271.

Пісня оспівує справжню подію: повертаючись із вдалого походу на Крим у 1675 р., війська Сірка наскочили на засаду ханського війська і розгромили її.

Кінцівка пісні, в якій висловлена гордість за батьків і сором за їхніх нащадків, свідчить про певну часову дистанцію між історичною подією і часом складання пісні або ж більш пізне походження заключної частини.

Гей, віють вітри, вітри ще й буйнії.

Записано в кінці XIX ст. в Олександрівському повіті на Харківщині.

Після Андрусівського договору 1667 р. між Росією і Польщею Україна була поділена на дві половини. Правобережна Україна зазнавала страшних утисків з боку панської Польщі і спустошувалася султанською Туреччиною та ханським Кримом. Рятуючись від

нападів, населення тікало за Дніпро, цілими селищами переселялось на Слобожанщину. Але й тут вони зазнавали експлуатації з боку українських та російських поміщиків. Нерідко втікачів віддавали в солдати.

Годі, коню, в стайні спати (Пісня про Семена Палія).

Записано в 1925 р. від селянки Неоніли Любінської з с. Жерденівка, Гайсинського р-ну, Вінницької обл.

Друк. за вид.: Українські думи та історичні пісні.— 1955.— С. 151.

Палій Семен Пилипович (справжнє прізвище Гурко) — фастівський полковник, учасник боротьби проти польських панів і татаро-турецьких загарбників в 1680—1704 рр.

Хоробрий, досвідчений військовий керівник, високоосвічена людина (Семен Палій скінчив Києво-Братську колегію та школу Запорозької Січі, знав кілька мов, грав на кобзі), здобув шану і довір'я народу.

Ой в неділю рано усі дзвони дзвонять.

Текст і мелодію записала Софія Тобілевич у с. Плисків на Поділлі.

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 331.

У пісні, можливо, відбився факт арешту Палія у 1689 р. польським магнатом комендантом Немирова Ранцем. У в'язниці м. Підкаменя на Львівщині Палій пробув зиму. Довідавшись про це, турки вимагали в польського короля, щоб він віддав їм Палія для розправи. Проте за допомогою козаків Палій утік із тюрми і з'явився у Фастові.

Ой закурила, затопила сирими дровами (Пісня про Абазіна).

Записано в 60-х роках XIX ст. в західноукраїнських землях.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 152.

В кінці 1703 р. в Ладжині загопи селянсько-козацького повстання під керівництвом брацлавського полковника Андрія Абазіна були оточені польським військом Сенявського і мужньо оборонялися, сподіваючись на допомогу Самуся (в пісні — Палівка). Але допомога не надійшла. Захопивши містечко, поляки жорстоко розправилися не тільки з повстанцями, а й з дітьми і старими. Самого Абазіна посаджено на кіл.

Абазин — брацлавський полковник, один з керівників селянсько-козацьких повстань проти польської шляхти в 1680—1704 рр. на Правобережжі, активний помічник С. Палія.

Палівка — Самусь, полковник правобережних козацьких загонів, соратник Палія.

Вербівець — нині с. Муроване, Куриловецького р-ну, Вінницької обл.

Владжин — Ладижин, нині село Тростянецького р-ну, Вінницької обл.

Ой горе ж тій чайці, ой горе небозі.

Один з багатьох варіантів (записаний В. Харченко) алегоричної пісні, відомої ще з XVII ст. і широко популярної в наш час. Авторство пісні приписують гетьману Мазепі.

Друк. за вид.: Чумацькі пісні. К.: 1976.— С. 134—135.

По тім боці огні горять. Записано Я. П. Новицьким у січні 1886 р. від Ф. М. Книрика на Харківщині.

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 339.

Після розгрому Мазепи і його смерті влітку 1909 р. козаки-мазепинці перейшли під владу турецького султана та кримського хана і мусили брати участь у спустошливих походах турків на Україну. На боротьбу проти них царський уряд посилав російські війська та українські полки на чолі з князем Голіциним. Козаки не раз звертались до російського царя з проханням дозволити їм повернутись на старі землі. Не отримавши згоди, у 1728 р. багато запорожців знялися кошем і перейшли на територію Старої Січі, де в 1734 р. заснували Нову Січ.

Галичин — князь М. М. Голіцин, російський полководець, фельдмаршал. Брав участь в Азовських походах 1695—1696 рр. та Північній війні 1700—1721 рр. В Полтавській битві керував гвардією. У 1723—1728 рр. командував військами на Україні і проводив каральні акції царизму проти козаків.

З-під каменю, з-під білого.

Записав у 1854 р. М. М. Білозерський в м. Івангороді на Чернігівщині.

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 334.

В пісні йдеться про ситуацію часів російсько-шведської війни, коли частина запорозького війська гетьмана Мазепи мусила виступати проти своїх же українських козаків, прихильників царя московського.

Ой не спав я нічку темненькую. Записано в 1924 р. від відомого українського актора П. К. Саксаганського в районі м. Бобринець (нині — Кіровоградської обл.).

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 166.

Пісня змальовує тяжке життя безземельних бурлаків.

Хорват листи розсилає — йдеться про заселення в середині XVIII ст. сербами (у пісні — хорватами) південноукраїнських степів.

У Глухові у городі.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 163.

Пісня про тяжкі умови праці на будівництві оборонних споруд в південних районах України в 1730—1740 рр.

Ой за річкою, та й за Синюхою.

Записано в 20-х роках ХХ ст. в с. Романівка, Попільнянського р-ну, Житомирської обл.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 165.

У пісні змальовано тяжку працю українських селян на будівництві оборонних ліній, яке проводилося за царювання Петра I і Катерини II.

Синюха — притока Південного Бугу. Тут в 1735—1739 рр. в зв'язку з війною проти Туреччини відбувалося велике будівництво укріплень.

В одно врем'я під Єлисаветом много орлів ізліталось.

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 552.

В основі пісні лежить історичний факт зруйнування Запорозької Січі в 1775 році — друге зруйнування (перше зруйнування Січі сталося в 1709 р., на Дніпрі, трохи нижче від Старої Січі, у 1734 р. була закладена Нова Січ). Разом з російським військом, частиною якого стало запорозьке військо, козаки боролись проти турків і татар. Після перемоги Росії над султанською Туреччиною у війні 1768—1774 рр., коли Запорозька Січ втратила для Російської держави оборонне значення і залишилась небезпечним осередком антифеодальної і національної боротьби, царський уряд її зруйнував. Усі її землі були роздані російським, українським і польським поміщикам, а запорозьку бідноту було покріпачено. Кошовий Калниш (Петро Калнишевський) був заарештований і засланий у Соловецький монастир, де й помер.

Ой летить куля з ворожого поля.

Записав у 1935 р. М. П. Гайдай від Я. Ф. Потайчука в с. Лугинках (нині Лугинського р-ну, Житомирської обл.).

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 554.

Пісня про зруйнування Січі.

Текеля — генерал, під командуванням якого царські війська руйнували Січ. Повертаючись з турецького фронту, війська Текелі на початку липня 1775 р. несподівано оточили Січ і взяли її. Рядові запорозькі козаки готові були дати відсіч царським військам, але старшина за допомогою архімандрита Володимира умовила їх скоритися царській волі. Частина запорожців на знак протесту залишила Січ, оселилась у володіннях Туреччини і заснувала там Задунайську Січ.

Ой ще ж не світ.

Записав Д. І. Яворницький у другій половині ХІХ ст. в с. Солоному, Катеринославської губернії від Я. П. Строменка.

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 555.

Світ великий, край далекий, та ніде прожити.

Пісня записана Д. І. Яворницьким у другій половині XIX ст. в с. Писарівці на Харківщині.

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 559.

Грицько — Григорій Пестьомкін — російський державний і військовий діяч, генерал-фельдмаршал, фаворит Катерини II. Проводив політику в інтересах зміцнення абсолютистської держави. В 1775 р. з його ініціативи була зруйнована Січ і ліквідоване запорозьке військо. При розподілі українських земель одержав 100 тисяч десятин.

Ой тепер наші славні запорожці.

Записав у 1861 р. К. Шаповал на хут. Нових Санджарах на Полтавщині.

Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 568.

Пісня відбиває настрої запорозької бідноти після зруйнування Січі в 1775 р.

Що поїхав кошовий на Москву, щоб нам, братці, землю дати — згадка про те, що кошовий поїхав просити милості цариці, не відповідає дійсності. Кошовий Калнишевський разом з писарем Глобою були відправлені в Петербург до цариці, де їх ув'язнили.

Писалися запорожці не з розкоші — з муки — після зруйнування Січі велика частина козаків змушена була йти в пікінерські полки записуватися в поселенці казенних і військових слобід.

Через сад-виноград стежечка лежала.

Записано в 1926 р. в с. Тишківка, Гайсинського р-ну, Вінницької обл. від молоді.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 199.

Гомін, гомін, гомін, гомін по діброві.

Пісня записана в 40-х рр. XIX ст. на Київщині, де вона й досі популярна.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 78.

Ой над Бугом над рікою.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 159.

В пісні йдеться про події російсько-турецької війни 1735—1739 рр., в якій брали участь українські козацькі полки.

...над Бугом, над рікою, на турецькій границі — кордон з Туреччиною в 30-х роках XVIII ст. проходив по р. Південний Буг.

Гард — в XVII—XVIII ст. прикордонна турецько-татарська фортеця на правому березі р. Південний Буг, навпроти запорозької

прикордонної фортеці Ташлик (Запорозький Гард) на лівому березі ріки.

Пікнери — воїни, озброєні піками (з колишніх українських козаків).

Компанійці — легкі кінні полки, що набирались з добровольців гетьманським урядом в 70-х рр. XVII ст.

В славнім місті під Хотином (Пісня про взяття Хотина).

Записано в 40-х рр. XIX ст. у Галичині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 160.

В пісні йдеться про взяття фортеці Хотин в 1739 р. під час російсько-турецької війни.

Не слазная Чута густими дубами.

Записано в 1885 р. від селянина Юхима Корнієнка-Середа в с. Седнівці Єлисаветградського повіту.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 162.

Виникла пісня в 40-х рр. XVIII ст. або пізніше, коли Чута (нині в районі м. Олександрія, Кіровоградської обл.) була одним із центрів гайдамацького руху.

В пісні підкреслюється, що повстанці боролись не лише проти польських панів, а й проти «своїх» багатіїв.

Ой наварили ляхи пива (Пісня про Івана Гонту).

Записано в 90-х роках XIX ст. від Г. Олифінського, який перейняв пісню від козака Шкури в 30-х роках XIX ст. в с. Вільховці (нині — Звенигородського р-ну, Черкаської обл.).

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 1867.

Гонта Іван — син селянина з с. Розсішків (нині Христинівського р-ну, Черкаської обл.), уманський сотник надвірних козаків; на початку Коліївщини (селянського повстання на Україні 1768 р.) перейшов на бік повстанців. 9—10 червня 1768 р. повстанці взяли Умань і розправилися з шляхтою. Влітку 1768 р. російське військо придушило повстання, жорстоко розправившись з його учасниками.

Виданий царськими військами польському урядові, Гонта після жорстоких тортур (кат спочатку мав знімати з нього пасма шкіри, потім відрубати ноги, руки, потім вирвати серце і тоді вже відтяти голову) був страчений у с. Сербі (на Поділлі).

Максим козак Залізняк.

Записано в квітні 1939 р. від кобзарів Петра Івановича Гузя з с. Лютецьків, Гадяцького р-ну, Полтавської обл. та Бгора Хомича Мовчана з с. Велика Писарівка Сумської обл.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 185.

Максим Залізник — син селянина з містечка Медведівки (на Чигиринщині), народний герой Коліївщини. В 1768 р. він зібрав у Холодному Яру, на Чигиринщині, гайдамацький загін у кількисот чоловік (у пісні 40 тисяч — поетичне перебільшення) і захопив Жаботин, Смілу, Черкаси, Корсунь, Богуслав, Канів і разом з загоном Гонти — Умань — одну з найбільших фортець польської шляхти на Правобережжі.

Загін царського полковника Гур'єва підступно роззброїв і ліквідував гайдамацький табір під Уманню. Залізняка катували і заслали на каторгу в Нерчинськ.

Іде Харко з Туреччини (Пісня про Харка й Гнатка).

Записано в 80-х рр. XIX ст. М. В. Лисенком під Києвом.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 182.

Харко — жаботинський сотник, один з видатних керівників гайдамацького руху на Україні в 50-60-х роках XVIII ст.

А в нашого Харка, а сотника-батька (Пісня про Харка і пана Павелоцького). Записано в 20-х роках XIX ст. від селянина Харченка у с. Шамраївці на Київщині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 183.

Харко загинув у 1766 році. При яких обставинах, точно невідомо. Пісня розповідає про смерть Харка, підступно вбитого польським паном в с. Шамраївка на Київщині. В інших піснях про Харка місцем його загибелі називають Паволоч, іноді Морозівку.

Ой виїхав із Гумаія козаченько Швачка (Пісня про Микиту Швачку).

Записано в 50-х роках XIX ст. в Галичині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 187.

Швачка — запорозький козак; керував повсталими загонами на Київщині під час Коліївщини. В червні 1768 р. загопи Швачки були розбиті царськими військами під Богуславом, повстанців покарали батогами і заслали в Сибір.

Злапали Швачку... до Львова віддали — поетичний домисел творців пісні, який виник, очевидно, під впливом пісень про Гонту.

У селі Грузькому жила вдова Бондариха (Пісня про Івана Бондаренка та осаулу Якименка).

Записано в 1935 р. від колгоспника Івана Степи з с. Бишів, Бишівського р-ну, Київської обл.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 189.

Іван Бондаренко — один з керівників Коліївщини, соратник Швачки. Їхні загони спільно діяли при облозі Білої Церкви, у Фастові. Під час розгрому гайдамацького повстання 1768 р. Бондаренка схопили надвірні козаки і стратили в Чорнобилі.

Бондаренко — за піснею, сирота, засуджений паном до смерті і врятований Гонтою.

Якименко — ймовірно, збірний образ панського прислужника.

Грузьке, Пашкійовка — села в Бишівському р-ні Київської обл.

Кущійовка — яке саме село, не встановлено.

Зібралися всі бурлаки.

Записано в 1935 р. від селянок М. Г. Сиченко та А. П. Хом'юк з с. Олександрівка, Луганської обл.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 192.

Пісня пройнята відчаєм, ненавистю запорозької сіроми до своїх пригноблювачів — польської шляхти і російського самодержавства.

Потоцький — польський магнат граф Станіслав Понятовський, з 1764 по 1795 р. був польським королем.

Ох тяжко козакові в неволі сидіти.

Записано в 40-х роках XIX ст.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 196.

Пісня про повстанський рух часів Коліївщини.

Потоцький — тут збірне прізвисько великих магнатів, зокрема графів Потоцьких.

Ой був в Січі старий козак (Пісня про Саву Чалого і Гната Голого).

Записано в 60-х роках XIX ст. М. В. Лисенком від селянина Турка з с. Солониця, Лубенського повіту, Полтавської губернії.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 174.

Історична пісня-балада про боротьбу гайдамаків.

Сава Чалий — козацький сотник, що служив спочатку у польського магната, а потім, під час піднесення гайдамацького руху в 1734 р. приєднався до гайдамаків. Наприкінці 1736 р. він добровільно перейшов на бік шляхти і на чолі військового загону нападав на повстанців та чинив жорстоку розправу над своїми недавніми соратниками. Гайдамаки вирішили помститись.

Гнат Голий — видатний ватажок гайдамацького руху в 40-х роках XVIII ст.

Кравчина — у пісні помічник Гната Голого.

Візьмемо свої землі в роботу під ноги — на Україні був поширений давній звичай — щоб бути непереможним в бою, треба було покласти собі в чобіт грудку рідної землі.

Ох як поїхав наш пан Лебеденко (Пісня про пана Лебеденка і гайдамаків).

Записано в 80-х роках ХІХ ст. в Чигиринському повіті на Черкащині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 177.

В пісні знайшли відображення події 1730—1750 рр.— період піднесення антикріпосницького гайдамацького руху. Йдеться про помсту гайдамаків зрадникам.

Лебеденко — український магнат, справжнє прізвище не встановлено.

Задумали базилевці (Пісня про Турбаївське повстання).

Записано в 1895 р. від селянина з с. Турбаї на Полтавщині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 223.

У червні 1789 р. в с. Турбаях на Полтавщині у відповідь на насильне закріпачення поміщиками вільних козаків вибухнуло велике повстання.

Турбаївці вбили поміщиків Базилевських, суддів, створили своє самоврядування за козацьким звичаєм і чотири роки тримали оборону села. У другій половині 1793 року царський уряд ввів у с. Турбаї війська, озброєні гарматами, і жорстоко розправився з повстанцями. Частина з них була катована батогами і вислана в Сибір на каторгу, решта виселена у південні безводні степи.

Помазанець — Семен Помазан, один з ватажків турбаївського повстання.

Федір Федорович — брат забитих панів Базилевських. На час повстання його в Турбаях не було.

Вергуни, Остап'є — села на Полтавщині, у ХVІІ ст. належали панам Базилевським. Виступ турбаївців разом з жителями с. Вергуни — лише домисел.

Ой пише, пише сотник Поголоцький (Пісня про взяття Ізмаїла).

Записано в 1888 р. від селянина Федора Кширика з хутора Федорівка на Харківщині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 228.

У пісні відображені події російсько-турецької війни другої половини ХVІІІ ст.— взяття в грудні 1790 р. фортеці Ізмаїл російською армією під командуванням О. В. Суворова. У штурмі брали участь і українські козацькі частини.

Пісня змальовує героєм взяття Ізмаїла одного з керівників гайдамацьких загонів Харка, який загинув ще в 1766 р. (тут спостерігаємо зміщування в одному творі подій різного часу).

Поволока — нині — с. Паволоч, Попільнянського р-ну, Житомирської обл. У 50—60-х рр. XVIII ст. тут діяли гайдамацькі загопи Харка.

Ой Левенче, Левченоньку.

Записано на початку 30-х років XIX ст. в Миргородському повіті, Полтавської губернії.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 161.

Левенець — левенцями називались народні повстанці на Поділлі. Рух левенців був поширений з 30-х років майже до кінця XVIII ст.

Лебедин — ліс на Черкащині, в 60-х роках один з центрів гайдамацького руху.

Ой понід гай зелененький (Пісня про смерть Олекси Довбуша).

Записано в 1908 р. від Івана Синьотовича з с. Зелена на Галичині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 179.

Довбуш (Довбушук Олекса) народився у 1719 р. в с. Печеніжині (нині Станіславської обл.) в сім'ї наймита — народний герой, співавтор багатьох пісень і легендах, керівник народних повстанців — опришків у 1738—1745 рр. в Галичині.

Довбуш був підступно вбитий шляхетським найманцем у 1745 р. в с. Космач (нині Івано-Франківської обл.).

Чорні гори — Черногора, верховина у Передкарпатті, де знаходився головний загін опришків.

Де ти, бурлак, забарився.

Записано в середині 60-х років XIX ст. на Вінниччині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 244.

Бурлацтво на Україні набрало масового характеру вже в кінці XVIII — на початку XIX ст., особливо після скасування кріпацтва. В найми пішли сотні тисяч знедолених трудівників.

Ой високо сонце сходить, а низько заходить.

Записано за часів кріпащини на хуторі Озерщина (нині Лохвицького р-ну, Полтавської обл.).

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 242.

Галаган, Галаганша — українські поміщики-кріпосники, проти яких не раз повставали селяни.

Полю, братці, тоскувати — лучче пісню заспівати (Пісня про вигнання Наполеска).

Записано у серпні 1938 р. від колгоспника Олександра Гайдамаки в с. Старий Мерчик, Богодухівського р-ну, Харківської обл.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 241.

У нашого Платона не бритая борода (Пісня про Матвія Платова). Записано в 1919 р. від селянки Тетяни Танцюри з с. Зятківці, Гайсинського р-ну, Вінницької обл.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 240.

Платон — Матвій Іванович Платов, отаман війська Донського, учасник війни 1812 р. проти Наполеона, оспіваний у численних російських і українських народних піснях. Під Бородіном командував п'ятьма полками козаків, організовував партизанські загони.

Чи чуєте, люди добрі, що хочу казати (Пісня про Мирона Штолу). Записано Я. Ф. Головацьким в 70-х роках ХІХ ст. від Марії Гризюк з с. Криворівня, на Галичині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 251.

Штолюк, Штолюченко — Мирон Штола, керівник селянських повстанців-опришків у Карпатах у 20-х рр. ХІХ ст.

Каштан — Андрій Кундак, віт с. Стебнів (нині — Жабівського р-ну, Станіславської обл.), на якого нападали опришки Штоли.

Довге поле — село Довгопілля (нині — Жаб'ївського р-ну, Станіславської обл.).

Річка — село Річки (нині Косівського р-ну, Станіславської обл.).

Ой слухайте, люди добрі, що хочу казати (Пісня про Лук'яна Кобилицю).

Записано в кінці ХІХ ст. в с. Сергії (нині — Путильського р-ну, Чернівецької обл.).

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 256.

Лук'ян Кобилиця — видатний керівник селянського визвольного руху в 40-х роках ХІХ ст. на Буковині. Організував з селян озброєний кінний загін і виганяв австрійських чиновників, закликаючи народ ставити на їх місце своїх представників. У кінці 1850 р. був змушений відступити зі своїм загonom у гори. В цьому ж році Кобилиця був заарештований австрійським урядом, підданий жорстоким катуванням і ув'язнений в тюрму. Помер у жовтні 1851 р.

Маршевка — за піснею, сподвижник Кобилиці.

Плоске — село (нині — Путильського р-ну, Чернівецької обл.).

Красний Дол — хутір (нині в Путильському р-ні).

Вижниця — м. Вижниця (тепер — райцентр Чернівецької обл.).

За Сибіром сонце сходить (Пісня про Устима Кармалюка). Записано в 1919 р. від Євдокії Сивак.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 246.

Устим Кармалюк — улюблений народний герой, ватажок повсталих селян проти польського, українського і російського панства на Поділлі в 1812—1835 рр. Зі своїми товаришами нападав на поміщицькі маєтки і роздавав бідним захоплене майно і худобу. Боротьба Кармалюка тривала майже чверть століття. Багато разів його заарештовували, кували і засиляли в Сибір, і кожного разу Кармалюк тікав і продовжував боротьбу. В 1835 р. під час облави на повстанців Кармалюк був убитий. У багатьох піснях, переказах і легендах Устим залишився непереможним і безсмертним.

Жив дома — добра не знав. Записано в 90-х роках XIX ст. І. І. Манжурую.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 245.

Пісня про масову втечу кріпаків від панщини, боротьбу проти поміщицької експлуатації і переслідування з боку самодержавства.

У першій половині XIX ст. багато кріпаків тікало на південь, до Одеси, на Дон і Кубань. Жандарми розшукували втікачів, карали їх і тих, хто давав їм притулок. Селяни повставали, вимагали звільнення від кріпацтва.

Ковбань — Кубань.

Біда, мати, біда, мати, біда з бідочкою. (Пісня про вбивство пана Селівановича).

Записано в 1864 р. в с. Рожнівці (нині — Ічнянського р-ну, Чернігівської обл.).

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 267.

В основі пісні лежить справжня історична подія — вбивство в 1854 р. повсталими кріпаками с. Дорогинки (Ніжинського повіту) поміщика Селівановича (в пісні — «пан Саливон»), який відзначався особливою бездушністю і сваволею.

Ой летіла зозулечка понад гори й села (Пісня про скасування кріпацтва).

Записано в 1919 р. в с. Чернокозинці, Орининського р-ну, Хмельницької обл.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 268.

Пісня виникла незабаром після реформи 1861 р., коли селяни ще не встигли розчаруватися в ній, іще надіялись на полегшення.

Ой виорю я нивку широкою. Записано в 1922 р. від Євдокії Сивак.
Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.—
1955.— С. 280.

Пісня про соціальну нерівність в пореформеному українському селі.

Становіться, братця.

Записано в 1898 р. на Полтавщині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.—
1955.— С. 290.

Пісня про тяжке життя селян-бідняків. У другій половині XIX ст. робітники з України наймалися, в основному, в губерніях Бессарабській, Херсонській, Таврійській та Катеринославській.

Як у Карлівці на заводі.

Записано в 1934 р. в с. Карлівка, Карлівського р-ну, Полтавської обл.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.—
1955.— С. 275.

У пісні розповідається про тяжкі умови роботи на заводах у другій половині XIX ст.

Ой Канадо, Канадочко, Канадо-небого (Пісня про еміграцію в Канаду).

Текст пісні був надісланий у листі додому з Канади в 1889 р. молодим селянином-емігрантом з с. Вікно (нині Заставнівського р-ну, Чернівецької обл.).

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.—
1955.— С. 295.

У результаті нещадної експлуатації і національного гніту тисячі селян Галичини, Буковини, Поділля у пошуках роботи виїхали в 1880—1890 рр. у Канаду, Сполучені Штати Америки, Бразилію.

Випустив цар маніфест.

Записано в 1939 р. від київського робітника Івана Мізіна.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.—
1955.— С. 305.

Пісня-сатира на облудний маніфест від 17 жовтня 1905 р. та царя Миколу II.

Ну-бо, хлопці, повстаньмо. Записано в 1938 р. від робітника Омеляна Горєлова, м. Жданов. За його словами, цю пісню склав у 1905 р. робітник Краматорського металургійного заводу, учасник бойової дружини — Іван Семенович Журбенко, якого за революційну пропаганду в 1906 р. закатували жандарми.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.—
1955.— С. 303.

То не вітер, то не сильний. Записано в 1906—1907 рр. в с. Сміле на Сумщині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 319.

Пісня про Грудневе збройне повстання 1905 р. в Москві.

Дубасов — московський генерал-губернатор, керував придушенням Грудневого збройного повстання в Москві, а також каральними експедиціями проти селянських повстань в Чернігівській, Полтавській і Курській губерніях.

Кувала зозуля на спаса раненько. Записано в 1925 р. в с. Хролин, Шепетівського р-ну, Хмельницької обл.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 324.

...А під Перемишлем життя положили! — російська армія в кінці серпня 1914 р. розгромила австро-угорські війська, взяла міста Львів і Чернівці, а також оточила найбільшу австрійську фортецю в Галичині — м. Перемишль, яка була взята 22 березня 1915 р. Під Перемишлем загинуло багато солдатів.

Карпати, Карпати, великі гори. Записано в 1926 р. в с. Кутиці, Коростенського р-ну, Житомирської обл.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 329.

У пісні відбито революційні настрої солдатів, зокрема Південно-Західного фронту. В ній згадуються ті часи, коли погано озброєні російські війська змушені були відступати і з великими втратами залишити Перемишль.

А в тім року вісімсотнім дев'ятдесять п'ятім, Записав М. Павлик у 1898 р. від лірника Д. Рендеця в с. Великій Луді на Тернопільщині. Друк. за вид.: Історичні пісні.— 1961.— С. 777. За свідченням записувача, цю пісню склав у Бразилії український емігрант І. Греськів.

У Молочках на фільварку (Пісня про забастовку в Молочках). Записано в лютому 1907 р. від автора, селянина с. Молочки на Житомирщині.

Друк. за вид.: Українські народні думи та історичні пісні.— 1955.— С. 316—318.

Гнатівка — село Гнатівка на Вінниччині.

ЗМІСТ

Кирдан Борис. З духовної скарбниці народу

ДУМИ

Козак Голота	35
Федор безродний, бездолийний	37
Сокил і соколя	40
Невольницький плач	42
Двох братів невольників пісня	43
Маруся Богуславка	45
Самійло Кішка	47
Втеча трьох братів із города Озова, з турецької неволі	57
Отаман Матяш Старий	64
Козак нетяга Фесько Ганжа Андибер	66
Розмова Дніпра з Дунаєм	70
Смерть козака бандуриста	71
Про Сулиму, Павлюка ще й про Яцька Острияню	72
Іван Богун	74
Хмельницький та Барабаш	76
Хмельницький і Василій молдавський	80
Перемога Корсунська	83
Про Хмельницького Богдана смерть, про Єврася Хмельниченка і Павла Тетеренка	86
Олексій Попович	89
Буря на Чорному морі	91
Проводи козака до війська	93
Сестра і брат	95
Івась Удовиченко, Коновченко	97
Бідна вдова і три сини	105
Про Сорочинські події 1905 року	109

ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

Зажурилась Україна, бо нічим прожити	115
За річкою вогні горять	115
Оврамиха, стара мати, а три сини мала	116
Соколику-сину! Вчини мою волю	117
Не жур мене, стара нене	117
У неділю рано-пораненьку	118
Ой вийду я на могилу	118
В Цариграді на риночку	119
Чому, кури, не поете	120
Де ж ти, мій милий, виїжджавш	121
Слявно було в Побережжі	122
Кляла цариця, вельможная пані	122

Гей, на біду, на горе	123
Ой з-за гори чорна хмара, мов хвиля, іде	124
Ой що то за крячок	125
Темна хмара наступила, став дощик іти	126
Ой на горі да жінці жнуть	127
Розлилися круті бережечки	127
Чи не той то хміль	128
Засвітали козаченьки	129
Ой з-за гори високої	130
Не дивуйтеся, добрії люди	134
Ой усе лужком та все бережком	135
Ой що то за хижка	136
Ой з города з Немирова	137
У містечку Богуславку Каньовського пана	139
Ой як пішли козаченьки	141
Ой ти, Морозенку	142
Ой хотів же та пани Супрун	144
Та ой як крикнув же та козак Сірко	145
Гей, та то ж не грім в степу гуркотас	146
Гей, віють вітри, вітри ще й буйнії	147
Годі, коню, в стайні спати	147
Ой в неділю рано усі дзвони дзвонять	148
Ой закурила, затопила сирими дровами	149
Ой горе ж тій чайці, ой горе небозі	150
По тім боці огні горять	151
З-під каменю, з-під білого	151
Ой не спав я нічку темненькую	152
У Глухові у городі	152
Ой за річкою та й за Синюхою	154
В одно врем'я під Єлисаветом много орлів ізліталось	154
Ой летить куля з ворожого поля	155
Ой ще ж не світ	155
Світ великий, край далекий, та ніде прожити	156
Ой тепер наші славні запорожці	157
Через сад-виноград стежечка лежала	157
Гомін, гомін, гомін, гомін по діброві	158
Ой над Бугом над рікою	160
В славнім місті під Хотиним	160
Не славная Чута густими дубами	161
Ой наварили ляхи пива	162
Максим козак Залізняк	162
Іде Харко із Туреччини	163
А в нашого Харка, а сотника-батька	163
Ой виїхав із Гуманя козаченько Швачка	165
У селі Грузькому жила вдова Бондариха	166

Зібралися всі бурлаки	168
Ох тяжко козакові в неволі сидіти	169
Ой був в Січі старий козак	170
Ох як поїхав наш пан Лебеденко	172
Задумали Базилевці	173
Ой пише, пише сотник Поволоцький	175
Ой Левенче, Левченоньку	176
Ой попід гай зелененький	176
Де ти, бурлак, забарився	179
Ой високо сонце сходить, а низько заходить	179
Полно, братці, тоскувати — лучче пісню заспівати	180
У нашого Платона не бритая борода	181
Чи чуєте, люди добрі, що хочу казати	182
Ой слухайте, люди добрі, що хочу казати	184
За Сибіром сонце сходить	186
Жив дома — добра не знав	189
Біда, мати, біда, мати, біда з бідочкою	189
Ой летіла зозулечка понад гори й села	191
Ой виорю я нивку широкою	192
Становіться, братця	194
Як у Карлівці на заводі	195
Ой Канадо, Канадочко, Канадо-небого	195
Випустив цар маніфест	197
Ну-бо, хлопці, повстаньмо	197
То не вітер, то не сильний	198
Кувала зозуля на спаса раненько	199
Карпати, Карпати, великі гори	200
А в тім року вісімсотнім дев'ятдесять п'ятім	201
У Молочках на фільварку	203
ПРИМІТКИ	206

Литературно-художественное издание

ШКОЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА

Основана в 1964 году

**УКРАИНСКИЕ НАРОДНЫЕ ДУМЫ
И ИСТОРИЧЕСКИЕ ПЕСНИ**

Сборник

(На украинском языке)

Для среднего и старшего
школьного возраста

Составление и примечания
Таланчук Елены Михайловны

Предисловие

Кирдана Бориса Петровича

Художник

Музыка Константин Александрович

Киев «Веселка»

Завідуюча редакцією «Підліток»

Т. І. Конончук

Художній редактор В. Ю. Тернавський

Технічний редактор Л. В. Маслова

Коректори Н. П. Романюк, В. Д. Бондар

ИБ № 5233

Здано на виробництво 08.01.90. Підписано до друку 23.05.90. Формат
84 × 108/32. Папір друкарський № 2. Гарнітура шкільна. Друк високий.

Умови друк. арк. 12,60 + 0,84 вкл. = 13,44. Умови фарб.-відб. 15,54.
Обл.-вид. арк. 14,08 + 0,64 вкл. = 14,72. Тираж 300 000 пр. (1-й завод 1—
150 000 пр.). Зам. № 8. Ціна 70 к.

Орден Дружби народів видавництво «Веселка».
252655, Київ, МСП, Мельникова, 63.

Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе.
310057, Харків-57, Донець-Захаржевського, 6/8.

У 45 Українські народні думи та історичні пісні: Зб.:
Для серед. та ст. шк. віку / Упоряд., приміт.
О. М. Таланчук; Передм. Б. П. Кирдана; Худож.
К. О. Музика.— К.: Веселка, 1990.— 239 с.: іл.—
(Шк. б-ка).
ISBN 5-301-00670-3

До книжки ввійшли найяскравіші й найвідоміші народні думи та історичні пісні — неочіненні пам'ятки духовної скарбниці українського народу, в яких відбито героїчні й драматичні події його історії, його звитяжної боротьби за визволення з-під соціального та національного гніту.

У 4803640104—224 88.90.
M206(04)—90

ББК 82.3Ук—6